

JEZIK STJEPANA MATIJEVIĆA

Prilog poznavanju jezika bosanskih pisaca 17. stoljeća

UVOD

VRIJEME I PRILIKE. Poslije Tridentskoga sabora (1545—1563) razvio se u okviru katoličke crkve, naročito od vremena pape Grgura XIII (1571—1585), živ rad na utvrđivanju i širenju te vjere i na suzbijanju ostalih učenja i vjera. Da bi se svećenstvo osposobilo za vršenje tih zadataka, izvršena je reforma školovanja i obrazovanja svećenika, a osnovana je i posebna organizacija sa zadatkom da se brine oko širenja vjere, nazvana Congregatio de propaganda fide — Zbor za širenje vjere¹. Tada je obraćena pažnja na starije katolika, i uopće kršćana, i u krajevima koji su bili pod turskom vlašću².

Odjek toga rada osjetio se i u Bosni, iako je tada tamo, kao i u ostalim krajevima pod Turcima, starije kršćana bilo vrlo teško, jer su oni, a naročito njihovi svećenici, bili bez obrane izloženi samovolji i nasilju Turaka, zapravo pomuslimanjenoga domaćeg stanovništva, koje je prelaskom na islam u doba potpadaña bosanskih krajeva pod tursku vlast, potkraj 15. i u početku 16. vijeka, bilo postalo vladajući i državotvorni sloj tadašnjega bosanskog društva³.

¹ Štefanić XXXIII.

² »Als Rom seine Reformen im Angriff nahm und speciell an die Durchführung der Beschlüsse des Tridentinum schritt, schenkte es besondere Aufmerksamkeit den Balkan-slaven, dem »Illyricum sacrum«, das ihm als »primitae apostolorum« immer am Herzen lag, wurde ihm nicht bloss dadurch die griechische Kirche und die Türken, sondern auch durch den Protestantismus streitig gemacht. — Murko 27.

³ Filip Lastrić u svome »Catalogus episcoporum . . .« biježi za 1623. godinu: »Turcae, audita episcopi morte (misli na smrt sofijskoga biskupa Petra iz Soli, koji je na povratku iz Rima umro u samostanu u Gradovrhu) monasterium invadunt et fratres, ut defuncti thesauros, quos Roma tulisset, proderunt, variis tormentis excruciant; tandem promissis 2000 scutis fratres liberantur.« — Fermengin: Chronicon 32.

U izvještaju Zboru 30. siječnja 1630. piše bosanski provincijal Andrea da Camengrado: »Del stato nostro stiamo molto male e in continui pericoli per essere si i Turchi multi, e sempre deventino peggiori, continuamente mangiano e bevano nei conventi, a quando si partano, vogliono tanti presenti, impongono avanie; dovunque trovano qualche frate per

Unatoč tim teškim prilikama već se u početku 17. vijeka među bosanskim frañevcima — jedinim katoličkim svećenicima koji su se uspjeli održati i pod Turcima⁴ — javljaju, pod utjecajem rada Zbora za širenje vjere⁵, pojedinci koji nastoje pomoći svojoj subraći u stručnom uzdizanju i boljem vršenju dušobrižničkih zadataka. Oni pišu, prevode, kompiliraju i prerađuju različna djela potrebna pri vršenju svećeničke dužnosti. Prvi među njima bio je Matija Divković, rođen 1563. u Jelaškama, koji 1611. godine izdaje »Nauk krstjanski«, a 1616. »Besjeda«⁶. Drugi je, nešto mlađi, Stjepan Matijević, s malom knjižicom koju je nazvao »Ispovijedaonik sabran iz pravoslavnijih naučitelja po p. o. meštru Jeronimu Panormitanu, reda pripovjedalaca s. Dominika, prinesen u jezik bosanski trudom p. o. f. Stjepana Matijevića Solinjanina, reda s. Frančeska male bratje oblužujućijeh, države Bosne Ardentine pripovijedaoca«. Ta je knjižica izašla 1630. godine, a bila je namijeñena vjernicima kao priručnik za ispovijed.

ŽIVOT I DJELO. Za život Stjepana Matijevića jedini sigurni izvor bilo je, a i sada je, samo ono što je on sam o sebi napisao u upravo navedenom naslovu svoje knižice i u njenu predgovoru. U pregovoru on veli da je knjižicu počeo pripremati »budući kapelan u Sarajevu«, a štampao ju je »nanutkanjem p. o. f. Refaela Levakovića, moga reda, a države Bosne Hrovske bogoslovca razumnoga, budući u Rimu«, i to »ne za drugi uzrok nego samo za dati pomoć bogoljubnijem krstjanom koji se nahode u državi bosanskoj, budući poznao potrebu taku šest godišta u Sarajevu, a prije i posle toga veće od dvakrat šest inijeh u različijeh mjestijeh ispovijedajućih«. Te njegove autobiografske podatke prepričavaju svi historičari književnosti⁷. Drugih činjenica ne spo-

la strada, lo battono, lo spogliano sin del' habito, con quale poi fodrano le coperte di cavalli, et alcuni ammazano con archibusi.« — Fermengin: Acta 392.

U vaticanskim spisima zabiježeno je: »Anno 1631 die 25 aprilis Požegae P. Marcus, servus bašae kanisiensis non valens illico agnellum assandum procurare, 713 ictus baculorum sustinere cogitur.« — Fermengin: Chronicon 34.

Bosanski provincijal Martin Brguljanin piše 7. srpnja 1631. iz Fojnice: »Patiamo diu noctuae in questi benedetti paesi delli infideli, come hoggidi stiamo per le selve a guiza di animali selvatici, havendo lasciato et abandonato cinque conventi principali della Provincia, non potendo più suplire a mangiar e bevare ali Turchi.« — Fermengin: Acta 405.

U spisima Zbora o stañu u Bosni godine 1635. stoji: »Gubernator Bosnae deseruit: conventum fojnicensem igne delendum, fratros perimendos.« U drugom spisu iste godine piše: »Fratres fojnicenses tamen 4000, našicenses vero 2800 scutis numeratis mortem evadunt; multi fratrum vinculis genuunt.« — Fermengin, Chronicon 35.

O. Pavle iz Rovinja u svom izvještaju o Bosni god. 1640. piše: »Questa (tj. cesta Sarajevo—Baña Luka) fù passata con gran sospetto e timore. Quelli padri, quando passano strade maestre, sempre le passano con gran timore, e per l'ordinario vanno sempre per le strade secrete, per fugire li sinistri incontri delli Turchi.« — Zlatović 25.

⁴ U izvještaju Atanasija Georgicea austrijskom caru 1626. godine piše: »In questo regno di Bosna saranno de' christiani cattolici 250.000 de' quali in spiritualibus ne ha cura la religione di s. Francesco, cioè padri dell' osservanza zoccolanti, che tra tutte l' altre religioni soli restano in Bosna e nelli maritimi, mentre il Turco occupò quella parte.« — Batinić 127.

⁵ Štefanić XXXIV.

⁶ Enciklopedija Jugoslavije 3, 16—17.

⁷ »Rodom iz Soli, drugaćije Tuzla, osim da je bio pripovijedaoc drugo o ñemu ništa nisam mogao razabrati.« — Jukić 30.

»Od frañevca Stjepana Matijevića, koji je šest godina bio kapelan u Sarajevu, imamo na ponuku fra Rafaela Levakovića izdano djelo »Ispovijedaonik«, što je izašlo u Rimu kod Pro-

miše nijedan od njih. Ako uzmemo da je on svoj predgovor napisao iste godine kad mu je knjiga štampana, ili najprije prethodne godine, i da je u doba kad ga je pisao imao za sobom više nego osamnaest godina duhovničke službe, možemo zaključiti da je u doba štampanja knjige, tj. 1630. godine, imao bar 40—45 godina, a vjerojatno još i više.

Na osnovi činjenica koje je sam saopćio, i na osnovi nekih drugih spisa, koje ćemo spomenuti gdje treba, možemo zaključiti da je njegov život tekao vjerojatno ovako:

Rodio se u posljednjoj četvrti 16. vijeka u Tuzli ili njenoj okolini⁸. Školovao se⁹ i u red stupio vjerojatno u samostanu sv. Petra apostola u Doňoj Tuzli, ili u Gradovrhu¹⁰. Služio je kao kapelan i ispovjednik po raznim mjestima Bosne preko 18 godina, a od toga šest u Sarajevu, gdje je bila kolonija kršćanskih trgovaca, s najviše 200 kuća¹¹ u posebnom dijelu grada¹²,

pagande 1630. g. Djelo je prijevod s latinskog, što ga je napisao Jeronim Panormitan.« — Šurmin: Povijest književnosti 116.

»Stjepan Matijević rodio se u Solima, današnjoj Tuzli Doňoj, kapelanovao u Sarajevu i onda župnikovao na različitim mjestima u Bosni. Kad je boravio u Rimu, po nagovoru Rafaela Levakovića preveo je iz latinskoga djelce Girolama Panormitana »Confessionario raccolto dai dottori cattolici« (Mleci 1575), što mu ga je izdala u svojoj tiskari bosančicom Congregatio de propaganda fide pod naslovom »Ispoviedaonik sabran iz pravoslavnieh naučiteja« (Rim 1630). — Vodnik 219.

»Stjepan Matijević, rođen u Solima (danas Doňa Tuzla), preveo je za svoga boravka u Rimu s latinskoga jezika djelce »Ispovjedaonik sabran iz pravoslavnieh naučiteja«, priručnik što mu ga je izdala Propaganda (1630). Djelo je preveo, kako kaže, »nanutkanjem p. o. f. Rafaela Levakovića, moga reda, a države Bosne Hrovatske.« — Ježić 122.

»Od slične vrste su i spisi drugih fraševaca, što praktični kao Ispoviedaonik iz 1630, što ga je fra Stjepan Matijević Solinjanin (tj. iz Solina, danas Tuzle) preveo s talijanskog na poticaj Rafaela Levakovića, što nabožno-poučni u drugom smislu i poznati po omiljelim slikovitim nazivima.« — Kombol 215.

⁸ Da su Matijevići iz Tuzle, svjedoče dva pisma Georgiusa Milića Zboru od 4. svibnja i 22. lipnja 1634, u kojima se govori o sukobu sarajevskoga kapelana i tuzlanskoga trgovca Gabrijele Matijevića. U prvom ga zove Gabrielle Matievich da Sogliano, a u drugome, Gabrielle Sogliano. — Fermengin: Acta 414 i 415.

⁹ Biskup Fraňo Baličević 1591. izvješćuje papu da u Bosni ima 13 samostana i da »in questi 13 monaesterii si tiene dall' istezzi frati la scola, et si insegna leggere et scrivere et un poco grammatica et la doctrina christiana in latino et in lingua slava.« — Jelenić: Kultura 210.

¹⁰ Bosanski biskup Marijan Maravić, opisujući Zboru svoju diocezu, piše 1655: »Il convento di s. Maria in Gradovarh nel nostro vescovato ha la cura di cinque parrochie, cioè Gradovarh, Dragugna, Biela, Barky e Corenica, nelle quali sono case di cattolici nr. 829, anime 6143. Il convento di s. Pietro nella Salina inferiore ha la cura di due parrochie, cioè Salina e Gracianiza, nelle quali sono case di cattolici nr. 160, anime 700.« — Fermengin: Acta 478.

¹¹ Francesco di Stephano Visočanin, opisujući Bosnu, 1591. god. veli: »Saraglio. borgo di 20.000 et più case turchesee et 200 catholici, anime 1000 et altro tanto di scismatici. Il curato de catholici e un frate solo, che habita in una stanza et tiene solo una capella con la sacristia dornita di cose necessarie.« — Horvat 72.

A Athanasio Georgiceo u svom izvještaju o putovaňu po Bosni godine 1626. piše: »Si stima che questa città havera più di 15.000 case, tra le quali 12.000 botteghe di mercanti e d' artigiani. Di christiani cattolici intorno 40 case . . . Insomma, cavato Constantinopoli, non è città in quella parte d' Europa soggetta al Turco più ricca ne ch' ha più delle moschee et in maggior quantità di Sarajevo.« — Batinić 127.

Tridesetak godina kasnije, 1655, u izvještaju biskupa Maravića kaže se da u Sarajevu ima oko 20.000 turskih kuća. — Fermengin: Acta 476.

¹² Li christiani stano in una contrada separata da Turchi e si chiudono, come fanno li Ebrei nel ghetto di Venezia.« Izvještaj Pavla iz Rovinja 1640. godine. — Zlatović 36.

a i njihovi dućani su bili u posebnoj ulici¹³. Kršćanski trgovci u Sarajevu, s kojima je Matijević živio i za koje je radio, nisu bili samo Bosanci. Nasuprot. Većina ih je bila iz drugih krajeva, a najviše je među njima bilo Dubrovčana¹⁴.

Za vrijeme svoga školovanja i službovanja sigurno je Matijević čitao dosta štiva na svom materinskom jeziku. To su mogle biti obredne knjige pisane crkvenoslavenskim jezikom, kojih je tada bilo sigurno dosta po svim bosanskim samostanima¹⁵, pa zatim i ostale knjige i rukopisni zbornici religioznog i svjetskijeg značaja dalmatinske i primorske književnosti¹⁶.

U Sarajevu je Matijević bio vjerojatno još 1627. godine. Tu je bio u priateljskim vezama s ljudima koji su se, u okviru rada Zbora za širenje vjere, bili oduševili za rad u misijama¹⁷.

¹³ Pavao iz Rovinja priča daje: »Doppo pranzo andassimo a vedere la contrada de christiani, quali tengono le loro mercantie in canove sotto la terra e ciò mi dissero per cagione del fuoco, perchè più volte s' erano abbrugiate. La strada de christiani sarà più lunga della riva di Rovigno, si camina sempre al coperto, le botteghe de ambidue parti.« — Zlatović 37—8.

¹⁴ Pismo sarajevskih katolika papi Grguru XIII, pisano 2. svibnja 1581. potpisuju: Io Baldasar Ciganti, mercante in Saraglio di Bosna. Io Giovanni di Busni da Venezia, mercante di Bossina. Io Jacomo de Natal, mercante in Sarajevo et Bosna. Ja Šimun Matović, trgovac od Sarajeva od Bosne. Ja Gašpar Nursvić (?), trgovac od Sarajeva od Bosne. Ja Petar Jakobović, trgovac Sarajeva od Bosne. Ja Matija Marković, trgovac od Bosne Sarajeva. Ja Marko Đurđević, trgovac od Sarajeva. Io Nicolò di Piero, mercante in Sarajevo di Bosna. Ja Miloš Marković, trgovac od Sarajeva. Io Piero di Marco, mercante in Sarajeva di Bosna. Io Nico di Jaco, mercante in Bosna. Ja Martin Đurđević, trgovac Bosne. Ja Nikola Studović, trgovac od Bosne Sarajeva. — Fermengín: Acta 314—315.

U pismu fra Pavla Papića iz Sarajeva od 3. veljače 1630. spominju se sarajevski trgovci Lorenzo di Marco, Gabriel di Tomaso i Pietro Milinić. — Fermengín: Acta 392.

Pismo sarajevskih katolika od 4. svibnja 1634. pisao je i potpisao u ime svih Giorgio Milčić, a u pismu istoga potpisnika od 22. srpnja 1634. spominje se kao sarajevski građanin, osim već spomenutoga Gabrijela Sojanina, i neki Marčinko Marinović. — Fermengín: Acta 415.

Pavao iz Rovinja opisujući svoj dolazak u Sarajevo spominje sarajevske trgovce: signor Michele del Seraglio, signor Matio Collona, signor Paolo Antonio. — Zlatović 36.

¹⁵ Fra Pavao Papić, Sarajlija, propovjednik i sangvinik — u zapisniku sa sjednice Zbora od 8. VII 1930. (Acta t. 7, f. 91, nr. 25.) zapisano je da Pavla Papića »colapsio percusserite«, kasniji prevodilac Saluthiova djela »Sedam trubli za probuditi grešnika na pokoru« (Vidi Vodnik 222), pere se pred Zborom zbog nekog sukoba s bosanskim trgovcima iz Beograda i u pismu od 3. veljače 1630. piše: »Mi commandò star in convento appresso Saraglio, chiamato s. Nicolò d' Alto (ovaj se samostan prvi put spominje 1367. godine. Vego 126.), ove fermanoci nella libreria trovai un messale antico in nostra lingua, il quale non si adopera.« — Fermengín: Acta 393.

¹⁶ O vezi Divkovića s glagoljskom literaturom vidi kod Đurđevića 154—180 i 197—218. »Divković je svoj tekst pisao na osnovi našeg hrvatskog prijevoda i vjerojatno starijega izdanja . . . a talijanskim se tekstom možda uopće nije služio.« — Štefanić 71. Kakvo je obražavanje primio Divković, takvo je vjerojatno primio i mladi mu zemljak Matijević.

¹⁷ U molbi Nikole Brajovića da ga upute u misije u Vlaškoj, poslanoj iz Sarajeva 23. siječnja 1627. Zboru za širenje vjere, piše: »Noi staremo spetando quando vi piace alla Comissione Qual invierete qui in Saraglio nelle mani del pre fra Stephano, curato di Saraglio, o pur di suo compagno essendo lui absente, a questi daremo ordine che subito apostaci avisi della venuta d' essa commissione . . .« — Lettere di Candia e dell' Illirico del 1627, t. 146, f. 271 u Arhivu Congr. de propag. fide.

S obzirom na vremensko podudaranje možemo sigurno reći da je taj župnik Stephano naš Stjepan Matijević.

Poslije Sarajeva Matijević je još neko vrijeme služio u Bosni, a onda se našao u Rimu u društvu Rafaela Levakovića, koji je tada ondje boravio u vezi s radom Zbora za širenje vjere oko prevoda knjiga na naš jezik i njihova štampa — na koju je potrebu Zboru skrenuo pažnju Fraño Glavinčić, poznati pisac, godine 1621¹⁸. U to se vrijeme kod Zbora vodila diskusija oko toga treba li te knjige štampati ćirilicom ili glagoljicom, pa je povedena i anketa među biskupima u našim krajevima. Neki od njih su tražili ćirilicu, a neki oba pisma, jedino je krčki biskup bio samo za glagoljicu. Na osnovi te ankete raspravljalo se o problemu u dvije sjednice Zbora, 1. i 17. prosinca 1627, te je odlučeno da se knjige štampaju i glagoljicom i ćirilicom¹⁹. A u toku te rasprave stigla je u Rim nakon dugoga putovanja i štamparija²⁰ koju su protestanti bili spremili da bi se slavenske knjige štampale bliže krajevima za koje se štampaju, a koja im je bila zaplijenjena²¹.

Kako i zašto je Matijević došao u Rim, o tome se ne zna ništa pouzdano, pa možemo samo nagađati. U Rim i u društvo Rafaela Levakovića vjerojatno nije došao u vezi s izdavaštvom crkvenih knjiga, jer bi ga spisi koji se odnose na taj posao — a njih se dosta sačuvalo — bili negdje spomenuli. Nije tamo došao ni u vezi sa štampaštvom svoje knjige: ona je premaleno djelo da bi se zbog nje poduzeo takav put i odobrili toliki troškovi koliki su onda bili potrebni za putovanje iz Bosne u Rim. A i iz Matijevićeva pričanja u predgovoru knjige vidi se da je nastala više kao slučajni produkt njegova interesa i njegova boravka u Rimu (gdje ga je poznanstvo s Levakovićem navelo da dovrši djelo započeto u Bosni iz okolice ili potrebe *ex privata diligentia*) nego kao planirano djelo čije bi ga izdavašтво dovelo u Rim. Razlog njegovu boravku u Rimu sigurno je drugi.

Bez obzira na to zašto se Matijević našao u Rimu, on je kao čovjek blizak problematiki vjerske propagandne književnosti lako došao u dodir s Levakovićem, sprijateljio se s njim i na njegov poticaj dovršio rad započeti u Sarajevu. Možda mu je Levaković pomogao svojom preporukom da mu je knjižicu

¹⁸ U pismu frañevcu Jerolimu Strasseru u Beč kardinal Borghese 12. ožujka 1621. veli: »Provinciale Glavinčić mi ha conferito la necessità grande che ci e in quelle parti di riformare gli missali et breviarij in lingua schiava.« — Fermengín: Listovi 2.

¹⁹ Jurić 172—4.

²⁰ Kardinal Borghese piše 10. listopada 1621. iz Graca Glavinčiću: »Subito doppio che parti V. P. di quà, furono mandate tutte le cassette de' caratteri al Signor Vicedom. di Lubiana, crede per mancamento de somari non l' haverà inviate costà, come con questo ordinario li schrisse, che debba fare quanto prima.« U pismu od 2. prosinca 1625. bečki nuncij Karlo Caraffa piše Zboru kako je naredeno da se sva tiskara, i s onim komadima koji su bili zaostali u Gracu, preda kapucinskom gvardijanu na Rijeci, dok ne dode nova zapovijed iz Rima. 11. veljače 1626. javlja isti nuncij, »sono stato avvisato del padre guardiano de capucini di Fiume, che oltre le otto cassette pertinenti alla stampa illirica mandateli dagli signori vece domini di Lubiana, a credo forse siano quelli di Gratz.« I konačno 1. travnja 1626. javlja o prenošenju tiskare preko Ankone u Rim. — Fermengín, Listovi 3—7.

²¹ »Na svom putu dobi (tj. Glavinčić) u Gracu, uplivom tadašnjega predsjednika komore Jurja Šajta, a dozvolom carskom, ona glagolska i ćirilska slova što su ih u 24 zaklopnice po svoj prilici oduzeli bili protestantom Truberu, Jurju Dalmatinu i Stjepanu Konzulu kad su ovi u Kraškoj ili Štajerskoj podići štjeli slovinsku tiskarnu za protestantske knjige, koje su morali velikim trudom i troškom izdavati u Nemačkoj.« — Kukujević 267.

štampana i na svoj trošak dijelila besplatno Congregatio de propaganda fide²².

Što je bilo s Matijevićem pošto je štampao knjižicu, ni o tome se dosad ništa ne zna. Nijedan objavljeni dokumenat (koliko je meni poznato) nigdje ne spominje ni ņega ni ņegovu knjižicu²³. Malo je čudno kako je mogao netragom nestati iz kulturne svijesti svoga naroda čovjek koji je za sobom ostavio štampanu knjižicu (kakva je da je), jer nije bilo mnogo takvih ljudi između 350—400 fratara bosanske provincije toga vremena²⁴.

Možda će zagonetku Matijevićeva dolaska u Rim i ņegova nestanka iz kulturnog života zavičaja donekle rasvijetliti neke vijesti koje se nalaze u spisima Arhiva Zbora za širenje vjere i u zapisnicima sjednica toga zbora između 1630. i 1653. godine.

Zbor je u to doba, kako je već rečeno, razvio veliku djelatnost na jačanju katoličke crkve i sa svih je strana, preko biskupa i vizitatora, koje je slao u sve krajeve gdje je bilo katoličkih župa, pribavljao podatke o staņu među vjernicima i nevjernicima svih vrsta, krštenim i nekrštenim. Tako je u siječņu 1626. godine primljeno i pismo zagrebačkoga kanonika Martina Bogdanića u kojem on upozorava Zbor da je katolicizam u Transilvaniji u opasnosti da posve nestane pod nesmiljenim pritiskom kalvina²⁵. Kasnije su dobiveni još neki izvještaji u tom smislu²⁶, pa je 1629. i 1630. godine nekoliko puta raspravljano o tome na sjednicama i odlučeno je da se u tu zemlju pošalju misionari²⁷.

Na osnovi toga zaključka upućena su 1630. godine četiri fratra iz Bosne u Transilvaniju. Jedan od te četvorice zvao se Stephanus a Salinis²⁸. Taj Stephanus je sa svojim drugom, s kojim je ostao u Transilvaniji pošto

²² Pri dnu naslovne strane kniņe naštampana je sitnim kursivnim slovima bilješka: »D: ordine di detta Sacra Congreg. si dispensano Gratis«.

²³ Za ņega nije znao već Kavaņin, koji je negdje oko 1700. sabirao građu za svoje leksikonsko djelo »Bogatstvo i uboštvo . . .« On u 7. pjevaņu od 145. do 159. strofe spominje kao bosanske pisce Bandulavića, Divkovića, Ančića, Posilovića, Margitića i Radnića. O Matijeviću ni riječi. Za ņega ne zna ni Filip Lastrić koji u svom djelu »Epitomae vetustatum provinciae bosnensis« na str. 35—37. nabraja bosanske fratre kniņevnike pa spominje Bandulavića, Posilovića, Divkovića, Radnića, Margitića, Ančića i druge mlade. Matijevića nema. Zaista, Lastrić je stvarno imao pravo kad je sumņao u potpunost svoga iskaza rekavši »probabile est alios plures scriptores ex hae prodivisse provincia, qui me fugiunt!«

²⁴ »In tota provincia hoc anno (tj. 1631) erant fratres numero 350.« Fermengin: Chronicon 34. — »Hoc anno 1634 in provincia bosnensi erant conventus 17, hospitia 100, fratres vero universim 412.« Ibidem 35. Iz jednog izvještaja o bosanskoj provinciji upućenog Zboru 18. rujna 1623. vidi se da je svega skupa bilo tamo 355 fratara (zajedno s biskupima i fratrima u misijama). — Scritture e lettere I, Servia, Albania etc. ad 1626, t. 262, f. 15—18.

²⁵ Scritture e lettere I, Bulgaria, Vallachia, Moldavia, Transilvania, t. 219, f. 381.

²⁶ Ibidem f. 387.

²⁷ Tako na sjednicama 8. svibņna 1629. i 9. listopada 1630. (vidi bilješku na spisu spomenutom u bilješci 26).

²⁸ U jednom nedatiranom izvještaju o postanku kustodije u Transilvaniji i o staņu u ņoj kaņe se: »Inde factum quod q'dam D'ni Catholici Constantes adhuc infide, dum personas Ecc'as aliunde habere non possent et vel maxime religiosos Sancti Fran'ci rescripserint anno 1630 ad provinciam Bosne Argentinae pro aliqbus Patribus, qui adminus lingua latina confessiones eorum excipere possent. A hanc petitionem missi fuerunt ex prov'a illa 4 fratres Pr Stephanus a Salinis, P. Marianus a Saraillo, P. Stephanus a Lopara et P. Elias. Quorum duo P. Marianus et P. Elias quia ipsis modus vivendi non placuit redierunt post aliquod

su druga dvojica koja su nima došla utekla natrag »vix salutata provincia«, kako kaže kroničar²⁹, uspio da tamo osnuje samostan, izgradi crkvu i dobije dopuštenje transilvanskoga kneza Jurja Rakocija da se slobodno kreću i propovijedaju³⁰. Od pape su dobili privilegiju apostolske misije, a Stephanus de Salinis je postao prefekt misije³¹, generalni vikar transilvanskoga biskupa i definator reda. Umro je u samostanu u Mikházi oko 25. siječnja 1654. godine³².

Iz njegove oporuke vidi se da je u siječnju 1653. bio u sedamdeset i četvrtoj godini svoga života i da je u red stupio prije 53 godine, tj. 1600³³. To znači da se zaredio u svojoj dvadeset i prvoj godini i da se rodio 1580. U doba kad je izašla Matijevićeva knjižica on je imao pedeset godina. A Stjepan

tempus in Provincia suam, duo autem P. Stephanus a Salinis et P. Stephanus a Lopara remanserunt.« — Scrittura: Transilvania, Vallachia e Moldavia, t. 269, f. 121—123.

Čini se da se Marianus a Saraillo ipak vratio, jer je 1647. godine neki Marianus Saraensis sudjelovao na prvom fratarskom saboru u Csiku, a 1649. bio je Marianus a Sarajo izabran za defintora. Vidi Fermengín: *Chronicom* 38 i 39.

O dolasku bosanskih fratara u Transilvaniju priča i kronika transilvanske provincije što ju je između 1768. i 1769. sastavio erdejski frañevac Leonardo Losteiner na osnovi isprava koje je našao u frañevačkom samostanu u Kološvaru. Izvatke iz te kronike objavio je Fermengín u *Chroniconu* 33—40. Podaci iz te kronike slažu se s podacima koji se nalaze u spisima Arhiva Zbora.

Stephanus de Salinis se više puta spominje u razdoblju od 1638—1642. u zaključcima sjednica Zbora (*Acta*, t. 13, f. 189, nr. 12; f. 221, nr. 5; f. 222, nr. 6; f. 428, nr. 11; — *Acta*, t. 14, f. 38, nr. 10; — *Acta*, t. 15, f. 138, nr. 28, 4°; f. 151, nr. 25; f. 409, nr. 12) i u raznim spisima i izvještajima (*Scrittura* du Transilvania, Vallachia e Moldavia, t. 269, f. 1, 11, 13, 41, 47, 48, 69, 82, 103—106, 121—125, 131—135, 137—141, 151—161; — *Lettere* di Svizzera, Germania, Ungaria e Boemia, t. 96, f. 293, 294 i 295.

²⁹ Fermengín: *Chronicom* 38.

³⁰ U svežnju *Scrittura* e lettere — Bulgaria, Vallachia, Moldavia, Transilvania, t. 219, f. 398 nalazi se prijepis toga dekreta kneza Jurja Rakocija od 8. lipnja 1632. godine. Taj je dekret obnovio Juraj Rakoci mlađi 1656. godine. — Batinić 81—82.

³¹ »Referente I. Honuphrij instám ffis Stephani de Salinis ord. min. de obs'a praefecti missionis Transilvaniae pro facultatibus reformatis Sac. Cono. iussit adiri sanctum officium.« — *Acta*, t. 14, f. 38, nr. 10 od 14. ožujka 1640.

» S. Con. inter missionarios ord. min. de obs'a in Transilvania adscripsit fr'em Franciscum Nagy Transilvanum sub prefectura ffi P'ris Stephani de Salinis.« — *Acta*, t. 16, f. 151, nr. 25.

³² 20. siječnja 1653. godine potpisao je Stephanus svoju duhovničku oporuku osjećajući da će skoro umrijeti, a u pismu četvorice fratarskih rukovodilaca iz Transilvanije pisanom 30. siječnja iste godine spominje se »pater Stephanus de Salinis ordin' nostri S. P. Franciscus iam memoria, qui fuerat fundator missionis huius Transilvaniae, ex modo actualis etiam Praefectus Missionis, multos labores benemeritus da hac paupercula Patria ante paucos dies in Dno de hac vita decessit in aliam.« — *Scrittura* di Transilvania, Vallachia e Moldavia, t. 269, f. 1.

³³ »Ego ff Stephanus da Salinis ordnis frúm minorum de observ'a Septuagesimum quartum agens annum ex his in religione 53 in missione autem sub auth'e S. Congnis de fide Propaganda 23, quid in ipsa facerim et homines docuerim Deus pro cuius gloria non cessavi laborare. Sed quia adverte brevi Solitionem fore mei Corporis cum iam infirmitas assidua me premat, vires deficient, et oculi caligentur, debeo et teneo sana mente existens ruinam damna et futuras turba'ones praevidens, conscientia motu tactus, antequam Spiritum Creatori meo reddam. S. Cong'nem sincere admonere pro religione augenda et haeresi minuenda, ac pace conservanda eandem suppliciter rogare ut meas dignetur iustas prestitutiones tueri, ne post mortem excitatis tumultibus et seditionibus abortis dicatur mea culpa haec accidisse . . .« — *Scrittura* di Transilvania, Vallachia e Moldavia, t. 269, f. 11.

Matijević Soliňanin imao je tada preko 18 godina ispovjedničke sluŹbe, bio je u činu propovijedaoca i imao je 40 do 50 godina. Podaci o životnoj dobi jednoga i drugoga Stjepana prilično se slaŹu. Njihova se imena potpuno podudaraju. Što se u latinskim izvorima nigdje ne spominje prezime Matijević, tome ne treba da se čudimo kad znamo da se u to doba u latinskim tekstovima mnogo češće nego pravo prezime upotrebljavao pridjevak po mjestu rođenja ili porijekla, osobito ako se čovjek našao u tuđem svijetu³⁴. Iz činjenice da se iste godine kad nestaje traga Matijeviću pojavljuje u Transilvaniji kao misionar bosanski fratar istoga imena i otprilike iste dobi — možemo zaključiti da su ta dva brata ista osoba. Taj će nam zaključak biti još vjerojatniji ako imamo na umu Matijevićeve veze s ljudima koji su se spremali da odu kao misionari upravo u rumunjske krajeve, u kojima nalazimo i Stjepana de Salinis³⁵.

Ako uzmemo da je Stjepan Matijević 1630. godine bio određen da ide u Transilvaniju, onda nije ništa čudno što ga te godine nalazimo u Rimu. U papin je grad sigurno bio došao po obavijesti o staňu u kraju kamo ga šaľu, naravno u sporazumu sa Zborom, i o zadacima koje mora tamo izvršiti. Dok se zadržavao u Rimu, upoznao se s Levakovićem i na njegov poticaj dovršio ne baš velik posao koji je bio započeo u Sarajevu i koji se zaista mogao izvršiti u razmjerno kratko vrijeme što mu je stajalo na raspolagaňu od dolaska u Rim do polaska u Transilvaniju.

Svršivši poslove u Rimu, Matijević je otišao u tuđu zemľu i tamo radio sve do smrti stekavši glas sveta čovjeka i postavši pomalo legendarna ličnost³⁶.

Jasno je zašto biograf Stephana de Salinis, njegov suvremenik Mađar Adalbertus Ujfalvi, pišući o nemu poslije njegove smrti, nije mogao u svoju pohvalu pokojnika uvrstiti i njegov literarni proizvod. Došavši Matijević u tuđ kraj, među narod kojemu jezika niti je znao niti je ikada dobro naučio³⁷, on nije ni spominjao svoje knjiŹice. Ona njegovoj pastvi nije mogla koristiti, jer je bila pisana na nerazumljivu jeziku, a sva je prilika, sudeći po liku Stephana de Salinis kako on izrasta iz sačuvanih dokumenata, da su istina a ne lijepa fraza njegove riječi u predgovoru knjiŹe: da ju je pisao ne slave radi, nego »za dati pomoć bogoljubnijem krstjanom«.

Ali ako iseleňe objašňuje zašto se u biografiji Stephana de Salinis ne spominje hrvatska knjiŹa, to ne objašňuje zašto je ta knjiŹa nestala s kulturnoga vidika bosanskoga i zašto je njegovo ime kao pisca brzo zaboravljeno. Nakon štampanja knjiŹica se dijelila besplatno i sigurno je došla u naše krajeve³⁸.

³⁴ Isporedi u tekstovima navedenim u ovoj raspravi: Andrea da Camengrado, Petar iz Soli, Michele del Saraglio, Stephano a Lopara, Martin Brguljanin, Pavle iz Rovinja.

³⁵ Vidi bij. 17.

³⁶ Fermengin: Chronicon 38—40.

³⁷ »Operamque in sacris, magnatibus praecipue, cum linguam patriae (adhuc) non novisset, addicebat.« — Fermengin: Chronicon 34.

»Qui etiam fuit vicarius generalis catholicorum in Transilvania, natione bosnensis, per interpretem tamen concionabatur, tandem etiam per se, sed hungaricam linguam non poterat bene exprimere«, kaže njegov biograf Ujfalvi. — Ibidem 40.

³⁸ Zbor je te knjiŹe dijelio popovima iz naših krajeva koje bi posao nanio u Rim. Tako je u zapisniku sjednice od 23. prosinca 1630. zapisano: »Petente ep'o Macaren. doctrinas

Čak se čini da je bila i dobro primljena i imala velik odjek, jer se tek malo više od godinu dana nakon nena izlaska, već 1632. godine, javlja Zboru dubrovački pop Ivan Kuzmić i moli da se u tiskari Zbora štampa latinicom njegov prijevod na ilirski Panormitanova djela³⁹.

Razlog padu u zaborav bit će to što se ta knjižica, kao praktičan priručnik za ispovijed, sigurno mnogo upotrebljavala i išla iz ruke u ruku, a zbog svoga opsega nije se vjerojatno smatrala osobito vrijedna da bi je trebalo posebno čuvati, pa su se primjerci brzo propadali⁴⁰. Na njihovo propadaće moglo je djelovati i to što je knjiga bila štampana crkvenom ćirilicom, koja kod katolika tada nije više bila u upotrebi ni u Bosni, pa je s vremenom postala nečitljiva i onima za koje je bila pisana.

illyricas Cyrillico Characteres impressas et libellus de modo confitendi peccata in eadem lingua editum Sac. Cong. ad relationem emm D. Card. Caetani 100 doctrinas looque libellos tradi iussit. — Acta, t. 7, f. 197, nr. 28.

U popisu knjiga koje je 20. svibnja 1690. primio od tiskare Zbora ilirski svećenik Grgur Papić navodi se: 1. *Directorium sacerdotum characteres sevviano. P. P. Hieronymi Panormitani Ordini. S. Bon'ae interprete P. F. Stephano Matieuica Franc., un esemplare. 2. Directorium sacerdotum characteres Sancti Hieronymi, un esemplare.* — *Scritture riferite nei Congressi-Stamperia dal 1622—1720, f. 251.*

Obje se ove biješke sigurno odnose na Matijevićevu knjigu. Iz druge od njih razaznajemo da je šezdeset godina nakon izlaska još bilo te knjige na skladištu. Iz vremena od 1630. do 1690. ima još nekoliko popisa knjiga koje se nalaze na skladištu, ali se Matijevićevo ime izričito ne spominje. U jednom popisu ilirskih knjiga Propagandine štamparije iz 17. vijeka, ali poslije godine 1662. (jer se u njemu nalazi i Istumačeće simbola apostolskoga Petra Radovića) spominje se Hieronymi Panormitani Ord. Praedic. *Directorium Sacerdotum characteres serviano in 8°, characteres S. Hieronymi in 8°.* — *Scritture riferite nei Congressi. — Stamperia dal 1622—1720, f. 121.*

Tu se prvi put susrećemo s dva directoriuma, jedan ćirilički (characteres serviano), drugi glagoljički (characteres S. Hieronymi). Takva se dva Direktorija susreću i u spomenutoj priznanici popa Grgura Papića, iz koje se vidi da je ćirilički *Directorium Panormitanovo* djelce.

Dva se Directoriuma spominju i u kasnijim popisima knjiga. Tako je na listu 303v navedenog svežnja spisa u Propagandinu Arhivu zapisan *Direttorio carattere di S. Girolamo i Detto Carattere di S. Cirillo*. Na 1. istu 308. je opet *Direttorio carattere Illirico i Direttorio carattere S. Geronimo*. Na 1. 325v je popis između godine 1698. i 1702. u kojem je *Directorium sacerdotum carattere di S. Girolamo, Detto carattere di S. Cirillo, Detto carattere italiano*.

Iz popisa od 3. rujna 1697. na listu 359v vidi se da je Direktorija »carattere di S. Girolamo bilo 200 komada u Col. Urb. i 238 komada kod štampara, a carattere di S. Cirillo 577 komada kod štampara.

Pop Vicko Baloković je 29. ožujka 1700. potvrdio da je za svoju dijecezu među ostalim knjigama primio Hieronymi Panormitani *Directorium sacerdotum characteres sive serviano, sive S. Hieronymi (et) latino 2.*

Glagoljički i ćirilički *Directorium* javljaju se i u popisu od 13. ožujka 1702. (list 411v), a u *Elenchus librorum Typographiae Sac. Cong. de propaganda fide iz 1704.* spominju se opet Hieronymi Panormitani Ord. Praedic. *Directorium Sacerdotum characteres serviano 8°, — characteres S. Hieronymi in 8°.*

Kako se vidi, u popisima se u toku godina spominju ćirilički i glagoljički *Directorium*, a u nekima još i latinički. Isti se takvi Direktorijumi spominju i u štampanim katalozima knjiga koje je Propaganda imala na skladištu u 19. stoljeću. Tako *Catalogo dei libri esistenti nella Tipografia poliglotta della S. C. P. F., Roma 1851,* navodi: *Directorium sacerdotum characteres Hieronymiano auctore P. Hieronymo Panormitano, Ord. Praedicat. et interprete P. Stephano Matenica Franciscano (1635). 1 vol. in 8°, a Catalogus additionum . . . ex typographia polyglotta S. C. P. F., Roma 1900.* biježi: *Directorium Sacerdotum characteres hieronymiano, auctore P. Hieronymo, et interprete P. Stephano Matenica (1635).*

Ima jedan trag koji bi nas mogao odvesti i na drugu stranu. Biskup Jerolim Lučić završio je 29. rujna 1639. u Sutjesci istragu o tobožnim čudima slike Majke Božje u Olovu, u koja je, čini se, vjerovao. Kao svjedoci potpisali su se mnogi fratri: svećenici, gvardijani, definitori i vikari i među njima neki fr. Stephanus Salinensis, sacerdot⁴¹. Je li to onaj Stephanus de ili a Salinis i Stefanus Salinese iz Transilvanije? Teško. On je tada bio u samostanu Csik es Mikháza u dalekoj Transilvaniji. Osim toga Transilvanac se uvijek potpisivao de Salinis, a ne Salinensis⁴².

Mogao je to biti, i vjerojatno je i bio, netko drugi, jer se — kako je već rečeno i u ovoj radnji — pridjevak po mjestu odakle tko potječe vrlo često u latinskim spisima, a i u našim, upotrebljuje mjesto prezimena.

Ako su bila dva Stephana de Salinis, koji je od njih Matijević? Mislim da izneseni dokumenti govore ipak da je to onaj prvi, Transilvanac.

Kakvi su to Direktorijumi latinički, ćirilički i glagoljički? Jesu li to neka dosada nepoznata izdanja? Ako usporedimo ono što je dosada poznato iz historije naše štampane knjige sa svim tim podacima koji su nađeni u popisima i spisima Propagandine tiskare, uvjerit ćemo se da tu nema ništa novo, nego da su u tim podacima pobrkane tri knjige. Prva od njih je »Ispravnik za jereji i spovidnici«, koju je 1582. godine latinicom izdao u Rimu pop Šime Budinić Zadranić. Druga po redu je Matijevićev Ispovijedaonik iz 1630. godine, a treća je Levakovićevo izdanje Budinićeva Ispravnika, koje je izašlo glagoljicom 1635. godine u Rimu. Budući da su sve tri knjige bile podjednake po debljini, a jednake po uvezu i formatu, zbrku mora da je napravio neki popisivač u tiskari koji se nije razumio u egzotična pisma i jezik Ispovijedaonika i Levakovićevo Ispravnika toliko da bi mogao pročitati i razumjeti naslove. Da je zbrka nastala zbog neznañja onih koji su sastavljali kataloge, ili davali podatke za njihovo sastavljanje, vidi se i iz Matijevićevo prezimena, koje je već u spomenutoj priznanici popa Grgura Papića zapisano ovako . . . interprete P. F. Stephano Matieuica, gdje je genitiv prezimena napisanog ćirilicom shvaćen kao nominativ i napisan, prema ondašnjem običaju, sa u mjesto v. Tako napisano prezime, nepoznato u Italiji, lako se, uz malo nepažnje i neznañja, pretvorilo u Matenica, tada mnogo poznatije prezime nekoga crkvenog pisca.

Budinićeva knjiga, koju je štampala papaska kurija četrdesetak godina prije osnutka Zbora za širenje vjere, mogla je, i morala je doći u skladišta Tiskare Zbora, jer je ta organizacija preuzela od kurije sve poslove u vezi s propagandom, a štampane i rasturañe knjiga je propagandni posao prve vrste.

³⁹ »Referente eodem emin'no D'no Card. Ginetto Inst'am D. Joannis Cosmi Sacerdotis Ragusei ut in Typographia sac. Cong'nis imprimaret caractere latino libellus P'ris Hieronymi Panormitani ordinis Predicatorum titulo confessorium inscriptus, ab eo in linguam Illyricam translatus ad utilitatem Confessariorum et penitentium Provinciarum Illyricarum quia impensam pro Charta solvet — Sac. Cong. petitioni annuit.« — Acta, t. 8 (god. 1632), f. 64, nr. 28.

Je li to bio nov prijevod, ili dubrovačka adaptacija Matijevićeva prijevoda, ili običan plagijat, tko bi znao, kad do ostvarenja te ponude nije došlo.

⁴⁰ Pronašao sam svega 8 primjeraka, i to 1 u Knjižnici Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 2 u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, 1 u Arhivu Srpske akademije nauka u Beogradu, 2 u Centralnoj nacionalnoj biblioteci u Rimu (jedan od njih bio je nekad vlasništvo Dubrovčanina Gio Natali Alesija), 1 u Vatikanskoj biblioteci i 1 u Nacionalnoj biblioteci u Firenci. Primjerak Srpske akademije nauka nema originalnoga uveza, primjerak iz Firence nisam imao u rukama, ostali su svi dobro sačuvani u originalnom uvezu, i čini se, nisu bili mnogo, ili nisu bili nikako u upotrebi.

⁴¹ Fermengín : Acta 429.

⁴² Njegov rukopis i vlastoručni potpis sačuvani su na nekoliko spisa što se čuvaju u Arhivu Zbora za širenje vjere, i to u svescima: Scrittura di Transilvania, Vallachia e Moldavia, t. 269, f. 11 (njegova oporuka, koju je, slabačkom rukom, sam potpisao) i f. 69 (cijelo pismo pisano njegovom rukom), zatim Lettere di Svizzera, Germania, Ungaria e Boemia 1648, t. 96, f. 294 (cijelo pismo pisano njegovom rukom) i f. 295 (samo potpis).

KNJIZEVNI IZVORI. Priručnici za ispovijed — namijeñeni što popovima kao psihološki priručnici: da ih nauče kako će ispitivati grešnikovu dušu, a što vjernicima: da ih nauče kako će sistematski ispitivati svoju savjest s obzirom na ono što je crkva dopuštala, zabranjivala ili naređivala, pa da se proces ispovijedaña odvija brže i lakše — bili su vrlo popularna i tražena literatura u vrijeme Tridentskoga koncila i poslije ñega, kao štivo koje je omogućavalo da se naučavañe katoličke crkve izloži kratko i jasno i da se diferencira od različitih reformnih struja zbog kojih je koncil i održan⁴³.

Među tim priručnicima bila su dva koja su važna za postanak djela što ga je preveo Matijević. Jedan od ñih je knjižica od svega šest listova pod naslovom »*Modo di prepararsi alla confessione Raccolto dal P. F. Desiderio Anichino Veronese, predicatore domenicano*⁴⁴, e tradotto in volgare a instantia dello stesso, a beneficio di chi brama tenere monda l' Anima per la confessione. In Ancona per Astolfo I Grandi, Veronese. Con la licenza de' Superiori, 1569⁴⁵.

Drugi priručnik je nešto veća knjižica pod naslovom »*Confessionario raccolto dai dottori cattolici Per lo rever. Maestro Girolamo Panormitano dell' Ordine de' Predicatori*⁴⁶. Con privilegio. In Napoli appresso Gio Maria Scotto, 1564⁴⁷. Ta je knjiiga brzo postala popularna. Samo tri godine poslije ñena izlaska već se našao jedan prerađivač i napravio novo izdañe pod naslovom »*Confessionario raccolto dai dottori cattolici. Per il R. P. Maestro Girolamo Panormitano dell' Ordine de Predicatori. Nuovamente ampliato di alcuni avvisi et osservazioni d' importanza per F. Andrea Alchero da Materno*⁴⁸. Brescia 1567. Editore Vincenzo di Sabbio⁴⁹.

Čini se da je taj Alchero bio spretan poslovan čovjek. Opazio je da se Panormitanova i Anichinova knjižica dopuñuju, pa je Anichinovu uklopio u Panormitanovu i dodao neke molitve te sve zajedno izdao naslovom »*Confessionario raccolto dai dottori cattolici Per il R. P. Maestro Girolamo Panormitano dell' Ordine de Predicatori. Nuovamente ampliato d' alcuni utili avvisi et osservazioni per F. Andrea Alchero da Materno dell' ordine predetto. — Con la giunta di un modo breve et risoluto di prepararsi alla Confessione Raccolto dal R. P. F. Desiderio Anichino Veronese, predicatore dominicano. — Venetiis, Altobelli Salicati 1582 in 12°*^{49a}. Četiri godine kasnije izlazi

⁴³ Takve su kniige bile npr. *Confessione generale e brevissimo per ciascheduna persona che facilmente se voglia confessarsi integramente de tutti li suoi peccati. Vingia 1539.* (Vat. bibl. Racc. I V 969 int 14); Romulo Giovanni Franceso: *Breve modo facile et utillissimo per sapersi ben confessare. Brescia 1590.* (Vat. bibl. Ferraioli V 7933 int 1); *Modo breve per confessarse. Confessione facta per uno devotissimo frate de sancto Francesco. Venezia (bez oznake godine) (Vat. Bibl. Ferraioli V 7623 int 4); Il modo di saper ben confessare. Roma 1571.* (Vat. bibl. Rac. gen. Teologia V 661 int 15); *Medina Bartolome de O. P.: Breve istruzione de' confessori come si debba amministrare il sacramento della penitentia, divisa in due libri. Verona 1588.* (Vat. bibl. Racc. gen. Teologia VI 541).

⁴⁴ Quétif veli da je Veroñanin Desiderius Anichinus umro oko 1580. godine.

⁴⁵ Vat. bibl. Inc. VI 39 int 31.

⁴⁶ Za toga Sicilijanca Quétif veli da je umro oko 1570. godine.

⁴⁷ Vat. bibl. Inc. VI 39 int 18.

⁴⁸ Umro oko 1574. — Quétif, II 230.

⁴⁹ Biblioteca Vallicelliana, Roma, Colloc. S. Borr. C V 200 (2).

^{49a} Quétif II 230.

ta knjiga pod istim naslovom i s dodatkom: — Con alcune divote Orationi. Con la licenzia de Superiori. — In Roma Apresso Vincentio Accolti in Borgo 1586⁵⁰.

Knjiga Alchera da Materno došla je nekako u ruke Stjepana Matijevića, župnika u Sarajevu, i toliko mu se sviđela da ju je preveo za svoje vjernike. Tako je nastala knjižica čiji je jezik glavni sadržaj ove radnje.

PISMO I GRAFIJA

PISMO. Matijevića je u povijest naše kulture uveo Jukić⁵¹ spomenuvši ga u poglavlju o piscima koji su svoja djela objavili azbukom. U tom poglavlju osim Matijevića spominje još Divkovića, Posilovića i Margitića. O njima on govori na osnovi autopsije bar nekih njihovih knjiga, a za Matijevića kaže: »Dapače ni njegove knjige nisam se mogao dočepati, već u Dubrovniku prepisao sam naslov od nekog oca fra Onorija, koji ni po jedan način od sebe je ne dade.« Mora da je Jukić tu knjigu zaista samo na brzinu vidio, jer je, opisujući je, rekao da ima 82 strane, a ona ih stvarno ima 102 (PK). Nije ni vidio da pred sobom ima znatno oštećen primjerak! Rekavši da je štampana u Rimu, dodaje: »Ova rimska štampa po nešto je na oči ružnija od one mletačke« (misli na Divkovićeve knjige štampane u Mlecima tzv. bosančicom). Sudeći po tim riječima, čovjek bi rekao da su Divković i Matijević pisali istim pismom i da se razlikuju samo po tehničkoj opremi. A Dragutin Prohaska govoreći o Matijeviću kaže: »Die Lettern sind von jenen des Divković sehr verschieden«, ali dodaje: »Matijević hat auch das cyrillische Alphabet ganzabweichend von dem serbischen Kirchenbücher gebraucht, so ß für Jotierung und andere Merkmale, die wir als Charakteristiken der bosnisch cyrillischen Schrift kennen«⁵². M. Murko, prema Šafariku, veli: »Übrigens liess Stiepan Matijević seinen Ispovedaonik in der gewöhnlichen cyrillischen Schrift 1630. in Rom in der Druckerei der Propaganda drucken«⁵³. Jelenić, Vodnik i Ježić vele da je knjiga izdana bosančicom⁵⁴. S. Marković piše: »Ćirilicom su pisali svoja dela i frañevci S. Matijević, P. Posilović i P. Papić«⁵⁵.

Dakle, što se tiče pisma, nalazi se ne slažu. Spominju se bosančica, ćirilica i ćirilica sasvim drugačija nego crkvena. Kad se isporede slova Divkovićeva (sl. 1 i 2) i Matijevićeve (sl. 3), vidi se da je Prohaska imao pravo tvrdeći da se ona razlikuju. Iako su njih obojica pisali ćirilicom, što je Jukića i navelo da ih ispoređuje po vańskom licu, ipak su to dva pisma, među kojima ima nekoliko razlika. Poznato je da je Divković išao u Mletke pa dao rezati, ili sam rezao, slova za štampanje svoga »Nauka« i da je ta slova dao načiniti ili

⁵⁰ Biblioteca Nazionale Centrale, Roma, 34-7-A-26-1.

⁵¹ Jukić: Književnost bosanska, Bosanski prijatelj br. 1, str. 30—31.

⁵² Dragutin Prohaska: Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und Herzegovina. Sarajevo. Str. 105.

⁵³ Murko 61.

⁵⁴ Jelenić: Kultura 229, Vodnik 219, Ježić 122.

⁵⁵ Marković 1.

načinio po uzoru tadašnje kurzivne ćirilice kako se ona pisala u Bosni⁵⁶. To je tzv. bosančica. A slova kojima je štampano Matijevećevo djelce drugačija su. Ona su rezana po ugledu na slova crkvenoslavenskih knjiga.

U predgovoru svojoj knjiži Matijeveć je, kako smo vidjeli, rekao dosta toga o nastanku knjige, ali ni riječju ne spomiñe kakve teškoće ili brige oko štampanja, pa možemo uzeti da ih nije ni bilo. Iz toga se može zaključiti da su slova za ñegovu knjigu već postojala. I zaista. Matijevećeva knjiga nije prva ćirilická knjiga štampana u Rimu. Još ćetrdeset i sedam godine prije, 1583. godine, izašlo je tu ćirilická izdanje Budinićeve »Sume nauka krstjanskoga«. Slova kojima je ta knjiga štampana (sl. 4) posve su jednaka slovima kojima je štampana Matijevećeva knjiga. To bi znaćilo da su obje štampane istim štamgarskim materijalom. Slova kojima je štampana Budinićeve Suma rezana su po narugbi rimske kurije upravo za štampanje te knjige⁵⁷. Po svršetku posla složena su u spremnice i tako odložena ležala negdje, vjerojatno u Vatikanskoj knjižnici⁵⁸, sve dok nisu predana Zboru za širenje vjere u vezi s osnivañem ñegove štamparije i prelaskom poslova oko propagande u kompetenciju te organizacije.

Što se vañskog lica štampe tiće, ćini se da je Jukić u Dubrovniku vidio vrlo loš ili vrlo istrošen primjerak⁵⁹. Primjerci koje sam ja vidio govore protivno: rimska je štampa čistija i jasnija od mletaćke, razmaci su između redova širi, slova su za malenkost veća i šira te se tekst ćita mnogo lakše nego u Divkovićeveim i ostalim knjigama izdanim bosanćicom u Mlecima. A i štamgarskih je grešaka ovdje mañe, i razmjerno, nego u Divkovića; našao

⁵⁶ Vodnik 218, Đorđević 7, Prohaska 15, Jelenić: Kultura 229, Jurić 149, Štefanić XXXIX.

⁵⁷ Dubrovaćki trgovac Marin Temperizza, koji je dvadeset i ćetiri godine proveo trgujući po Balkanskom poluotoku, piše 1582. u pismu isusovaćkom generalu Klaudiju Aquavivi: »Et tutta la sacra scrittura del vecchio et nuovo testamento hanno in lingua sclavona, et caratteri chiamati qui serviani (deli quali per commandamento di sua Santità s' è intagliato l' alfabeto nuovamente in ponzorri d' acciaio per far la stamp).« — Jurić 156.

Na istu se knjigu odnose rijeći iz pisma koje je nepoznati autor uputio Zboru za širenje vjere 5. lipña 1627.: A questo hebbe risguardo la santa memoria di PP. Gregorio XIII, che fece stampare qui in Roma ili catechismo e Canisio.« — Fermengín: Listovi 18.

⁵⁸ Da su u Vatikanskoj biblioteci bila deponirana slova kojima se služila Propagandina tiskara, vidi se iz zaključaka sjednice Zbora održane 30. lipña 1626. godine. Tu se veli: »Referente eodem Il'mo D. Card. Bandino precla illyrica iam ad urebem fuisse allata (govori se o slovima što su došla iz Ljubljane preko Ancone), et utile esse, ut Sac. Cong. Typographiam pro usu suo operiret, in eaq' collocarentur precla latina, gręca, chaldica, armena et Illyrica supradicta, quorum alia sunt in Biblioteca Vaticana, alia penes Stephanum Paulinum (to je Zborov tiskar), et alia apud agentem sac. Cong'nis.

Ad eiusdem Cardinalis Relationem iussum fuit quod Illyrica precla reponantur in Archivio Congreg'nis, in Cancellaria Apost'ca existentí, et inquiratur a D. Alemano, an liceat aliquem locum Bibliothęe Vaticane in quo possint reponi una cum aliq's preclis extranearum linguarum.« — Acta, t. 4, f. 74, nr. 2 i 3.

Da je Zbor imao ćirilćkih slova i prije prispjeća onih koja su mu poslana iz Ljubljane, vidi se iz jednoga pisma u kojem se prića da je malo prije spomenuti zborov tiskar Stephano Paolini primio od Vatikanske biblioteke neka slova 13. vejaće 1623., pa se nastavlja: »Opiù sotto li 17 Maggio 1624 ha il sopradetto havuto libre cento settantanove de caratteri Serviani et cinque madri di do Carattere per stampare Dottrine. — Scritture riferite nei Congressi, Stamperia, f. 87.

⁵⁹ Gdje je taj primjerak, ne znam. Danas u javnim dubrovaćkim bibliotekama, koliko sam mogao doznati, nema nijednog primjerka Matijevećeve knjige.

sam ih svega dvadesetak: **ПОДОЖАНЬ** 4 (mjesto **ПОДОЖАНЪ**), **КОЛНКРАТЬ** 16 (mjesto **КОЛНКОКРАТЬ**), **ПРОПЛЕСТВА** 18 (mjesto **ПРОКЛЕСТВА**), **КРИВО** 18 (mj. **КРИВЪ**), **СВІГА** 27 (mj. **СВІГА**), **КОКИКО** 28 (mj. **КОЛИКО**), **ДРЪРО** 36 (mj. **ДРЪГО**), **ПОХВАТИ** 45 (mj. **ПОХВАЛИТИ**), **НИСЕ** 57 (mj. **НИСЕ**), **РІЕТЕ** 64 (mj. **РІЕТИ**), **БСАДЪН** 63 (mj. **БСАДЪН**), **ИСКАНО** 66 (mj. **ИСКАНО**), **НИГОБИУХ** 67 (mj. **НИГОБИУХ**), **ШНИМЕ** 67 (mj. **ШНИМЕ**), **ГРІЕЪМЕ** 79 (mj. **ГРІЕЪМЕ**), **ІЕСТИ** 90 (mj. **ІЕСТИ**), **ПРИСИМ** 99 (mj. **ПРИСИМ**), **Ъ ТІВЕ** 100 (mj. **Ъ ТІВЕ**), **ДАНА** 101 (mj. **ДАНА**), **ГІЧИНО** 76 (mj. **РІЧИНО**).

ГРАФИЈА. Grafija kojom se služi Matijević jednostavna je i jasna. Razlikuje se od grafije kojom se služio Budinić u »Sumi«, a razlikuje se i od grafije koja je upotrijebljena u kniigama štampanim bosančicom u Mlecima. Od Budinićeve grafije razlikuje se time što nema one mase dvostrukih i suvišnih slova i dijakritičkih znakova, kojima je krcata Budinićeva kniga, a nema ni sigla. I ѣ upotrebljava drugačije nego Budinić. Od mletačke bosančice razlikuje se ova ćirilica time što upotrebljava † samo za *ć* i *d*, a nema kombinacija †*л* i †*н* za *l* i *n*, koje su karakteristične za bosančicu; zatim nema znakova **Ѡ**, **Ѳ** i **Ѣ** nego ima **Б**, **В** i **Д**, ima ligature **Ю**, **Љ**, **Ѡ**, **Ѳ**, kojih u bosančici nema, a osim ligature **Ъ**, koju ima i bosančica, upotrebljava, iako rjeđe, i ćiriličko **Ѣ**.

Od znakova koji nemaju nikakve glasovne vrijednosti Matijević upotrebljava **Ѡ** i **Ѳ**, i to samo na kraju riječi a bez ikakva reda i razlike: iste riječi i oblici dolaze čas s jednim, čas s drugim poluglasom, čas bez poluglasa: **ОНИЗІУХЪ** 14, **ОНИЗІУХЪ** 8, **ОНИЗІУХ** 17; ili **СЪ МИСАЛЮМЪ** i **СЪ МИСАЛЮМ** oboje na istoj strani 44. Ipak se tvrdi poluglas više piše u prijedlozima *k* i *s*, u dat. plurala imenica i u gen. plurala pridjeva i zamjenica, a meki poluglas u instr. singulara. Osim toga meki poluglas služi ponekad za umekšavaće prethodnoga **л** ili **н**: **ЗАДОВОЛНІУХЪ** 55, **ИЗВАНЬСКО** 46, **ПОМАНЬКАНИЕ** 24, **СЪЖАНЬ** 83. U toj se službi nikada ne upotrebljava tvrdi poluglas.

Znak **Ѡ** služi samo za *j*, i to redovno za poseban glas: **ѠОШ** 10, **ПОГЛАВѠС** 31, **САГРИШѠС** 38, **КОѠС** 51, **СЧИЛѠС** 46, **ХОТИѠСЪН** 56. Rijetko je upotrijebljen i za umekšavaće: **НИЦАМАНѠС** 10.

Ligatura **Ю** služi za skup *jo* gdje je *j* poseban glas: **БОЖЮ** 10, **ЮШ** 13, **МОЛЮМЪ** 15, a rijetko i za umekšavaće prethodnoga *l*: **БОЛЮМ** 13. Uprtreba toga znaka za glasove *jo* nije obična u ostaloj literaturi, a prije Matijevića nalazi se samo nekoliko puta u Dubrovačkom zborniku od god. 1520.⁶⁰, dva puta u dubrovačkim ispravama⁶¹ i nekoliko puta u dubrovačkom prijevodu Ledesmina »Nauka krstjanskog« iz 1583. godine⁶².

Znak **Љ** služi za skup *ju*, i to kako onda kad je *j* samostalan glas: **ДОГАЛЈ** 17, tako i onda kad se *j* gubi u umekšanom prethodnom **л** ili **н**: **БОГОЛІБЕНІЕМ** 3, **ЛЮБАК** 9, **ИДИЛІЮ** 39, **НИПОМНІЮ** 15.

* U daljnjem tekstu iz tehničkih razloga umjesto slova † upotrebljavat ćemo slovo **Л**.

⁶⁰ Rešetar: Zbornik 213.

⁶¹ Archiv für slavische Philologie XVII 33.

⁶² Štefanić XIX.

КЪ ЦНОЦЪ карстѣанскомъ .

ЛЮБЕЗНИКЪ ЦНОМЕ .

К НЫЖИЦЕ СЪВЕ СЪ НСПОВИДН ПРО-
ШНОМЪ НИКИЕХЪ ДРАЗНЕХЪ ПРИ-
ИТЕЛА, БУДУХЪ КАПЕЛАНЪ САРАЈЕВСКИ ОУ
САРАЈЕВЪ, ПО ІЕТЕ, А НАУТКАНЕМ П. СЪ.
Ф. РАФАЕЛА ЛЕБАКОВИЧА, МОГА РЕДА, А
ДАРЖАВЕ БОСНЕ ХРОВАТСКЕ, БЪГОСЛОВЦА
РАЗУМНОГА, БУДУХЪ У РИМЪ, РАДИ МОГА
БЪГОЛЮБСТВА, СКАРШЕНЕ, Н У МОИ БЪСАИ
СКИ КЪЗНИКЪ ИЗЪ ЛАТИНСКОГА ПРИНЕСЕНЕ, ЛЮ-
БЕЗНОСТИ ТВОЮИ ЕТО ПОНДАЕМ, Н ШАЛЕМ
НА СВІТЛО. А ТО НЕ ЗА ДРУГИ УЗРОКЪ НЕГО
САМО ЗА ДАТИ ПОМОЖЪ БЪГОЛЮБНИЕМЪ КАР-
СТѢАНОМЪ, КОНЕСЕ НАХОДЕ У ДАРЖАВИ БОСАИ
СКОИ, БУДУХЪ ПОЗНАО ПОТРЕБУ ТАКУ
ШЕСТЪ ГОДИЦА У САРАЈЕВЪ, А ПРЪ Н ПОСЛЕ
ТОГА ВЕДЕ СЪ ДВАКРАТЪ ШЕСТЪ НИКЕХЪ У РАЗЛИ

А 2 ЦЕХ

ostalih samoglasnika, pa i ispred suglasnika: **задовољност** 6, **задовољно** 23, 25 (ispor. **задовољно** 96), **ослабљење** 10, **помаш** 14, **мишљеница** 39, 67, **смањено** 23, **непријателство** 46; **поманканје** 35 (ispor. **поман'канје** 15), **смањен** 36, **кучиња** 11, **искарнија** 10 (ispor. **искарнија** 13).

л^s i н^s čitaju se kao *l* i *ñ*: **задовољно** 96, **ш н^sомь** 3.

Kako se iz ovog pregleda grafije vidi, šarenilo vlada zapravo samo u pisaњу glasa *j* i, u vezi s tim, glasova *l* i *ñ*, koji se ni u crkvenoj ćirilici ni u bosančici ne pišu uvijek jednako.

Matijević *j* piše:

a) prvim dijelom ligature **ѡ, ѣ, ю, љ**, i to bez obzira na to je li ispred њega samoglasnik ili suglasnik: **тѡдѣ** 41, **дѣло** 37, **опомѣнѣти** 7, **милостюмъ** 15; — **догѣлѣю** 7, **смишлѣнѣ** 13, **твою** 3, **којегодѣ** 9; — ili je ono na početku riječi: **ѣсѣ** 13, **ѣдан** 79, **юш** 17, **ѡѡ** 56;

b) znakom **ѣ**: **ѣсилѣѣ** 46, **поглавѣѣ** 31;

c) znakom **н^s**: **твоюн^s** 3, **ѣднн^s** 35;

d) znakom **н**: **опомѣнѣти** 7, **санма** 54, **нош** 10;

e) ne biježi ga između vokala i na početku riječi ispred *e*: **кон** 26. **непријателство** 60, **ест** 6, **нидан** 49.

Nikada se ne piše **ни**.

Glasove *l* i *ñ* Matijević piše:

a) л^s, н^s (primjere vidi naprijed kod tih znakova);

b) **лѣ, нѣ** čita se *li, ñi*;

c) **лѣ, нѣ** čita se *le, ñe*;

d) **лѣ, нѣ** čita se *lu, ñu*;

e) **л, н**: **помаш** 14, **непријатѣ** 10, **смањѣнѣ** 61, **ослабљење** 10, **непријателство** 46, **задовољност** 61.

Od dijakritičkih znakova osim ` na **ю, ѡ, ѣ** i ^s na **н^s, л^s, н^s**, kojima smo značenje već doznali, upotrebljava se još ['], i to samo na završnom *a* u genitivu plurala, da se њime označi dužina toga vokala: **толнко пѣтѣ** 25, **ѡ полѣвѣрацѣ** 45, **ѡ грѣхѣ** 30, **ѡ птицѣ** 47.

Brojčane vrijednosti slova su ove: **а** = 1, **в** = 2, **г** = 3, **д** = 4, **е** = 5, **ѕ** = 6, **з** = 7, **и** = 8, **ѡ** = 9, **и** = 10. Brojevi od 11—20 označuju se prema izgovoru, tj. tako da se znak za jedinice stavlja ispred znaka za desetice: **дѣ, вѣ** itd. Tako se ti brojevi pišu i u Budinićevoj ćirilčkoj Sumi, a u Divkovića i Margitića, tj. u knjigama štampanim bosančicom, najprije se stavlja znak za desetice pa onda za jedinicu, prema poretku arapskih brojača. Znakovi za više desetice su: **к** = 20, **л** = 30, **м** = 40, **н** = 50, **ѡ** = 60, **ѣ** = 70, **п** = 80, **ч** = 90, **р** = 100.

Kao i svi naši stari pisci⁶³ tako je i Matijević pisao riječi čas etimološki, čas fonetski; ali ipak se može reći da u njega nema učenoga etimologiziranja, koje nalazimo kasnije, u pisaca 18. stoljeća. On je pisao uglavnom fonetski, a etimološki je oblik dao onda kad je takav oblik živ u svijesti.

Asimilacija po zvučnosti. Predmetak *iz-* ispred bezvučnoga suglasnika piše se uvijek *is*: **исповѣда** 19 (i cijela porodica te riječi vrlo mnogo puta), **поспраки** 4, **искѣшевати** 50, **истомачити** 64, 65, **искано** 66, **испитовати** 101, **исходн** 39; ali jedanput se piše i etimološki: **изходн** 33.

Predmetak *uz-* piše se fonetski: **устегнѣти** 66.

Predmetak *ob-* piše se fonetski u riječi *opći* i njenim izvedenicama: **опћини** 5, **опћити** 43, **опћиној** 46, **опћинѣм** 89 i još mnogo puta, a u *opslužiti* etimološki: **обсѣжвати** 51, **обсѣжити** 51, 56 i d.

Prijedlog *od* piše se obično znakom **w^h** ili **w̄**, i to, kako je već rečeno, bez obzira na to da li se imenica iza njega počinje zvučnim ili bezvučnim suglasnikom. S tim u vezi i predmetak *od-* piše se **wd**, **od** i **w̄**, **от**: **w^hлскѣ** 8, **одлском** 77, **одлском** 82, **отлском** 77, **отрушен** 96, **w̄пшцланки** 8, **w̄тпшцланки** 49, **w̄дпшцланки** 89, **w^hпшцланкѣхъ** 18, **одпшцаю** 96, **одкспити** 92, **одпшцине** 96, 98, **w̄ згора** 45, 86, **w^h згара** 25.

Predmetak *s-* piše se uvijek fonetski: **здѣжити** 86, **збор** 86, **звора** 31, **згодити** 47.

Predmetak *bez-* ostaje bez ikakve promjene u riječi **безсреднице** 49.

I promjene zvučnosti do kojih dolazi zbog promjene riječi ili prilagaña nastavka nekad se bileže, a nekad ne bileže. Tako se zvučni pred bezvučnim piše bez promjene u riječima: **доходка** 52, **доходковъ** 61; **градскѣхъ** 61, **богоябество** 19, **богоябества** 52, **любко** 40, **особини** i **особинѣ** 25, **збожства** 40, **збожством** 34; a s promjenom suglasnika u riječi **лшпштѣва** 25. Bezvučni suglasnik pred zvučnim piše se u riječima: **сарче** 12, 12, 20, 87, **сарчомъ** 40, a s promjenom suglasnika u riječi **жинидѣ** 68.

Ispadañe suglasnika. Ispred *c* i *č* glasovi *t* i *d* u nekim se riječima ne pišu: **оца** 44, 51, 92, **оцѣ** 34, 54, 83, **сѣце** 41, 54, **сарцем** 40, 72, **сарце** 62, **марца** (od mrtvac) 92, **корисна** 18, a u nekima se pišu: **сѣдцем** 79, **сѣтца** 22, **сѣтчани** 22. Isto se tako sad piše, sad ne piše *t* između dva suglasnika od kojih je prvi *s*, *z*, *š*, a drugi je *b*, *n*, *l*, *l* (za druge se suglasnike nisu našle potvrde): **кѣзвина** 55, **кѣзвинѣ** 95, **ласна** (prema **ластан** 5), ali **крпосно** 5, **w^hпшцланкѣхъ** 18, **остни** 29, **w̄тпшцланки** 49, **частни** 41, **годищнѣхъ** 56, **w̄дпшцланки** 89.

Asimilacija po mjestu izgovaraña. Ta je pojava zabilježena u riječima: **хнмбомъ** 79, 82, **лашнѣ** 30, **w̄пшцланки** 8, **w^hпшцланкѣхъ** 18, **мншлани** 67.

Fonetske promjene asimilacije ponekad se bileže i na mjestu dodira dviju riječi kad je prva riječ prijedlog: **бѣс такѣ цѣте** 71, **бѣс те мншлн** 79, **бѣс такѣ**

⁶³ Maretić: Istorija XII.

мисли 80; — з драге коле 4, з дрвгом 34, з гнѣвом 40, з грѣблем
начином 40, з дѣвѣи 46, зъ достойнѣми 64, з дѣжнѣмъ пощениѣм 64,
з дѣломъ 67, з дрѣвѣмъ 69; — гъ вогъ 10, гъ жнеотъ 100; — ш нѣми
43, 45, ш нѣмъ 63, ш нѣмѣ 67, ш нѣомъ 3. Zabileženo je i staraње u
takvom položaju: сарчбомъ 40 mjesto с сарчбомъ.

Razjednačivaње. Ta маће честа појава јавља се код Матијевића у приједлогу
k испред гласа k: **х комъ** 6. Таква је дисимилација обична у ђакавца⁶⁴,
али није необична ни у Дубровнику⁶⁵. У Дивковића је нема.

Sastavљeno писање. У старијих писача влада прилична самовоља што се тиче
састављеног и растављеног писања, особито енклитика и проклитика. У Матијевића
је у томе прилично реда. Он предметке пише увијек заједно с глаголом, а
проклитике увијек пише одвојено; једино у писању негације има колебања:
пише је већином растављено, али понекад и састављено: **не море** 10, 29, 55, **не
могъ** 16, **незна** 49, **неки** 59, **не наѣди** 62, **не бѣте** 8; — **не море** 8, **не гъви**
9, **не има** 26, **не знаѣшъ** 18, **не би** 24. Кад *ne* служи као предметак, пише
се увијек састављено с ријечју уз коју стоји: **не навидѣти** 60, **непрнатељство**
61, **не навидости** 61. И суперлативна честица *naj* пише се састављено: **најпо-
сладна** 9, **најкѣшъ** 10. Приједлози се пишу увијек растављено; само с личним
замјеницама пишу се заједно: **занѣ** 61, **шънѣмъ** 63, **шънѣмѣ** 67, **шнѣомъ**
3, али **шъ нѣми** 63, 65.

Енклитике се већином пишу заједно с ријечју на коју се наслањају. То у
првом реду вриједи за замјеницу *se*: **консе** 3, **акосе** 8, **дасе** 15, **исповидѣв-
шнсе** 17, **имасе** 21, **каданосе** 21, **сплетатнсе** 29, **терсе** 32, **шосе** 19, **дансе**
17 итд. Ако се између наглашене ријечи и енклитике *se* налази која друга ен-
клитика, све се оне пишу заједно као једна ријеч: **дамъсе** 12, **акобнсе** 24, 53
ид., **снимъсе** 66, **дабнсе** 68 итд. Остале се замјеничке енклитике пишу саставље-
но, али и растављено: **чинити вас** 8, **чинити га** 10, **молим те** 14, али **послашгага**
73, **молимте** 4, **исповидѣтиѣ** 18; — **дай ми** 14, **наѣди мъ** 79, **кадано мъ**
43, **коликко им** 31, али **дами** 15, **дамъ** 27.

Глаголске се енклитике такођер пишу већином састављено с наглашеном ри-
јечју, па и онда кад се између њих нађе која друга енклитика: **ѡ коѣхсам**
15, **ѡчинносам** 25, **шое** 13, **достнѣ** 64, **коѣѣ** 9, **знаноѣ** 8, **акое** 12,
бноѣ 18, **вналѣѣ** 26, **далнѣ** 47, **консѣ** 14, **овосѣ** 14, **гднсѣ** 7, **потарвнтѣсѣ**
25, **дабн** 9, **акобн** 12, **дановн** 21, **внтнѣѣ** 7, **нстоѣш рѣти** 13, **коѣмъсѣ**
29, **ѡ коѣснѣ** 13; али **внтнѣ вѣмѣѣ** 7, **да вѣмѣ** 7. Али се, не баѣ рѣјетко, и те
енклитике пишу растављено: **него сам** 4, **али ѣ** 18, **грѣхѣ** 53, **наѣчнли сѣ** 8,
не би могао 17, **кои би** 14, **драга би мѣ вѣла** 12, **ѣр би** 6, **коѣ би** 8.

Честиче *li* и *no* увијек се припајају ријечи иза које се налазе: **коилиѣ** 8, **ѣли
имао** 28, **кѣхчѣлиѣ**, **господинѣлиѣ** 30, **каконо** 9, **коино** 13.

⁶⁴ За ту појаву има AR IV 702—707 потврде с ђакавскога подручја из Хрватских ли-
стина, Газаровића, Мрнавића, Каванина, Н. Луцића, Виталића и Јерковића, а са ѣтокавског
подручја само од Бугарина Р. Бакића и из Матеићевога Штита.

⁶⁵ »Код оба приједлога *k* и *s* асимилација је правило: **х камнѣли**, **х-кѣшъ**, **х-комъ**, **х-карѣсѣ**,
х-вѣшиѣ, гдје је *k* испред *k* фонетским путем прешло у *h*.« — Реѣтар: Зборник 145

Složeni veznik *premda* piše se i rastavljeno i sastavljeno: **ПРЕМДА** **ВН** 9, 60⁹
ПРЕМ ДА **ЈЕ** 4, **ПРЕМ ДА** **СШ** 77, **ПРЕМ ДА** **ВН** 52.

Priloški se izrazi pišu rastavljeno: **Њ ДНЕ ДО ДНЕ** 6, **ДО ИСТИНЕ** 6, **НА СЛН-**
ПАШК 6, **ЗК ДРАГЕ КОЛЈЕ** 4, **8 ОПШНО** 19, **НА ТАЦЕ** 58 i dr.

Zajedno i rastavljeno se piše i zamjenica *sam sebe*: **САМЪСЕБЕ** 24, **САМОГА-**
СЕБЕ 66, 89, ali i **САМОГА СЕБЕ** 27.

GLASOVI

REFLEKS JATA. Za historiju jezika je kod bosanskih pisaca između svih vokala najinteresantniji refleks jata, jer je na tom području doživio različitu sudbinu.

Da bi se dobila jasnija slika o stañu toga glasa kod Matijevića, iznijet ćemo sve riječi s tim refleksom koje su nađene u njegovoj knjižici. Ali prije nego prijedemo na nabrojanje, treba reći da su među ijekavske reflekse uvršteni svi oni slučajevi gdje se ijekavski refleks izmijenio pod utjecajem susjednih glasova pa se tako dobio prividno ikavski ili ekavski oblik. To su slučajevi kad se jat našlo ispred *o* koje je postalo od *l*, i ispred *j*, zatim kad se našlo u dva uzastopna sloga pa se u jednom razjednačilo i slučajevi kad *rje* daje *re*. O tim će se pojavama govoriti kod pojedinih osnova. Tako je trebalo učiniti i zato što su sve te pojave zakonite i u današnjem književnom jeziku.

Ijekavski refleks. Taj refleks Matijević ima u riječima izvedenim od ovih osnova:

bêl: **БЕЛОГА** 56.

bêlêg: **БНЛЕГ** 26, 86, **БНАЛЕГА** 60, **БНАЛЕИ** 60, **БНАЛЕИИ** 61, **БНАЛЕГ** 80, **ЗАБНАЛЕЖИТИ** 6, **ЗАБНАЛЕЖИ** 26. Ovi se oblici ne mogu uvrstiti među ikavizme, jer je ijekavski refleks jata ovdje u prvom slogu prešao u *i* radi disimilacije⁶⁶.

besêd: **БЕСЕДЕЊИ** 55, **БЕСЕДАМИ** 74.

cêca: **ЦЕЋА** 17, 20, 37, 52 i d.

cêl: **ЦЕЛА** 22, 28, **ЦЕЛЈЕМ** 28.

cên: **ЦЕНИТИ** 38, 78, 79, **ЦЕНИ** 22, 33, 51, **ЦЕНИО** 55, **ЦЕНИЊИ** 58, **ПРОЦЕ-**
НИТИ 82, **ПРОЦЕНИТИ** 18, **СЦЕНИНИ** 5.

cêp: **ЊЦЕПАСЕ** 9.

čovêk: **ЧОВЈЕК** 6, 11, 12, 17 i d.

dêl: **ДЕЛТИ** 61, **РАЗДЕЛЕНИ** 93, **ДНО** 8, 55, **ДНОШНИОМ** 31. Oblici sa *i* mjesto *ê* nastali su onda kad se *ê* našlo ispred *o* koje je postalo od *l*⁶⁷.

⁶⁶ »Za ove oblike sa *vidje-* i *sidje-* ja mislim da su postali disimilacijom prvoga *ê* ... Ista tako disimilacija je i kod *bêlêg*.« Rešetar: Zbornik 169. Mislim da je to Rešetarovo tumačenje vjerojatnije nego Mareticevo: »Ispred *l* prešlo je u južnom govoru *ê* u *i* u riječima *bijeg* i *bijeziti*.« Maretić: Gramatika² toč. 53 c.

⁶⁷ Jagić (Archiv für slavische Philologie VI 88) je mislio da se u takvim riječima *ê* nikad nije ni razvilo u *je*, nego da je tu ostalo izvorno *i*. Rešetar (Lekcionari 49) veli da to nije moglo tako biti — ako se i ne uzme na um da nije dokazano da se ijekavski govor razvio iz ikavskoga — već stoga što je ijekavski govor potvrđen već u prvoj polovini 14. stoljeća, a *o* koje je postalo *o* *l* nalazi se tek potkraj toga stoljeća, pa je onda i *vidjel*, *letjel* starije od *vidio*, *letio*. »Uzrok treba tražiti u tome što je iza starijega *-je-* ono *-l* pretvoreno u samoglasnik *o*; ako

dê: **ОДІѢТИ** 92, **ОДІѢВАТИ** 72.

dêlo: **ДІЕЛО** 5, 20, 37, 64, 67, 72, **ДІЕЛА** 6, 14, 25, 67, **ДІЕЛЪ** 85, 86, **ДІЕЛОМ** 67, 101, **ДІЕЛШЕ** 10, **ДІЕЛОВАТИ** 54, **ДІЕЛОВАНИЕ** 40, **ДІЕЛОВАНИЕ** 67, **ДІЕЛОВАНИЕ** 50, **ДІЕЛОВАНИЕМ** 31.

dêt: **ДІЕТИ** 62, 91, **ДІЕЦЪ** 59, **ДІЕВЧАСТВА** 65, **ПРИАДБОДІЕВСТВО** 19, 21, 65, **ДІЕКИДОМ** 65, ali jednom ima i **ДІЕКИЦЪ** 35.

êd: **ІЕСТИ** 56, **ІЕДІНИЕ** 13, **ІЕЗБИНА** 55, **ІЕЗБИНЕ** 90, ali ima jednom i ikavski oblik **ІЕЗБИНЕ** 89.

gnêv: **ГНІЕВОМ** 40.

grêh: **ГРІЕХ** 8, 9, 10, 11, 17, 21, 33, 37, 48, 49, 57, 64, 67, 70 72, 73, **ГРІЕХА** 10, 17, 51, 56, 77, 80, 81, **ГРІЕХЪ** 20, 21, 25, 38, 57, **ГРІЕСИ** 13, 31, 55, 89, **ГРІЕХА** 14, 18, 23, 28, 98, **ГРІЕХЕ** 27, 28, **ГРІЕСЕХ** 36, 63, zatim u riječi iz iste porodice: **САГРІЕШИТИ** 19, 39, 77, 93, **САГРІЕШИ** 16, **САГРІЕШИНО** 14, 33, **ГРІЕШАН** 18, **ГРІЕШНИК** 36, **ПРИГРІЕШІНИЕ** 33, **САГРІЕШШЕ** 26, Pravidno ekavski oblik imaju: **САГРІШШІ** 64, **САГРІШШЪ** 34, 38, **САГРІШШЕ** 11, 16, 17, 20, 33, 38, 39, 52, 58, **САГРІШКАТИ** 30, jer to nije ekavski re-fleks, nego je *e* nastalo kasnije od *je* ispadaњem glasa *j* iza skupa suglasnika od kojih je posljednji *r*. U Matijeвића su, kako vidimo, u većini noviji oblici sa *re*⁶⁸, ali se nađe i pokojni stariji oblik sa *rje*. Isto je tako stađe i u Divkovića⁶⁹ i u Matijeвићeva suvremenika Dubrovčanina Gundulića⁷⁰. Po Brabčevim nalazima i u današnjem tuzlanskom govoru nalaze se oblici sa *re* i sa *rje*, ali čini se da su oblici sa *rje* češći. Bit će to prije slučaj u pribiraњу građe nego neka recesija u tuzlanskom govoru⁷¹.

Među prave ekavske oblike ovih riječi mogla bi se uvrstiti samo tri: **САГРІЕШИТИ** 29, 31, **САГРІШИНО** 30, 31 i **ГРІЕХОВ** 93. Otkud Matijeвиću ekavski oblik? Što se tiče oblika **ГРІЕХОВ**, nega je Matijeвиć sigurno preuzeo iz glagolske crkvene literature⁷², jer on u genitivu plurala te i sličnih riječi ima uvijek nastavak **-А**. S obzirom na to da on ima i *sagriješiti* i *sagriješio*, možemo i za ekavske oblike tih riječi uzeti da su u Matijeвиćevev jeziku ušle iz čakavsko-ekavske ili crkvenoslavenske literature.

Ikavski oblik je u cijeloj porodici ove riječi potvrđen u Matijeвића samo u imenici **САГРІШЕНІЕ** 21 i četiri puta u oblicima imenice *grieh* (koja, kako smo vidjeli, preko četrdeset puta dolazi u ijekavskom obliku): **ГРІХЪ** 23, **ГРІХА** 8, **ГРІХОМ** 8, **ГРІХЕ** 95.

se pak sjetimo da u sličnijem prilikama gdje god je ispred *o* dug samoglasnik, ovaj se skрати, tj. da se dužina koja je prije bila u jednom samoglasniku podjednako razdjeli među dva samoglasnika koji su namjesto onoga jednoga ... onda možemo od prilike razumjeti zašto se je *je* pred *o* mijenalo: *je* čim se moralo stegnuti da dađe polovicu svoje dužine novome samoglasniku *o*, istisnulo je jedan od svoja dva elementa, te je tako od *jeo* postalo *io*.«

⁶⁸ »Spomenik koji nema redovno *-rje-* za *-rê-* ne može biti stariji od sredine XVI vijeka.« — Rešetar: Proza 35.

⁶⁹ Đorđević 67.

⁷⁰ Rešetar: Gundulić 11.

⁷¹ Brabec: Govor Tuzle 13.

⁷² U AR III 428 potvrđen je takav genitiv plurala samo iz Naručnika, Đorđević 96 navodi ga iz Divkovića (griehov), a našao sam ga još i u Radovića u knizi »Način za dobro umriti« str. 36 (grihov).

hlêb: хлѣбѣ 99.
 kolên: колиѣна 65, 92.
 korên: ворѣн 9.
 krêp: крѣпость 95, врѣпост 97, крѣпости 33, крѣпостно 5, скрѣпити 95.
 lêk: лѣкарѣ 6, съ лѣци 6, лѣчникомъ 79, лѣчити сѣ 43, излѣчени 9,
 али лѣкарнѣ 62 и лѣкарнѣс 22
 lên: лѣности 90, лѣность 90.
 lêt¹: лѣтанѣс 47
 lêt²: лѣта 56 (ovo možda treba čitati ljeta)
 lêv: налѣви 46, пролѣва 86
 lêz: залѣзе 37.
 mêd: мѣденицѣ 13.
 mên: промѣненіе 59, промѣнѣнѣс 31, 32, промѣненѣс 19, промѣнѣніе 32,
 промѣнѣнѣти 93.
 mêr: неизмѣрном 15, 96, замѣрнога 86, замѣрнѣ 81.
 mês: мѣсѣцъ 39.
 mêst: мѣсто 64, 67, 96, мѣста 35, 70, 85, мѣстѣс 36, мѣстнѣх 14,
 мѣстнѣхъ 70.
 nês: поднѣно 100.
 pêv: попѣкати 68, попѣканѣс 47, пѣснѣ 67.
 prêd: stariji i noviji ijekavski oblik je u složenicama: напредѣшнѣ 93, на-
 предѣвати 95, с напредѣакъ 95, 102. Prijedlog ima uvijek ikavski oblik.
 prêk: запрѣченіе 100, запрѣченѣ 98, запрѣченѣа 47.
 rêk: рѣчи 13, 14, 49, 74, рѣчма 49, 58, 101, рѣчнѣх 7, рѣчнѣх 52, рѣчнѣ
 99, рѣтнѣ 13, 14, 20, 22, 23, 50, 64, 66, 71, изрѣтнѣ 21, 32, 66.
 rêš: ѡрѣшити 18, 26, ѡрѣшеніе 18, 96, ѡрѣшенѣ 22, a dva puta i ikav-
 ski oblik одршѣніе 15, 17.
 sême: сѣмѣ 80, 85, сѣмѣна 66, 76.
 slêd: слѣди 19, 26, 84, слѣдѣ 65, слѣдила 61, 80, 92, наипослѣднѣс 8,
 наипослѣднѣ 9, наипослѣднѣой 85, наслѣдникѣ 44, 67, слѣдѣніем 9, али
 наслѣдовѣла 53, наслѣднѣнѣи 22. наипослѣднѣа 28, наипослѣднѣой 29, 91,
 послѣ 3. Ekavski oblici mogli bi se uzeti kao ekavizmi jer riječi izvedene
 od osnove *slêd* dolaze sa *e* i u nekim ijekavskim govorima⁷³. Ali kako Ma-
 tijević sve te riječi ima i u ijekavskom obliku, mogli bi se oblici sa *e* uzeti
 kao slabost u biježeđu glasa *j* pa te riječi ne bismo morali smatrati za ekavi-
 zme.
 Ikavski oblik u ovoj porodici upotrijebio je Matijević samo jedan put:
 наипослѣднѣа 42.
 slêp: слѣпнѣ 7, слѣпнѣхъ 7, али на слѣпашкѣс 67⁴.
 smê: смѣнанѣ 13 (ovaj se oblik uzima kao ijekavski jer tu *e* ispred *j* pre-
 lazi u *i*⁷⁵.
 srêd: срѣдовѣжа 37 (*sre-* nastalo od *srje-*).

⁷³ AR X s. v. *poslije* i *posledni*.

⁷⁴ Vidi što je o toj riječi rečeno dalje kod suglasničkog skupa *čk*.

⁷⁵ Rešetar (Lekcionari 50 i 53) smatra da se ta pojava zbivala u isto vrijeme kad i prijelaz *ê* u *je*, tj. u doba postajaña ijekavskoga narječja, zbog toga što je *j* spriječilo prijelaz staroga *ê* u dvoglas i sebi ga asimiliralo pretvorivši ga u *i*.

srět: срѣћи 37, ссрѣти 12, али несрѣћи 62.
svěd: свѣдожити 36, 71, свѣдожанством 7, свѣдочаство 71, свѣдоचे
86. U današnjem tuzlanskom govoru kaže se *svidok*⁷⁶.
svěst: осквѣстивши 52, осквѣстити 74, сквѣсти 42, сквѣст 101, осквѣсти
17, сквѣщен 48.
svět: свѣтовни 30, 44, свѣтовне 19, просвѣтан 27, свѣтао 3, свѣт-
лост 14, 101.

stêp: стѣпана (u naslovu).
těl: тѣло 17, 50, тѣла 6, 31, 41, 91, 92, тѣлесна 92, али има и тѣлесна
91 и тѣлесне 83 (€ se može citati kao je).
těš: стѣшити 92.

trěb: трѣба 76, потрѣба 67, 72, 99, потрѣби 92, потрѣбнем 99.
Među ijekavske oblike idu i češći mladi oblici, u kojima je *j* ispalo iza *r*
u grupi suglasnika: потрѣба 3, 55, 59, 67, потрѣбе 54, потрѣб 3, потрѣби
59, потрѣбне 54, потрѣбно 65. S ikavskim refleksom dolazi ova osnova dva
puta: потрѣбе 54 и потрѣбне 59.

Neobičan je i u AR uopće nepotvrđen oblik *potarba*, u kojem se osnova
trěb- javlja u Matijevića više od deset puta, dakle otprilike u trećini od ukupnog
broja slučajeva u kojima se ona javlja: потарба 21, 23, 24, 26, 75, 93, по-
тарбе 25, 32, потарби 91, потарбна 22, потарбнемн 25, потарбите 25.

Odakle *tarb-* mjesto *trěb-* ?

AR XII 329 s. v. *proklinati* citirajući Matijevićev primjer: »Potarba je
da ostavi igru« veli da je to griješkom mjesto *potreba*. Ali čestota toga oblika
u Matijevićevoj knizi smeta nam da to shvatimo kao pogrešku i nagoni nas
da potražimo drugo objašneće.

Ako Matijevićevo *ar* u *potarba* čitamo kao slogotvorno *r*, dobit ćemo oblik
potrba. Taj je oblik mogao nastati redukcijom vokala iza naglašenoga sloga
riječi *potriba* ili *potreba*. Takva se redukcija danas vrši na velikom području
Bosne, a i u drugim krajevima, pa se mjesto *zaboravila* govori *zaboravla*,
mjesto *otišli* — *otiši*, mjesto *pritisneš* — *pritsneš*, mesto *koliko* — *kolko*, pa *nedlja*,
brte, *umrt*, *Sarajvo* i sl.⁷⁷. Ona se sigurno vršila i u ono doba. Za to nije
lako naći potvrde, jer je piscima, kao i danas, bio u svijesti reducirani vokal,
pa im se samo vrlo, vrlo rijetko izmaklo da napišu reducirani slog. Kao dokaz
da se takva redukcija u Matijevića vršila mislim da može biti i prilog *posil-*
mice, koji je u AR X 909 potvrđen samo iz ovoga Matijevićeva teksta. U toj
riječi u obliku kako je u Matijevića tri put napisana (41, 66, 75) glas *l* bi se
nalazio na kraju sloga, a taj glas u takvu položaju kod Matijevića bez izu-
zetka prelazi u *o*⁷⁸. Mora da je između *l* i *m* u toj riječi bilo nešto što je
spriječilo da se *l* nađe na kraju sloga, pa Matijević nije ni osjetio potrebu
da ga mijenja u *o*, kao što je mijenjao svako krajnje *l*. Šta je to bilo, pomoći

⁷⁶ Brabec: Govor Tuzle 11.

⁷⁷ Te sam primjere zabilježio u govoru Lepenice (Pavešić 376), a istu pojavu konstatira
u Brabec u radnji o tuzlanskom govoru na str. 15: četripud, prloži mu, jamte. Ona se vrši
u Lici, npr. ovliki, onliki, viknti, kresnti, sakrla, pokrla (Lastavica 754—756) i u Posavini:
očo (tj. otišo od otišo), tolko, vidla (Ivšić: Posavski govor 64—65).

⁷⁸ Vidi u poglavlju o samoglasniku o.

će nam Divković da otkrijemo. On ima riječ *posilimice*⁷⁹. U toj se riječi zanaglasno *i* može reducirati tako da nestane ali da ostavi trag u ogradi što je stavlja između dva suglasnika koji njegovim nestankom postaju novi susjedi, i ne da im da se slijevaju ili djeluju jedan na drugi. Tako u današnjem govoru nastaje *otšla* a ne *ošla* (od *otišla*), *pritsneš* a ne *pricneš* (od *pritisneš*). Ta je ograda spriječila dolazak glasa *l* na kraj sloga i njegovo pretvaranje u *o*.

umê: смѣ 91, смѣти 5, разсмѣти 20, 45, 46, разсмѣ 8, 43, 85, разсмѣ 49, 67, разсмѣкшн 53⁸⁰, разсмѣне 7, несмѣтеонога 92; jednom ima ikavski oblik разсмн 83⁸¹; a oblik разсмненѣм 47 ne treba shvatiti kao ekavizam, već ga treba čitati *razumjenjem*, jer — kako se već vidjelo — Matijević slog *je* nekad bilježi samo sa **Ѣ**.

vêd: повѣдати 72, повѣдакшн 65, исповѣдаюшн 4, исповѣда 17, 19, 31, 79, приповѣсти 25, исповѣдаоник (u naslovu), исповѣдаоника 7, исповѣдника 8, 17, 28, исповѣдник 22, исповѣдниковѣ 65, исповѣдници 31, исповѣдника 8, исповѣдъ 14, 15, 23, 84, исповѣдн 3, 4, 15, 16, 27, 28, 56, 57, 91, исповѣдум 27, исповѣдкш 14, приповѣдалацá (naslov), приповѣданѣ 91, заповѣд 81, 82, 90, заповѣдн 11, 30, 54, 58, 64, 79, заповѣдемъ 89, заповѣдне 55, заповѣднога 56, заповѣданѣ 54. Kad se uz korijen *vêd* doda nastavak infinitivne osnove -ê-, nađu se jedan za drugim dva sloga s jatom te dolazi do disimilacije, pa jedno jat prelazi u *i*⁸². To može biti prvo *ê* kao kod *bišeg*, a može biti i drugo. Kod Matijevića je, kao i kod Divkovića⁸³, kao i u Dubrovčana starijih⁸⁴ i u suvremenikamu Gundulića⁸⁵ i kao u današnjem dijalektu Tuzle i okoline⁸⁶, redovan onaj prvi oblik: видѣти 10, 80, ненавидѣти 60, 101, повидѣти 66, исповидѣти

⁷⁹ AR X 908.

⁸⁰ To je jedini slučaj da ispred *j* ostaje *ê* nepreglašeno. Taj se oblik može uzeti kao da nije izvršen prijeglas kratkoga jata ispred *j*, kako to uzima Maretić (Gramatika³ 214), ili pak da nije izvršeno sažimanje nastavka -*jem* s osnovnim kratkim jatom u dugo jat, koje daje *ije*, kako to uzima Rešetar (Lekcionari 50). Takvih oblika ima samo u starih dubrovačkih pisaca, tako *razumjejući* u N. Rašine, *smjeju* u Ruska Kristofanovića, koji je bio dubrovački pisar između 1392. i 1430, i D. Rašine pa *umjejući* u N. Rašine i A. Gučetića (vidi Rešetar: Lekcionari 50), zatim *smjeju* u N. Najškovića (vidi AR XV 748), *umjeju* u M. Držića (vidi Rešetar: Držić 139). Kad su tako pisali, »valda se ipak i tako govorilo« (Rešetar: Držić 139). Od 18. vijeka te su oblike u Dubrovniku potisnuli oblici sa *i* (Rešetar: Lekcionari 50). Oblik *smijejem* se govori se i danas u selima između Vareša i Krivaje u Bosni. S. Pavešić.

⁸¹ Takav ikavski oblik našao je Rešetar i u Počiteju u Hercegovini. — Rešetar: Štok. dial. 284.

⁸² Vidi bilješku kod osnove *bêlêg*. — »Trotz Soboleskijs Deutung der russischen Form *sîdêtj* gegenüber der altslovenischen *sêdêti* hatte ich daren fest, das ragusanische *sîdet* und *videt* (in pripovidet u. s. w.) einfache ikavismen sind, welche durch eine art Dissimilation der beiden *ê* enthaltenden Silben entstanden sind (daher auch *sjediti*, *pripo-vjediti*).« — Rešetar: Štok. dial. 71.

⁸³ »Koreni slog je ... u ovih glagola većinom ikavskog oblika; jekavski oblik je samo na nekolikim mestima.« — Đorđević 62.

⁸⁴ »Vrlo je malo (pravih i prividnih) pojedinačkih ikavizama za koje se može reći da su bili obični. Najstariji su i najobičniji oblici od glagolskih osnova *vêdê-* (znati) i *sêdê-* (sjediti), kod kojih za jedno od oba *ê* stoji *i*, tako da gotovo nikada nema ni *vjedje-* ni *sjedje* ... Obično je *vidje-* i *sîdje-* pa tako je već redovno i dandanas; izuzetno je *i* mjesto drugoga *ê*. Inače u oblicima koji nemaju drugoga *ê* redovno prvo *ê* ostaje bez promjene.« — Rešetar: Proza 35.

⁸⁵ Rešetar: Gundulić 7.

⁸⁶ Brabec: Govor Tuzle 11.

5, 6, 16, 18, 28, 32, 45, 56, 57, 67, 102, **исповидно** 17, 24, 28, 57; drugi je upotrijebljen samo triput: **исповидити** 15, **исповидивши** 16, 17; jednom ima ikavski refleks u oba sloga: **исповидити** 45.

vêk: **вѣчнѣх** 9, **вѣчнага** 11, **вѣчнаго** 99.

vêpъc: **вѣнчати** 86.

vêr: **вѣровати** 43, 46, 47, **вѣрѣ** 90, **вѣрѣкѣши** 6, 83, **вѣрѣем** 99, **вѣрни** 97, **вѣре** 42, 59, 94, **вѣрс** 43, 45, **вѣром** 96, **полѣвѣраца** 5, **полѣвѣрце** 45, **съ невѣрници** 44.

vêšt: **вѣщине** 6.

vêt: **свѣтовати** 63, 70, 92, **отвѣтовати** 16, **отвѣтником** 79, **завѣтъ** 51, 65, 83, **завѣта** 51, **завѣтовао** 90, **завѣтованомъ** 65; jednom ima **завѣта** 20, ali se i to na osnovi Matijevićeve grafije može čitati kao *zavjeta*; a može se shvatiti i kao ekavizam.

vrêd¹: **сврѣди** 35, 40, **сврѣдно** 61, 88, 101, **сврѣћеніе** 36, 50, 92; ali ima i ikavski **сврѣћеніе** 13, 20, 34.

vrêd²: **врѣдности** 51, 53, 69, 84, **врѣдан** 6, **врѣдно** 19, 33, **врѣднїега** 54.

vrêm: **врѣмѣ** 22, 28, 29, 51, 54, 56, 71, **врѣмена** 16, 28, 29, 38, 41, 60, 89, **врѣменито** 35, **врѣментѣ** 83.

zvêzd: **звѣзде** 46, **звѣздословіо** 47.

Među ijekavizme u osnovama treba ubrojati i hiperijekavizam **мїра** 55 (tj. mira). Takvih hiperijekavizama ima dosta u Divkovića⁸⁷, a i danas su redovita pojava u velikom dijelu Bosne: u okolini Tuzle, u olovskom kraju, u vareškom kraju, u dolini rijeke Fojnice i Lepenice, u dolini gorіe Bosne⁸⁸ pa i u Posavini⁸⁹.

Ijekavski refleks Matijević ima i u osnovi odričnog prezenta glagola *biti*: **нїсамъ** 99, **нїсѣ** 11, 12, 13, 44, 49, 83.

Osim u osnovama Matijević ima ijekavski refleks jata u svim nastavcima deklinacije zamjenica, pridjeva, i imenica, i to u zamjenica i pridjeva:

— u instrumentalu singulara, prг. **тїем** **начиномъ** 94, **за тїем** 30, **са свїем** 15, **съ онїем** 15, **нашїем** 98, **нїхувїемъ** 98, **съ кїемѣ** 30, **съ коїемъ** 49, **чїемъ** 32, **жнкотомъ** **своїемъ** 52, **слаткїем** 4, **коѣмгодн** 83, **словнскїемъ** 4, **поглавнїемъ** 39, **становнїемъ** 46, **блѣднїем** 66, **злїемъ** 72, **подобнїемъ** 86, **ташїемъ** 49, **божїем** 48, **полащїемъ** 38, **опїнїем** 89 i dr.⁹⁰

— u genitivu plurala: **ѡ коїех** 12, **ѡѡ коїехъ** 17, 28, 90, **танцїех** 5, **тїех** 61, **ннїех** 3, 51, **таковїех** 19, **ѡѡ оннїехъ** 8, **свїех** **моїех** 14, **малїех** 18, **за свїехъ** 61, **свѣ или нннїехъ** 68, **за оннїехъ** 92.

— u dativu plurala: **свїемъ** 42, **твоїемъ** 98, **дрѣвїем** 53, 62, **дрѣгїем** 40, **онїем** 5, **такїем** 96, **боголїбнїем** 3.

⁸⁷ Đorđević: 68—69.

⁸⁸ Brozović 377, Brabec: Govor Tuzle 15—16, Rešetar: Štok. dial. 74, Žulić 38, Šurmin: Sarajevski govor 190, Pavešić 372.

⁸⁹ Ivšić: Posavski govor 44.

⁹⁰ Ovdje su navedene samo neke potvrde za pojedine padeže s jatом. Sve primjere vidi dale u poglavlju o zamjeničko-pridjevskoj određenoj deklinaciji.

— u lokativu plurala: с овизієхъ 13, с реченієхъ 17, с каковієхъ 30, с трієхъ дрєзієхъ спадалицяхъ 16, с ствари таціє 53.

— u instrumentalu plurala: тїєми ствари 72, ннїємъ таціємъ клетками 52, прид дрєзієми 74, съ каковієми 30, съ изабранїєм лици 6.

i u imenica u lokativu plurala: по чдєсієхъ 50, с мїєстієхъ 4, с мїєстієхъ 70.

Ikavske oblike tih nastavaka ima samo nekoliko riječi, od kojih neke dolaze redovno sa ijekavskim nastavkom: instr. sing. опѣнїємъ 90 (ali опѣнїємъ 89), с конїгод 11 (ali коѣмгоди 83), пощенимъ 25, неправеднимъ 35; — dat. plur. тконмъ 96; — instr. plur. писанимъ 49; — lok. plur. списанихъ 78. Te oblike i ne moramo baš smatrati za ikavske reflekse, jer glas *i* tu može doći i uopćivañem nastavaka mekih osnova⁹¹. Isto je stañe i u Divkovića⁹². U Matijeviću i u Divkovićevu zavičajju, a i daļe u srednoj Bosni, i danas je vrlo obično miješañe nastavaka obiju deklinacija pridjeva i zamjenica s prevagom ijekavskih oblika⁹³.

Ijekavski je refleks *i* u nastavku za infinitivnu osnovu glagola III vrste na *-ѣти*: желїєти 60, 62, 75, 81, волїєти 87, 94, тарпїєло 60, видїєло 10, 80, ненавидїєти 60, 101, повидїєти 66, исповидїєти 5, 6, 16, жсдїєти 62, 75, 76, 79, 81, хотїєти 50, 61, 79, хотїєло 4, хотїєнїє 24, 39, 50, 69, 89, 95, ali ima i хотїєнїа 18, хотїєнїє 49. — Та se dva oblika mogu shvatiti i kao ekavizam i kao pravopisni nedostatak ili običaj, a ja mislim da je ovo drugo. Jednom ima i хотїєнїа 76. Oblik жсдїєти 78 može se shvatiti i kao prijelaz u IV vrstu, ali kako autor upotrebljuje i oblik жсдїєти, treba ga uzeti kao ikavizam.

Oblici kao притарпїє 99, жсдїє 4, исповидїє 17, 24, 28, сврїєдїє 61, 88, 101, подїєнїє 100, хотїє 79, 96. zatim хотїєкшїи 27, 56, 95 i хотїє 15⁹⁴ i парокон смнїєнїа 13 pravilni su ijekavski oblici nastali priјегlasom *jata* u *i* ispred *j* ili *o*. Na isti je naćin nastalo *i* u komparativu: обилнїє 14, вїєціє 6, развнїє 4, нащнїєга 4, изварснїє 6, од старнїєхъ 56, припростїи 14, врднїєга 54.

Ijekavski oblik ima i priједлог *прѣ*: прїє 3, 17, 26, 48, 49, 89. Kao predmetak taj priједлог ima ijekavski oblik samo u dvije porodice rijeći: прїєпрост 19, прїєпроста 36, прїєпрощнїа 46, 49, прїєпрощнїємъ 48 i прїєзїма-ти се 93, прїєзїєти се 93, прїєзїєтїє 93. U svim ostalim rijećima taj predmetak ima ikavski oblik.

⁹¹ »Es ist daher viel wahrscheinlicher, dass dieses *i* der štokavischen Dialekte das *i* der weichen Pronominalstämme ist: nach *mojih, naših* wurde auch *tih, ovih* und umgekehrt ... nach *tijeh, ovijeh* auch *mojijeh, našijeh* gebildet. Nach den Pronomina richteten sich auch die Adjectiva«. — Rešetar: Štok. dial. 175.

⁹² Đorđević 104—105, 108—109.

⁹³ Šurmin: Sarajevski govor 189, Brabec: Govor Tuzle 13.

⁹⁴ Dubrovćani i prije Matijevića (N. Rañina, M. Držić, B. Gradić) i ñegovi suvremenici (Gundulić) u ovom obliku imaju uvijek *htjeť*. — Rešetar: Lekcionari 50, Proza 30, Držić 41, Gundulić 6.

Ijekavski oblik ima i čestica *godě* kad joj se doda navezak *r*: **КОГАГОДИЕР** 4, **КОИЕГОДИЕР** 4, Kad je bez naveska, čestica ima ikavski oblik. Možda bi stoga ijekavski oblik trebalo ubrojati u hiperijekavizme, jer se mogao razviti iz *-godir* pod utjecajem glasa *r*, kao što se od *mir* razvilo *mijer*.

Ijekavski oblik, napokon, ima i riječ **ТЪДИЕ** 41, koja znači: odmah, smjesta. Inače mjesna čestica *-dē* ima ikavski oblik.

Izgovor dugoga jata. Poznato je da se i efekts dugoga jata u nekim ijekavskim govorima izgovara dvosložno, a u drugima jednosložno. Kako je taj efekts izgovarao Matijević? Njegova nam grafija o tome ne kazuje ništa pouzdano, jer on taj efekts, kako smo naprijed već vidjeli, gotovo uvijek piše ligaturom **ѣ**, a samo vrlo rijetko **не** ili **ѣ** (**ЛИНОСТН** 90, **САТКНЕМ** 4, **КОКЕМГОДИ** 83). Iz pisaња sa **не** možda bi se moglo zaključivati da je izgovor bio dvosložan, jer tako piše i komparativ **ВЪЩНЕ** 6, gdje je sigurno da slova **не** označuju dva sloga. Na isti zaključak navodi s druge strane i pisaње sa **не** u riječi **ИЗВАРСНИТЪ** 6, **ГДЪ** (tj. gđi je) 21, 21, gdje je također sigurno da su sa **не** zabilježena dva sloga, pa bi se onda dva sloga mogla čitati i u riječima kao **ЦЕЛА** 28 i sl. Ali opet, pisaње **ОВЛИНЪ** 4, **РАЗВМНЪ** 4, **ВРЕДНИЕГА** 54, **РАЗВНЕНЕМ** 70 pokazuje da je Matijević znao napisati dvosložno *ije* i da mu **не** služi samo za slog *je*; a i pisaње **ЊСТ** 66, **ЊСИ** 97, **ХАЕ** 91, **ТАКОЕР** 33 jasno pokazuje da znak **не** označuje jedan slog. Prema tome na temelju njegova pisaња ne možemo zaključiti ništa.

Kako nas u ovoj stvari na cjedilu ostavlja Matijevićeva grafija, tako nas ostavlja i Divkovićaeva, a i grafija ostalih pisanih spomenika toga vremena iz toga kraja⁹⁵. Možda bismo neki oslonac mogli naći u današnjem govoru stanovništva toga kraja? Istina, to stanovništvo nije po svom sastavu i potpunosti potomstvo Matijevićevih suvremenika. Šezdesetk godina poslije objavljivaња njegove knjižice došlo je do velikog preseljivaња stanovništva u vezi s austrijsko-turskim ratovaњem potkraj 17. stoljeća: katolici su to doba bježali prema sjeveru u Slavoniju⁹⁶, a muslimani iz Ugarske, Slavonije i Srijema u Bosnu⁹⁷. Ali ipak promjene u stanovništvu, pogotovu u okolini Tuzle, gdje su većina stanovništva i onda bili muslimani⁹⁸, nisu mogle biti tolike da bi domaćem stanovništvu nametnule drugi govor ili ga znatnije promijenile. To nisu mogla učiniti ni pojedinačna doseļavaња iz različitih krajeva u toku 18. i 19. vijeka⁹⁹. U tom se kraju danas dugo jat izgovara

⁹⁵ Vidi na primjer Stojanović: Stari srpski zapisi i natpisi 1, 63; Fermengin: Acta 314—315, 407, 422; Stojanović: Stare srpske poveļe i pisma 177.

⁹⁶ »Per causa degl' intollerabili et insopportabili aggravi in questi 10 anni sono andati via fuori di questo regno di Bosna più di 2000 famiglie de cattolici e stano sparse qua e là per l' Ungheria«. (Izveštaj bosanskoga biskupa Marijana Maravića 1655. godine) Fermengin: Acta 479. Vidi i Hamm: Štokavština 34—39.

⁹⁷ »Dok su se muslimanska naseļa iz međuriječja kretala na jug preko Save i nastojala da se nastane na sigurnijoj zemļi pod Turcima u Bosni i Srbiji, dotle se u tim krajevima javio jak pokret za seļeње dale od Turaka.« — Pavičić 67.

⁹⁸ »Dei Turchi poi è molto maggior numero delli cattolici e scismatici.« — (Georgiceov izveštaj o Bosni 1626) Batinić 128.

⁹⁹ »Katolici su većim delom doseļenici iz srednje Bosne, ali ih ima i iz drugih krajeva, a ostao je i jedan mali deo starinaca. Muslimani su doseļavali u oblast kao činovnici iz Turske, kao muhađiri iz Ugarske, Slavonije, Dalmacije, Hrvatske, Srbije i Crne Gore. Novo pravo-

dvosložno ali i jednosložno¹⁰⁰, što znači da je artikulacija jata prilično nestabilna. Takvo se stanje podudara i s onim što smo mogli izvući iz Matijevićeve grafije, pa bismo nestabilan izgovor jata mogli uzeti i kao Matijevićev.

Ikavski refleks. Matijević ga ima:

1) u korijenu glagola *bižati*, koji je u cijeloj knjižici upotrijebljen samo jedanput: *вижати* 11. Takav oblik toga glagola prevladuje i u Divkovića¹⁰¹, a i danas se tako govori u Matijevićevo zavičaju¹⁰².

2) u zamjeničkom predmetku *ne-*: *никнехъ* 3, *ницехъ* 14, *никога дрѣга* 14, *никога на ово*, *никога на оно* *нарав пригнѣа* 29, *нике ствари* 47, *никога дрѣга* 14, *николико* 60; na jednom mjestu ima 8 *некехъ мѣстѣхъ* 70. Njegov malo stariji suvremenik Divković ima većinom ijekavske oblike, a samo ponekad ikavske¹⁰³. I kod starijih i kod Matijeviću suvremenih Dubrovčana prefiks *ně-* gotovo je bez izuzetka u ijekavskom obliku, starijem, s nestopljenim *j* od jata, ili novijem, sa stopljenim *j*¹⁰⁴. Na osnovi toga možemo i ono *некехъ* smatrati prije kao nevješto napisan ijekavizam koji treba čitati *njekieh*, nego kao ekavizam. U današnjem govoru tuzlanskih katolika te se zamjenice također govore sa *ne-*¹⁰⁵.

3) u predmetku *prě-*: *принесен* (u naslovu), *придаем* 3, *придрага* 7, *привѣчанѣ* 10, *прѣстѣпанѣ* 12, *прѣстѣпанѣа* 14, *прилѣководѣвство* 19, 65, *пригрюшенѣ* 33, *прикорива* 40, *придаде* 41, *приговараю се* 44, *привари* 47, *приваромъ* 82, *прѣстѣпаюћи заповѣди* 81, *притарнио* 99; ali ima *примилостивѣ* 14 i *прѣмилостивѣ* 14, zatim samo *прѣзвизмати* 93, *прѣзвѣти* 93, *прѣзвѣтѣ* 93; *прѣпроцинна* 46, 49, *прѣпроциномъ* 48. I Divković u tom prefiksu ima gotovo konsekventno *i*¹⁰⁶. U današnjem tuzlanskom govoru taj predmetak ima također ikavski¹⁰⁷ oblik. U Dubrovniku su se već od 13. stoljeća počeli miješati jedan s drugim dva prefiksa: *prě-* i *pri-* te je *pri-* sve više prevladavao u obje službe, tako da se *pre-* susreće samo izuzetno¹⁰⁸. Za taj oblik u Dubrovčana i Rešetar¹⁰⁹, i Maretić¹¹⁰ i Jakubinski¹¹¹ misle

slavno stanovništvo je doseljavalo s juga preko Romanije i sa zapada preko Bosne. S juga su iz Staroga Vlaha, Polimlja, gornjeg Podriđa, Hercegovine, Crne Gore, Sedmero Brda. Sa zapada iz derventskog, priavorskog i tešaškog sreza i s Vlašića.« — Jeremić 147—150.

¹⁰⁰ Brabec: Govor Tuzle 10—11.

¹⁰¹ Đorđević 62.

¹⁰² Brabec: Govor Tuzle 11.

¹⁰³ Đorđević 63.

¹⁰⁴ Rešetar: Lekcionari 34 i 40, Zbornik 163, Držić 40, Gundulić 11.

¹⁰⁵ Brabec: Govor Tuzle 11.

¹⁰⁶ Đorđević 65.

¹⁰⁷ Brabec: Govor Tuzle 11.

¹⁰⁸ Rešetar: Proza 30, Lekcionari 32, Držić 38, Gundulić 6.

¹⁰⁹ »Obično se uzimlje da je to pravi ikavizam, ali ja sada mislim da će to, bar za dubrovačke poveje, prije biti miješanje prefiksa *prě-* s drugim prefiksom *pri-*.« — Rešetar: Proza 30.

¹¹⁰ »U dubrovačkom govoru riječca *pre-* glasi *pri-*; ... moglo bi se misliti da je ta osobina dubrovačkog govora unijeta iz zapadnoga, ali će bolje biti reći da su Dubrovčani prijedlog (prefiks) *pre-* zamijenili prijedlogom i prefiksom *pri-*.« — AR XI 432.

¹¹¹ »Prepelica — augenscheinlich angeglichen an das Präfix *pre-* (aus *prě-* ≤ *per), das vor Labialem-, Hinterzungenlaute u. a. auch ein *e* hat; die Variante *pri* aus *prě* wird, da ein *pri* mit anderer Bedeutung vorkommt, vermieden.« — Jakubinski 383.

da je nastao miješaњem predmetaка *prê-* i *pri*. Snagu koja je učinila da mjesto *prje-* prevlada *pri-* Rešetar vidi u težnji da se izbjegne za izgovor nezgodnome skupu *prj*. Ta je ista težnja učinila da u drugim riječima od *rje* postane *re*, a ovdje se našlo gotovo rješenje u srodnome prefiksu. Kako je promjena *rje*: *re* izazvana silama koje vladaju u ijekavskom, bez utjecaja drugih dijalekata, Rešetar upotrebu *pri-* mjesto *prje-* i ne smatra preuzetim ikavizmom¹¹². Rešetarovi razlozi, dakle, kao uzrok pretvarańu *prje* u *pri* uzimaju unutrašnji proces u ijekavskom. Ali težnja da se skup *prje* pojednostavni nije na cijelom ijekavskom području zadovoljena zamjenom prijedloga *prê* sa *pri*, iako su na cijelom području oba poznata. Možda je ikavski izgovor jednoga dijela stanovništva ipak bio onaj uzrok koji je odlučio da se u ovom slučaju težnja za pojednostavlivaњem izgovora zadovolji drugačije nego u svim ostalim slučajevima.

4) u prijedlogu *prêd*: *прѣд* 14, *прѣдъ* 33, 74. Isto je tako u Divkovića¹¹³, u većine Dubrovčana 15. i 16. vijeka¹¹⁴ i u današnjem govoru Tuzle i њene okoline¹¹⁵. A Matijeвиćев suvremenik I. Gundulić miješa *prêd* i *prid*¹¹⁶.

U izvedenicama i složenicama taj prijedlog ima ijekavski oblik, stariji ili mlađi: *напрѣдъшн* 93, *с напрѣдак* 95, 102, *напрѣдовати* 95.

5) u čestici *-dê*: *гдн* 4, 7, 8, 9, 21, 32, 56, 91, *гднн* 44, *ондн* 55. Na str. 9. ima jednom *гднссѣ*, ali će tu *ѣ* stamparskom greškom stajati mjesto praznine: *гднсе*. U Divkovića je stajne isto¹¹⁷, a i današnji govor Matijeвиćева zavičaja ima *dikoji*, *negdi* i kontaminirani ijekavsko-ikavski oblik *đi*¹¹⁸. U Dubrovniku se vrlo često nalazi ikavski oblik *gdi*. Rešetar tu pojavu tumači iz veza kao što je *gdje je*, *gdje ju*, u kojima se *jat* našlo ispred *j* pa po zakonu treba da prijeđe u *i*¹¹⁹. Na taj se način tumači i razvitak *jata* u priloškim završecima koje ćemo odmah navesti pod 6. i 7.¹²⁰

U ijekavskom obliku nalazi se riječca *-dê* u prilogu *тѣдѣ* 41, ali ona tu nema isto značenje kao u navedenim riječima, pa vjerojatno stoga nije ni uvrštena u њihovu kategoriju.

6) u čestici *-godê*: *коѣгодн* 4, 6, *коѣсгодн* 10, 52, 58, *коѣйгодн* 11, *коѣгодн* 33, 47, 48, *копгодн* 31, 46, 58, *когагодн* 42, 56, 59, 70, *цогодн* 11, *кадгодн* 46. Isto takav oblik ima i Divković¹²¹, a u Dubrovniku se u

¹¹² »Trebа uzeti na um da to miješaње ide, gotovo bez izuzetka, u tome smjeru da *pri-* nastupa mjesto *prê-*, a ne obratno, pa to mislim da se može tumačiti isto kao zamjena sloga *rje* slogom *re*: od dva glasovno slična prefiksa, koji su dobrim dijelom uzimani i za sličnu semantičku službu, prevladao je onaj koji nije sadržavao grupu *rj*. Zato ja i mislim, kako što *re* mjesto starija *rje* nije primjer baš ekavskoga govora, da tako ni *pri-* mjesto *prje-* nije primjer baš ikavskoga.« — Rešetar: Zbornik 160.

¹¹³ Đorđević 65.

¹¹⁴ Rešetar: Proza 31, Lekcionari 38, Zbornik 158, Držić 38.

¹¹⁵ Brabec: Govor Tuzle 12.

¹¹⁶ Rešetar: Gundulić 6.

¹¹⁷ Đorđević 65.

¹¹⁸ Brabec: Govor Tuzle 11 i 13.

¹¹⁹ Rešetar: Zbornik 160—161.

¹²⁰ »Za sve te priloge što mogu imati na kraju *ie* i *i* Vaillant 1, 219 sa razlogom misli da su oblici na *i* postali, kao i oblik na *gdi*, pred enklitikom *je*.« — Rešetar: Zbornik 163.

¹²¹ Đorđević 65.

prvoj poli 14. vijeka počinje mjesto *é* pisati *je* i *i*¹²², pa zatim prevladaju oblici sa *i*. U Gundulića je mješavina u kojoj prevladaju ikavski oblici¹²³.

Kad se toj čestici doda navezak *-r*, u Matijevića se, kako smo već naprijed vidjeli, nalazi ijekavski refleks.

7) u adverbu **ГОРИ** 67. Ikavski oblik te riječi nalazi se i u Divkovića¹²⁴ i u današnjem govoru u tuzlanskoj oblasti¹²⁵, a i u Dubrovčana je tu većinom *i*, iako se nalaze i ijekavski oblici. Miješane refleksa u takvim riječima počelo je u Dubrovniku već u prvoj poli 14. vijeka¹²⁶.

8) u kosim padežima imenice *pogibio* i u pridjevu izvedenom od te riječi. Nominativ i akuzativ imaju oblik koji je jednak u ikavskom i u ijekavskom: **ПОГИБНО** 43, 63, **НА ПОГИБНО** 50, jer je drugo *i* moglo nastati od nekadašnjega jata ili kasnije u ijekavskom od refleksa jata ispred *o*. Ostali padeži su u ikavskom obliku: **ВЪЗЪ ПОГИБИАН** 76, **Ъ ПОГИБИАН** 17, 91, 92, **ПОГИБИАНЪ** 76, i u pridjevu: **ПОГИБИАН** 11, **ПОГИБИАНЪ** 57 pa i **ПОГИБИАНО** 47, 50. Takve ikavske oblike imaju i ostali ijekavski pisci iz Bosne i Dubrovnika¹²⁷.

9) u pridjevu *sloviniski*: **СЛОВИНСКОМЪ** 4, **СЛОВИНСКИЕМЪ** 4. Taj pridjev u takvom obliku imaju također i drugi bosanski ijekavski pisci i Dubrovčani¹²⁸.

10) u glagolu *ckniti*: **ЦКНИТИ** 10, 51, **ЦКНИ** 51, **ЦКНИО** 71. Taj glagol dolazi u tom obliku i u nekih Dubrovčana¹²⁹. U Divkovića je potvrđen ijekavski oblik *cknjeti*¹³⁰. I glagol *kasniti*, koji je istoga postańa i značenja, običniji je u tom obliku nego u strogo ijekavskom obliku *kašńeti*¹³¹. I ovaj se ikavizam, kao i u riječi *pogibio*, mogao razviti unutar ijekavskoga govora bez utjecaja ikavskoga: zbog toga što stapańem *j* od jata s osnovnim *n* nastaje glas *ń*, infinitivna se osnova uđaljuje od ostalih oblika; zato su prevladali pretežniji oblici sa *n* i povukli za sobom i infinitiv, te je tako prešao u IV vrstu.

11) Glagol **ЗАВИДИТИ** 94, mođe se također uzeti da je nastao prelaženem u IV vrstu, samo što taj prijelaz nisu izazvali fonetski uzroci: kad se izgubila znaćenska veza sa *vidjeti*, prevagnuli su većinski oblici i odvukli infinitiv iz III u IV vrstu.

12) Nasuprot glagolima *ckniti* i *zaviditi*, koji se mogu shvatiti i kao unutrašńi, organski ikavizmi, oblike **ЖЪДИТИ** 78, **ИСПОВИДИТИ** 45, **ХОТИНИ** 76 treba shvatiti kao prave ikavizme, jer autor u istoj knizi upotrebljava i ijekavske oblike *đudjeti*, *ispovidjeti*, *hotjenje* (vidi naprijed među ijekavizmima). Isto tako, kao ikavizme treba uzeti još neke rijeći koje redovno dolaze u ijekavskom obliku, a jedan ili dva puta se omakne ikavski. To su, osim upravo spomenutih oblika, one rijeći kojima su ikavske varijante navedene kod ijekavskih oblika, a sada ćemo ih sve nabrojati radi lakšeg pregleda: *divica* (1 put), *grih* (4 puta),

¹²² Rešetar: Proza 32.

¹²³ Rešetar: Držić 42, Gundulić 7.

¹²⁴ Đorđević 65.

¹²⁵ Brabec: Govor Tuzle 13.

¹²⁶ Rešetar: Proza 32, Držić 42, Gundulić 7.

¹²⁷ AR X 377—379.

¹²⁸ AR XV 589—592.

¹²⁹ AR I 816—817.

¹³⁰ Ibidem.

¹³¹ AR IV 880—888.

sagrišenje (1 put), izbina (1 put), likarija (2 put), nesrića (1 put), najposlidna (1 put), potreba (1 put), potreban (1 put), razumi se (1 put), odrišenje (2 puta), uvriđenje (1 put). Na *slipašku* ne bih ubrojao ovamo, već među izolirane riječi preuzete kao gotove, jer osnova *slép-* inače dolazi samo u ijekavskom obliku. Osnovu za takvo tumačenje daje nam i skup *šk*, koji je nastao pojednostavnivanjem od *čk*. Kako se taj skup u Matijevića ne pojednostavnjuje, imamo pravo smatrati da je Matijević prilog *naslipašku* odnekle preuzeo kao gotov. (Vidi dalje u poglavlju o glasovima kod suglasničkog skupa *čk*.)

13) I na kraju, kao ikavizam treba uzeti i oblik *ждриви* 48. Taj je oblik upotrijebljen u frazi *metati ždrivi*, te je vjerojatno cijela fraza preuzeta, kao i prilog *naslipašku*, iz njegove lektire.

Ekavski refleksi. Riječ *обѣщати* 95, *обѣщав* 84 je opći ekavizam i u štokavaca, i u čakavaca, i u kajkavaca, pa ona nikad i ne dolazi u drugačijem obliku¹³². Stoga je ni u Matijevića ne možemo računati kao ekavizam. Isto tako kao ekavizam ne možemo uzeti ni riječ *вољестин* 57, jer u *noj é* nije staro, nego je razmjerno mlada pojava u nekim dijalektima¹³³.

Ostali Matijevićevi ekavizmi nalaze se u riječima koje inače u *nega* dolaze u ijekavskom obliku. To su *sagřešiti* (4 puta), *grehov* (1 put), *nekieh* (1 put), *naslednici* (1 put), *nasledovala* (1 put), *najposledni* (3 put), *hotenja* (1 put), *telesna* (2 puta), *zaveta* (1 put). Samo u ekavskom obliku potvrđene su po jednom ove dvije riječi: *leta* i *posle*. Govoreći o ijekavskom refleksu rekao sam da te riječi, osim *grehov* i *sagřešiti* i ne treba smatrati za ekavizme, jer se *ε* može čitati kao *je*, pa bi to onda bili redovni ijekavski oblici. Ali kad izbliže pogledamo u kojoj se okolini nalazi to jatovsko *ε* koje se može čitati i kao *je*, vidimo da je ono u većini slučajeva upravo tamo gdje je Jakubinski našao *e* u čakavskim ikavsko-ekavskim govorima¹³⁴. Stoga, iako se ti ekavizmi mogu bez ostatka protumačiti slabošću pravopisa, ipak ne smijemo potpuno isključiti ni mogućnost da je Matijević u tim riječima izgovarao upravo *e* a ne *je*.

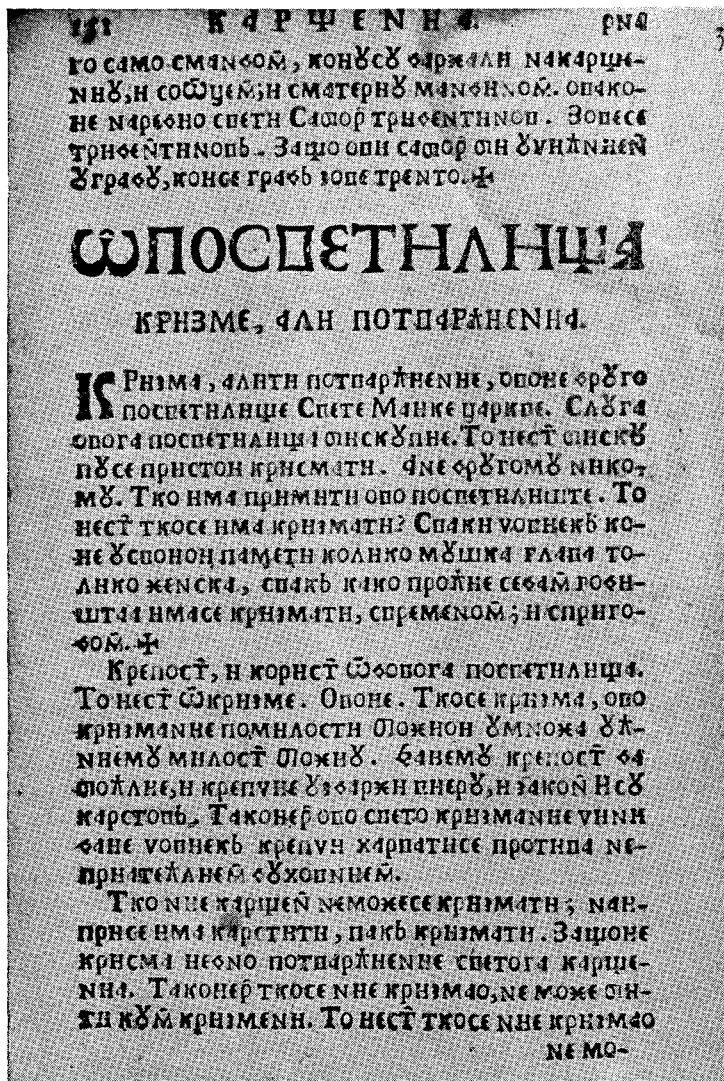
Kako se iz izloženoga vidi, Matijevićev je govor ijekavski s nekim ikavskim i ekavskim oblicima. Za neke od njih je jasno da su tuđi nanos u njegovu govoru. Ali neki dolaze u ikavskom ili ekavskom obliku pored redovnog ijekavskog, pa se nameće pitanje odakle ta mješavina i šta joj je uzrok.

Usporedba s jatom u nekim drugim spomenicima. Odgovor na to pitanje možda ćemo lakše dati kad ispitamo još neke svjedoke. Prvi od njih bit će tri pisma koja su od Matijevićeve kñige starija pola stoljeća. Jedno su od njih pisali sarajevski trgovci 2. svibnja 1581, dakle gotovo pedeset godina prije izlaska Matijevićeve kñige, papi Grguru XIII. Drugo je napisano mjesec dana kasnije, u srpnju 1581, a pisao ga je u Solima fra Stipan Miletić, »gvardijan od Doñih Soli«, u ime katolika iz Soli, u prisutnosti bosanskoga biskupa

¹³² AR VIII 321.

¹³³ AR I 528.

¹³⁴ Analizirajući ekavizme u čakavskom Jakubinski je utvrdio da »e liegt stets vor harten Vorderzungenlauten vor, während sich i vor anderen Konsonanten ... und im Wortauslaut findet.« — Zeitschrift für slavische Philologie I 381—382.

Fotografija iz Divkovičeva
Nauka (Venecija, 1611)

Antonija Matkovića. Treće je pet dana kasnije u ime sabranih katolika pisao u Olovu u prisutnosti istoga biskupa »drug oca ministra« Gašpar Knezović.

U sarajevskom pismu¹³⁵ nalaze se ove riječi s jatom: *pokriepšeni, nastledniče, smierno, sviatli, sviatlost, tiešiti, utiešiti, vieri, vierovanje, našiema, koiem, našieh*; — *pristolja, prisveti, prid*. U pismu iz Olova¹³⁶ nalaze se ovi jatovi: *pokriepłjući, dielu, namiestniku, namiestnika, miestu, riečju, u rieči božieh, smierno, sviatlost, utiešenjem, tiešiš, utiešio, vierni, pravovierne, viere, zapoviedi, priesto, unapriedak, propoviedajući, svetiem, sa sviemi, s ostaliemi, tvoieh, Isukrstovieh, svieh, našieh, svetieh, rečernih*; — *prisvietli, pribivajućimi, pristolju*. Napokon, pismo iz Soli¹³⁷ ima ove reflekske jata: *Stipan, svidok, vidili, sidiš, smirno, sviatlosti, sviatli, utišeni, tišiti, utišio, nevirnici, viere, vrimena, pripoviedane, pristolju, unapriedak, prisveti, dobrim načinom, s ostalimi, svih rečenih, dobrih naših, doñih, goriñih, svih*; — *svedok*; — *namiesniče, božieh*.

Vidi se da Sarajlije i Olovčiči imaju i u osnovama i u nastavcima mjesto jata svuda *ie* (osim u predmetku *pri-*), a Sođani naprotiv imaju gotovo samo ikavske oblike: na 28 ikavskih oblika dolazi jedan ekavski (koji je u skladu postavkama Jakubinskoga) i dva ijekavska. Olovčiči osim toga imaju i hiperijekavizama: *manastieru, miera, proviencije*. Podaci iz tih pisama govorili bi za to da se u drugoj polovini 16. stoljeća u Tuzlanskom basenu govorio neki ikavsko-ekavski govor s ijekavskim primjesama, a južno susjedstvo, olovski i sarajevski kraj, bilo je u to doba ijekavsko.

Da bi slika o jatu u to doba bila jasnija, razmotrit ćemo još jedno svjedočanstvo, koje je od upravo razmotrenih pisama mlađe za gotovo stotinu godina, a od Matijevićeva djela za četrdeset i tri. To je pismo koje su papi pisali 18. prosinca 1673. katolici iz Maglaja, dakle iz zapadnog susjedstva Matijevićeva zavičaja, a još uvijek iz vremena prije velikoga pomicaña stanovništva za bečkog rata. Tko je pismo pisao, ne veli se, ali ga je vjerojatno pisao njihov fratar za kojega se u pismu i zalažu i kojega im je biskup poslao iz kreševskoga samostana¹³⁸. U tom su pismu ovi jatovi: *poslie, prie, Poriez, Stiepan, božiem, svetiem, zlie(h), turskije(h)*, — *štogodi, pristoļa, pristoļe, prisvitloga, viru, utišenju, uvridite, našim, vašim*, — *ozdole*. — Kako se vidi, u ikavskom su obliku uglavnom stručni vjerski termini, predmetak *pré-*, nastavak *-dé*, ostale su riječi ijekavske, nastavci su većinom ijekavski (ili uopćeni tvrdih osnova), dva su ikavska (ili uopćena mekih osnova), hiperijekavizama nema jer piše: *pastira, pastirem*.

Danas u tuzlanskom govoru ima više ikavizama nego ih ima u Matijevića. Brabec¹³⁹ navodi među ostalima *čoiik, dite, svidok, vilo*, a Matijević sve te riječi ima u ijekavskom obliku. Samo zamjениčki predmetak *né-* Matijević ima u ikavskom obliku, a danas se govori u ijekavskom, kao što je govorio i pisao i Divković (kako smo naprijed pokazali). Iz toga se može zaključiti da se u Matijevićevu zavičaju i u njegovo doba govorilo puno više ikavski nego je jezik u njegovu djelu. Za to da su 17. vijeku u sjevernoj Bosni živjeli

¹³⁵ Fermengin: Acta 314.

¹³⁶ Ibidem 315—316.

¹³⁷ Ibidem 319.

¹³⁸ Jelenić: Spomenici 129—310.

¹³⁹ Brabec: Govor Tuzle 11—12.

ikavci govore i ikavizmi u podravskom govoru, koji potječu od doseljenika što su u te krajeve doselili iz Bosne potkraj 17. i u početku 18. vijeka¹⁴⁰. Iz datih podataka vidi se i to da se Matijevićev govor osim u zamjenici *neki* podudara s govorom njegovih južnih susjeda Olovčića i Sarajlija.

U toj nam svjetlosti postaju jasniji i oni sporadični ikavizmi i potencijalni ekavizmi Matijevićevi. On je radio dugo vremena među ijekavcima pa se možda i sam ijekavizirao. Za svoj književni jezik uzeo je ijekavski govor ljudi s kojima je živio, možda i pod utjecajem upravo izašlih Divkovićeve knjige, možda i pod utjecajem ideja njegova suvremenika poznatog propovjednika Bartola Kašića, a najvjerojatnije pod utjecajem svih tih prilika zajedno; ali je, rodivši se i odrastavši u kraju ikavsko-ekavskom tek načetom ijekavizacijom, lako mogao i ne opazivši upotrijebiti koji ikavski (ili ekavski) oblik, a na toj svojoj ikavskoj-ekavskoj osnovi mogao je primiti i koji takav oblik iz svoje čakavske literature.

REFLEKS POLUGLASA. Nepostojano *a* dolazi uglavnom gdje i danas: mjesto poluglasa u zatvorenom slogu, među suglasnicima u suglasničkom skupu na kraju riječi koji nastaje po gubljenju krajnjeg poluglasa, i u genitivu plurala imenica: крицац 36, ластан 5, ѡ^а сѣдаца 45, ѡ^а кватара 56, сѣжан 83. Samo u nekoliko slučajeva stane je nešto drugačije nego u današnjem književnom jeziku, i to:

1) U riječi *ostan* većinom se u kosim padežima zadržava *a*, a Matijević ima bez toga *a*: остани 29^{140a}.

2) U instrumentalu singulara imenice *misao* javlja se nepostojano *a*: съ мисалюмъ 44, съ мисалюм 67, съ мисалюмъ 68, съ мисалю 67. То се *a* razvilo zato da se razbije suglasnički skup *slj*¹⁴¹. Oblik *s* nepostojanim *a* prema potvrđama u AR VI, 755 imaju osim Matijevića Bernardinov lekcionar, Naručnik, Korizmeñak, Lekcionar Nikše Rañine, Zbornik 1520, Marulić, Lucić, A. Dalmatin, M. Pelegrinović, Zoranić, Aleksandrida u glagolskom rukopisu 16. vijeka, A. Komulović, F. Vrančić, Divković, Mikelangelo, Radovčić, a ima ga osim toga i Budinić¹⁴², dakle izuzevši Zbornik 1520. i Divkovića sve samo čakavci. Istu pojavu susrećemo u 16. i 17. vijeku i kod imenica *bojazan*

¹⁴⁰ Hamm 57.

^{140a} Bernardin, N. Rañina, A. Dalmatin, Divković i Glavinić imaju oblik bez *-a-* u kosim padežima, Georgiceo, Kavañin i mladi imaju u tim padežima *-a-*. — AR IX 254.

¹⁴¹ »U instr. sing. kad se svršuju na *-ju*, 16. i 17. v. nije bilo *j* sastavljeno s prednim *n* u *ñ* pa se toga radi među *z* i *n* umetalo *a*: boljezanju.« Daničić: AR I 540 s. v. bojezan. Isto je tako protumačio Daničić *a* u inst. sing. riječi *bojazan*. — AR I 514. S tim se slaže i Rešetar: »Refleks sekundarnoga poluglasa imamo u instr. sing. ženskih osnova na *-i* s konzonatskom grupom na kraju: misalju, misaliju, bolezanju; tu se ne može naprosto reći da je *a* uzeto iz nom. singulara, jer bi onda tako bilo i u ostalim padežima, kao što je kod ljubav: ljubav ali i ljubavi itd., nego tu se je razvio sekundarni refleks poluglasa, da se razbije gomila konzonanata (mislju), ali čim je od *lj, nj* postalo *lj, ñ* nestalo je toga *a* (mišju).« — Rešetar: Zbornik 177.

¹⁴² Vidi i Daničić: Istorija 41.

i *bojezan*: u instr. sing. nalazi se umetnuto sekundarno *a* u Bernardinovu i Račininu lekcionaru, u Divkovića, u Bandulavića, u Zanottija, u Radovića i u Terzića, dakle i opet osim Divkovića sve u samih čakavskih pisaca ili u tekstovima preuzetim iz čakavskih izvora.

3) Nepostojano *a* ne ispada ni u imenice *listak*: носити листак 49. I taj oblik s nepostojanim *a* potvrđen je samo u čakavaca (J. Baraković i narodne pjesme iz Istre)¹⁴³.

Od tuđih imenica koje se u našem jeziku svršavaju na suglasnički skup nađena je u Matijevića samo jedna: сакраминатъ 41, 58 i ta, kako se vidi, s umetnutim nepostojanim *a*. Čakavski pisci imaju tu riječ sa *a* i bez њега, Dubrovčani bez њега, a Bosanci uvijek sa *a*¹⁴⁴.

Prijedlog *s* redovno ne dolazi s dometnutim *a*. Samo je jednom ispred vokala upotrijebljen oblik *sa*: са отвардштѣм 94. Ispred *ž* i *š* prijedlog može biti s *a* i bez њега: съ женомъ 19, съ женскомъ главомъ 64, съ живиномъ 64; ali са жѣден 43; — са щетомъ 70, ali съ щетомъ 71. Za *s* ispred *s* ili *z* nije se u knjižici našlo potvrđa. Kao predmetak dolazi i *s* i *sa*, ali tako da jedna ista riječ ima uvijek isti oblik. Tako ima samo савран (u naslovu), саврѣшнѣти 39, саврѣшиш 16, саврѣшишо 14, саврѣшишѣ 26, саврѣшишѣи 64, саврѣшишѣш 34 саврѣшишѣе 58, саврѣшишѣати 30, i samo зборъ.

Prijedlog *od* dolazi sa *a* i bez *a*: од зла 37, i ода зла 16, одатле 36, одазгар 66, узгоръ 17. *Odazgar* ima još samo Baraković¹⁴⁵, a *ozgor* imaju i ostali Bosanci¹⁴⁶.

Prijedlog *k* dolazi bez *a* čak i ispred riječi koja počinje glasom *k*. Fiziološka teškoća pri izgovaranju tako nastalog dvostrukoga suglasnika uklanja se di-similacijom: хъ комѣ 6¹⁴⁷. Samo je jedanput u naslovu poglavља upotrijebljeno *ka*: ка пришевомѣ причѣстенѣш 99. Inače ima *k*: кѣ исповѣдан 96.

Predmetak *raz-* dolazi i sa *a*: разаврати 16, i bez *a*: разѣре 30.

¹⁴³ Potvrde vidi u AR VI 113 s. v. listak, gdje P. Budmani veli: »U sjevernijeh čakavaca može ne ispasti *a*.«

¹⁴⁴ Vidi AR XIV 517 i Rešetar: Zbornik 178.

¹⁴⁵ AR VIII 363.

¹⁴⁶ AR IX 510.

¹⁴⁷ »U starije vrijeme ta se promjena (*k* u *h*) nalazi samo u čakavskim spomenicima ...; tek kod nekih mlađih štokavskih pisaca ima *h k-* mjesto *k k-*: u dubrovačkom Štitu od g. 1783. i kod S. Matijevića iz Tuzle *h komu*, a kod drugog Bošniaka P. Bakšića *h Kaiji* i *h kojijem*, ali to su samo pojedinački, dakle nesigurni primjeri, kojim je mogao nehotice dati povoda izgovor odnosno slagara.« Rešetar: Zbornik 181. Navedeni primjer iz Matijevića jedini je primjer gdje se u њега slučio prijedlog *k* ispred riječi koja počinje s glasom *k*. Što se tiče utjecaja slagareva izgovora, mislim da on nije mogao biti uzrok ovoj pojavi, jer se kniiga štampala u Rimu, pa je slagar bio vjerojatno Talijan, te sigurno nije ni znao što slaže. Ja bih to, kao i ono zadržavanje nepostojanoga *a* — o čemu smo govorili —, radije pripisao utjecaju čakavske literature, kojom su se služili bosanski frajevci pa među њима i Divković i Matijević.

Rešetar (Proza 51) je tu istu pojavu našao mjestimično i kod najstarijih dubrovačkih pisaca do Marina Držića.

Ima nekoliko slučajeva gdje je u Matijevića *a* došlo i mjesto poluglasa u otvorenom slogu. Imenice величаства 15, величаство 78, 98, дјевичастко 65 i свједочастко 71, zatim pridjevi божаственога 51, божаствене 90 nastali su od lika s nastavkom *-stvo* kao jedna od varijanata tako da je poluglas zamijenjen glasom *a*¹⁴⁸.

Likove *božastvo*, *veličastvo*, *djevičastvo*, *svjedočastvo*, *množastvo* između pisaca starijih od Matijevića imaju Monumenta serbica, Listine hrvatske, glagoljski rukopisi 15. i 16. stoljeća objavljeni u Starinama 1, 3, 7, 22 i 42, Kolunićev zbornik, Zadarski, Bernardinov i Rañinin lekcionar, Statuti krčki i poljički, Vinodolski zakon, Marulić, Naručnik, Korizmeñak, Transit sv. Jerolima, Zbornik 1520, Kožičić, Luka Bračanin, Lucidar, Hektorović, Zoranić, glagoljski katekizam tibinški, Postila, Antun Dalmatin, Š. Budinić, a od mlađih i starijih suvremenika F. Vrančić, A. Komulović, Alberti, Život sv. Ivana Trogirskoga, Baraković, Georgiceo, Jerković¹⁴⁹. Kako se vidi, sve samo rođeni čakavci ili pak tekstovi preuzeti iz čakavskih matica, kao što su Lekcionar Nikše Rañine i Zbornik 1520¹⁵⁰. Na osnovu toga, a i s obzirom na to da Matijević pored lika свједочастко 71 ima i lik свједочанством 7, da ima samo достојанство 87, 79, достојанствъ 78 i samo мношкѡмъ 88, zatim da ñegov malo stariji suvremenik i zemljak Divković nema tih oblika sa *a*, možemo sa sigurnošću reći da oblici sa sekundarnim *a* mjesto poluglasa nisu bili osobine ñegova dijalekta, nego ih je preuzeo iz čakavske literature.

Zanimljiv je i prilog онада 32, 41, 42, koji Matijević upotrebljava samo u tome obliku sa sekundarnim *a* mjesto poluglasa iza *n*. Razvijanje glasa *a* između *n* i *d* smatraju Maretić i Rešetar analoškom pojavom prema srodnim priložima.¹⁵¹ Taj je oblik po svjedočastvu AR mnogo potvrđen u knjigama 16. do 18. stoljeća, osobito iz dubrovačkih i čakavskih pisaca. I taj se oblik može uzeti kao knjiški oblik, koji je Matijević preuzeo iz literature kojom se služio, a možda i iz živa govora Dubrovčana, kojima je bio duhovni pastir šest godina u njihovoj koloniji u Sarajevu.

REFLEKS GLASA *e*. Od glagola *prijeti* Matijević ima samo čakavski oblik приѡти 33, 57, 69 i приати 58, 92; u istom je obliku i заѡти 69. Takav se oblik, uz redovni štokavski oblik *prijeti*, govorio i u Dubrovniku 16. vijeka, a nalazimo ga u bosanskim poveljama 14. i 15. vijeka¹⁵² i u Divkovića¹⁵³. Za *a* u tom obliku Vaillant¹⁵⁴ drži da se pravilno razvilo u Dubrovniku:

¹⁴⁸ »Kad je њ nestalo, najprije se mjesto nestaloga њ umetnulo *a* između *ž* i *s*.« — Daničić AR I 566.

¹⁴⁹ Vidi AR s. vv. božanstvo, djevičanstvo, mnoštvo, svjedočanstvo i veličanstvo.

¹⁵⁰ »Oblik *množastvo* i *množastvom* mislim da je preuzet iz glagoljske matice, jer se u Dubrovniku uvijek pisalo, a sigurno i govorilo, *mnoštvo*.« — Rešetar: Zbornik 176.

¹⁵¹ »Glas *a* je po svoj prilici uzet prema *kada*, *tada*, a možda i prema *onamo*, *onako*.« Maretić AR VIII 945.

»U *onada*j nije prvo *a* direktan refleks praslav. poluglasa, nego je *onada(j)* preuđešeno prema *kada*, *tada*, *sada*.« — Rešetar: Zbornik 189.

¹⁵² AR XI 935—936.

¹⁵³ Đorđević 60.

¹⁵⁴ Vaillant I 253—254.

preko refleksa poluglasa prema obliku *jьm*: *jam* nastao je oblik *jal* pa *jati*. Rešetar¹⁵⁵ se s tim ne slaže, nego drži da je to čakavizam za koji nije jasno kako je došao u Dubrovnik, da li iz susjednih čakavskih govora Lastova, Rata i Korčule, ili preko tadašnjega književnog jezika, ili kako drugačije. Odakle takav oblik u Matijevića, za to može biti tri objašnjenja: ili je tako bilo u njegovu govoru, ili je to preuzeo od Dubrovčana, ili iz literature. Kad se ima na umu da je taj oblik bio običan u pučkom govoru u Dubrovniku toga vremena, da se nalazi u bosanskim ispravama iz vremena prije Turaka i u jeziku malo starijega Divkovića¹⁵⁶, najvjerojatnije je da je taj oblik bio živ i u jeziku naroda iz Matijevićeva kraja.

GLAS *a* MJESTO GLASA *o*. Ta se zamjena nalazi u riječima *одзгаръ* 66 i *ѡзгаръ* 99, koje Matijević ima pored oblika sa *o*: *варор* 17, *ѡзгоръ* 45. Zamjena glasova u toj riječi potvrđena je već od početka 16. vijeka, ali samo u dubrovačkih pisaca, ili onih koji su nastojali pisati po dubrovačku¹⁵⁷. Uzrok zamjeni Rešetar je tražio u analogiji¹⁵⁸. Oblike sa *a* možemo stoga smatrati za knjiške oblike u Matijevićevu jeziku.

ZAVRŠNO *a*. Završno *a* nekih oblika i riječi, koje je nekad bilo sastavni dio oblika, izgubilo je s vremenom svoju značensku ulogu i postalo danas neka vrsta naveska. Takvo je u prvom redu *a* u genitivu-akuzativu singulara zamjeničke promjene, zatim nekih priloga i prijedloga. U Matijevića još nema ni traga tome razvitku: u néga to *a* živi punim životom. Među mnogobrojnim potvrdama za gen. sing. zamjenica određenih pridjeva i rednih brojeva nema nijednoga primjera bez *a* (potvrde vidi u poglavlju o zamjeničko-pridjevskoj deklinaciji). Prijedlozi *цъша* 17, 20, 37, 52 i d. i *спротивъ* 10, 11, 13, 88, 89 dolaze, kako se vidi, često, ali nijednom bez *a*. Prilog *када* dolazi u Matijevića u tom obliku često (11, 32, 42, 55, 56, 59, 60, 62, 67, 78), pa i onda kad mu je dodan navezak *-no*: *каданъ* 21, 22, 62, 55, 67 i d., a samo dvaput u obliku bez *a*: *каднъ* 16, 21. Njegov korelativ *тада* 54, 58 dolazi samo u oku sa *a*. Sa *a* je upotrijebljen i prilog *онъда* 39.

GLAS *e* MJESTO *o*. Mjesto glasa *o* nalazi se glas *e* u riječi *грекъ* 16. Riječ *grob* je u obliku *greb* potvrđena ne samo na području čakavskih govora nego i u Dubrovniku, u štokavskoj Dalmaciji i u Bosni¹⁵⁹. I danas je takav oblik

¹⁵⁵ Rešetar: Zbornik 182—183.

¹⁵⁶ Za taj oblik u Divkovića Đorđević 60 tvrdi: »Ovo je uticaj crkvenoga jezika zapadnoga dela našega naroda«.

¹⁵⁷ AR VIII 729.

¹⁵⁸ »Teško je kazati zašto je ... *o* zamijeđeno od *a* u *ozgara*, *odozgara*, *odozgar*, *od zgara*. Kako se često i gotovo samo u starijem i sadašnjem dubrovačkom govoru nalazi uz *ozgor* *ozgora*, može biti da je to analogija po *kadar* (*a*), *sadar* (*a*).« — Rešetar: Zbornik 185—186.

¹⁵⁹ Vidi AR III 406 i 408. Tu je za riječ *greble* najstarija potvrda iz Terzića, tj. oko 1700. godine. Prema tome je ova naša potvrda za sedamdesetak godina starija od *né*. Ali i od *né* je starija potvrda iz Divkovićevih Besjeda 785a, što je navodi Đorđević 72.

živ u govorima srednje Bosne¹⁶⁰ i u Posavini¹⁶¹. Možemo stoga s punim pravom držati da je tako bilo i u govoru Matijevićevih zemljaka.

POMIČNO *e*. Od naveska *-re* (prema starom *-že*¹⁶², ponekad otpane *e*, ali su stariji oblici sa *e* mnogo običniji. Tako se veznik *єре, ере* nalazi dvadesetak puta (8, 9, 11, 31, 33, 36, 46, 49, 54, 57, 67, 72, 74, 84, 88, 90, 95, 98, 99), a okrnjeno samo dva puta: *ѣер* 6, *єр* 28. Piše *тєр* 32, 59, 62 i *тєре* 55, 96, 91, *ѡцєр* 66 i *ѡцєре* 19, 23, *когарє* 29, *икадарє* 95, *когагодєр* 4, *коєгодєр* 4, *скєѣр* 41, *такоѣр* 100, *такоєр* 33, 38, 49, 52, 65, 90.

Kao navezak dolazi *-e* u instr. sing. nekih zamjenica: *нѡмє* 52, 67, 80, 97, *нѡмє* 97, *кѡмє* 30¹⁶³. To se *e* javlja u pisaca iz drugih krajeva u ovom padežu, a i u dativu i lokativu singulara i prije i poslije Matijevića¹⁶⁴, ali ga Divković ima samo u obliku *mnome* i *š nime*¹⁶⁵.

¹⁶⁰ Šurmin: Sarajevski govor 191, Žuljić 39, Brabec: Govor Tuzle 16.

¹⁶¹ Ivšić: Posavski govor 59.

¹⁶² Vidi AR XII 821.

¹⁶³ O postanku toga *e* ima nekoliko mišljenja naših i stranih slavista, ali питање nije definitivno riješeno.

Miklošić II 388 kaže: »*e* in *jeste, time* scheinen einige geneigt aus einem betonten *ь* zu erklären.« S tim se slaže i Majkov, koji misli da je krajnje *e* tih oblika postalo od *ь* na kome je bio akcent, dakle *nimь* > *nime*. (K istoriji serbskago jazyka 684 — navedeno prema dale spomenutoj Oblakovoj raspravi.)

Sobojevski, opet, smatra da je to *e* refleks staroga *ę* kao u ruskom *mja* u riječima *dvumja, tremja*. Sobojevskij: Izsledovanija v oblasti ruskoj gramatiki 49 i d. (navedeno prema istoj Oblakovoj radnji).

Oblak u raspravi Die Halb vokale und ihre Schicksale in den slavischen Sprachen, Archiv für slavische Philologie XVI 183 odbija to mišljenje i drži da je *e* dodato zbog kratkoće oblika: svi su ostali oblici bili dvosložni, pa da bi se jednosložni instrumental izjednačio s njima, ponovljeno je na kraju osnovno *e* ili *i*. (Wenn man berücksichtigt, dass die ältesten Beispiele mit solchem *e* oder *i* enthielt, so liegt der Gedanke nahe, dass dies *e* beim geringen Umfang des Wortes noch im Auslaute hineingefügt würde.)

Za to mišljenje Belić (Prilošci 201) veli: »Ovo je lako reći, a vrlo teško dokazati.«

Rešetar, govoreći uopće o postanku sekundarnih samoglasnika, također utvrđuje za *e* i *i* »da se ovaki sekundarni samoglasnik počeo najprije pojavljati u jednosložnijih zamjeničkih oblika« (Lekcionari 79). Osvrćući se na spomenuto Oblakovo mišljenje slaže se s njim u tome da bi sekundarni glas mogao biti dodan radi izjednačivanja s ostalim dvosložnim oblicima. Ali utvrđivši daje da se sekundarno *e* dodaje i nekim oblicima gdje nije bilo potrebno povećavati broj slogova, misli da »treba možda tražiti za ovo pristajanje sekundarnoga vokala drugovačije tumačenje negoli je Oblakovo; nije li možda tomu kriv stari slabi akcent, koji se od česti može konstatirati baš u ovijem oblicima. Moglo bi naimе biti da je jezik, kad je u štokavaca provoden nov princip akcentuacije, iznimice zadovoljio novomu zakonu razvivši iza staroga slaboga akcenta u ovijem jednosložnijem oblicima nov samoglasnik, da ne bi slabi akcent bio na kraju riječi (Lekcionari 80).

Što se tiče uzroka zašto se na kraju oblika dodaje baš *e* ili *i*, Rešetar misli da se ne može prihvatiti Oblakovo mišljenje, jer »nije dovoljno opravdano miješanje oba samoglasnika . . . Osobito pak značenje ima to što baš čakavski spomenici u kojima zamjenice imaju redovno *i* (prema stsl. *ě*) u osnovi pred nastavkom, dodavaju samo *e*, a nikada *i*«, kako bi se očekivalo kad bi se radilo o ponavljanju osnovnoga vokala. Stoga i veli da je teško kazati zašto se u ovom slučaju razvilo baš *e* (Lekcionari 79—80).

Belić ne prihvaća nijedno od spomenutih objašnjenja. »Broj slogova je suviše opšti uzrok za ove pojave, a »razvitak *e* u *mnome* . . . ne stoji u uzročnoj vezi s akcentom« (Prilošci 202). »Uzrok pojavi spomenutoga *e* treba tražiti u morfološkim osobinama naših zamenica, u ovom slučaju u dodavanju rečice *-re* zameničkoj promeni« (Prilošci 207). Od polovine 14. vijeka pored *-re* u zamjenica se upotrebljavalo i samo *rb*, ali tako da se pored toga *rb* nepre-

PARASITSKO *o*. Na jednom je mjestu nađeno parasitsko *o* uz prijedlog *k*: **ко такоѣ сакраментѣ 15**. Takvo parasitsko *o* često upotrebljava Divković, ali samo ispred riječi koja počinje glasom *o*¹⁶⁶. Maretić je za ovaj Matijevićev primjer sumњаo da *ko* tu stoji mjesto *kao*¹⁶⁷. Njegovo domišljanje neće biti točno, jer tu po značenju odgovara prijedlog *k*. Ali sumња u stvarno postojanje toga *o* ipak ostaje, jer Matijević inače upotrebljava taj prijedlog u normalnom obliku: **ка 3, 7, 9, 13, i d. ili ка 99**. Možda je tu štamparevom greškom stavljeno *o* mjesto **ъ** ili *a*.

GLAS *o* MJESTO GLASA *a*. Mjesto današnjega književnog *otvarati* Matijević ima **отворати 80**. Takav je oblik potvrđen i kod ostalih Bosanaca, i kod pisaca iz drugih krajeva¹⁶⁸, a i danas živi u dijalektima srednje Bosne.

O od l. Na kraju sloga i na kraju riječi *l* prelazi u *o* bez izuzetka: **пакао 12, дпакао 47, мисао 95, погубно 43, 50, 63, дно 8, 55, мао 4; дошао 16, држао 17, вно 18, рекао 23**, i u svim part. perf. (potvrde vidi dalje kod

stano upotrebljavalo i *re* pa se tako razvilo *e* kao samostalni navezak (Prilošci 209). Zašto se osjetila potreba da se instrumentalu dodaje *e*? Uzrok tomu Belić vidi u stariju tadašnjega padežnog sistema: od 14. do 15. vijeka u zamjeničkoj promjeni su se pod utjecajem imeničke počeli miješati dativ i lokativ muškoga roda, pa su se dobila dva oblika: kraći (stari lokativ) i duži (stari dativ). Kako su se ta dva oblika za isti padež razlikovala samo završetkom *-u*, u jezičnoj se svijesti stvorio osjećaj da je to u neki navezak koji može a ne mora prići obliku: kom(u). U to se doba instrumental singulara jednosložnih zamjenica razlikovao od ostalih padeža po tome što je on bio uvijek jednosložan, a oni su bili ili dvosložni (koga) ili jednosložni i dvosložni (kom, komu). To je izazvalo potrebu da i instrumental postane dvosložan. Stoga mu se stalo dodavati *e*, koje je, kako je već rečeno, postalo samostalan navezak.

Ni Belićevo ni ostala mišljenja ne prihvaća G. Ijinski (Archiv für slavische Philologie XXVII 75), jer i drugi slavenski jezici imaju *ž* i *že* pa se ipak nije razvio navezak *e*; zatim jer u srpskom dolaze i druge promjene kao *ra:re; de:di:d, te:ta*, pa se iz njih nisu razvile partikule; a da je jezik »težio« za dvosložnošću, ne bi se mogli razviti jednosložni oblici u genitivu i dativu singulara *tog, tom*. Ijinski tu pojavu tumači ovako: Uz jednosložne zamjenice *t, ov, on, s* došlo je *i* kao sufiks sintaktičkim ili vjerojatnije analoškim putem prema obliku složenih zamjenica. Sraslost toga *i* sa zamjenicom bila je samo tolika da se ono osjećalo kao navezak, a *t* se mijenalo. Tako je dobiven instrumental *timi*. A kako se taj oblik podudarao s instrumentalom plurala, trebalo je sufiks u instrumentalu singulara promijeniti, pa je mjesto *i* (tj. muškog roda zamjenice) upotrijebljeno *je* (tj. srednji rod zamjenice) u otvrdnutom obliku *e* (isporedi jere:ere). I tako se dobio instrumental singulara *time*.

Jagić odmah u nastavku toga članka odbija kao nevjerovatnu misao Ijinskoga da se afiks *i* osjeća kao relativna zamjenica pa se onda zamjenjuje muški i srednji rod te zamjenice. Ali Jagiću ni Belićevo objašnjenje nije tako sigurno (dass man sich nicht nach einer anderen umsehen durfte). Isto tako misli i Rešetar kad, govoreći 1933. godine o jeziku Dubrovačkog zbornika iz 1520, zamjera Belićevu rješenju što ne uzima na um da se kao pokretan vokal osim *e* javlja i *i*, a izuzetno i *a*, pa veli: »Budući dakle da i sadašnji jezik ... ovo sekundarno *e* ima samo uz završno *m* i budući da se to *e* najjače javlja kod tako običnih oblika kavi su *ñime, ñome*, sva je prilika da se to *e* najprije i pojavilo kod tih oblika, a da su se za nima povel i ostali oblici sa završnim *m*; ali i ako je tako, opet ostaje da su to *e* i njegovi drugovi *i* i *a* isto tako zagonetni kao ono *a* u genitivu plurala.« — Rešetar: Zbornik 189.

¹⁶⁴ Daničić: Istorija 164, 173 i 179, Rešetar: Lekcionari 76.

¹⁶⁵ Đorđević 107—108.

¹⁶⁶ AR V 132.

¹⁶⁷ AR V 132.

¹⁶⁸ AR IX 461—462.

toга облика); дѣлаоскога 47, дѣлаоскіемъ 48, приповѣдаоца I (ali gen. plur. приповѣдалаца I), добротиниоцъ 43, сншалоци 73, дионикъ 63, дионичи 96, дионике 57, дионичиномъ 31, дионичевати 69, исповѣдаоникъ I, циоцъ 3, циоче 3.

PRIJEGLAS *o* : *e*. Staro pravilo o prijeglasu iza palatalnih vokala vrijedi i u Matijevića: **к**лючемъ 37, **н**ожемъ 38, **п**ри**т**елѣемъ 84, **с**лужителѣемъ 98, **с**здѣемъ 79, **н**ега 96, **н**ашчннѣга 4, **т**ѣга 64, **в**ожемъ 11. Imenice s nastavkom *-ar* imaju nastavak nepalatalnih osnova: **г**осподаромъ 34, **с**ксларомъ 33.

VOKALNO I. Mjesto *ie*ga u Matijevića se svuda nalazi *u*: **м**шчати 13, **п**штени 14, **п**штено 64, 66, **к**шншн се 52. U nešto starijega Divkovića, a i u malo mlađega Radnića, mjesto vokalnog *l* dolazi također *u* kao i u Matijevića, ali još češće dolazi *uo*¹⁶⁹. U oblicima glagola *kleti* mjesto vokalnog *l* u Divkovića je *o*, ali dolazi i *u*¹⁷⁰. U Dubrovniku je to *uo* nestalo već u 16. vijeku¹⁷¹, pa Matijeviću suvremeni Dubrovčani imaju također samo *u*. Ako Divković i Radnić imaju *uo* i *u*, a Matijević samo *u*, to će biti znak da se Matijević u tome povodio za Dubrovčanima.

ZIJEV nije pojava koja bi bila rijetka u Matijevićevu jeziku; on na nju uopće ne obraća pažnju niti ga smeta. Samo se jedan jedini put čini da ga je uklonio umetañem prelaznog suglasnika *v*: **к**ако да рече 24 mjesto *kao da reče*. Ali kako on uopće ne upotrebljava poredbeni prilog *kao*, nego uvijek samo *kako*, ovaj jedini slučaj moramo uzeti ne kao posljedicu izbjegavañia *zije*vu, nego jednostavno kao štamparsku grešku zbog lako zamjenljivih slova **к** i **к**: **к**ако mjesto *како*.

SUGLASNIK d. Prema praslavenskom **dj* Matijević redovno ima *d*. Taj se glas nalazi u riječima izvedenim od ovih korijena s glasom *d*:

blud: **з**авлашѣнѣ 5, **з**авлашншю 92.

god: **д**огаѣаѣъ 6, 7, **д**огаѣа 21, **з**гаѣа 55.

grad: **г**раѣанина 60

grd: **п**огаѣншю 33, **п**огаѣншѣшн 44, **п**огаѣнѣнъ 74.

krad: **к**раѣа 35, **с** краѣн 69, **с**ветокраѣнѣнѣ 36.

red: **в**аѣѣнѣна 11, **н**аѣѣнѣна 16, **н**аѣѣнѣнѣ 18, 20, 22, 24, 26, ali u naslovu na str. 16 ima velikim slovima ispisano **н**аѣѣнѣнѣ.

rod: **р**аѣати 62.

slad: **н**аслаѣнѣнѣ 66, 67, 68, 76 i d., **н**аслаѣнѣна 86, **н**аслаѣнѣномъ 76, **н**аслаѣевати се 76, **н**аслаѣекаѣаѣъшн се 82, **н**аслаѣншюшн се 88, ali jednom **н**аслаѣнѣнѣ 86. Ovo bi moglo biti i štamparska greška **к** mjesto **н**, s obzirom na to da se sve te riječi inače pišu sa *d*. Divković u tim riječima ima *j*¹⁷².

¹⁶⁹ Đorđević 73—74, AR VII 109—110, XII 792—794.

¹⁷⁰ Đorđević 74, AR V 58—59.

¹⁷¹ Rešetar: Proza 44.

¹⁷² Đorđević 79.

sud: ocšhene 7, ocshenia 11.

tvrd: потварhьскс 10, стварhене 11, потварhене 15, потварhенехъ 43.

vid: провиhени 97.

vred: свриhене 13, 34, свриhени 36, 50, свриhени 92, свриhенкs 20.

tuđ: тshе карен 36, благо тshе 75, тshьс 84, тshома 65, по тshьх
пучах 52, ali тshьга 26, 69. Divković u ovoj riječi ima uvijek *j*¹⁷³. U
nekim bosanskim govorima i danas se u tim riječima čuje *j*¹⁷⁴.

Složena partikula *-der* nalazi se u Matijevića u dvije riječi: *također* i *sveder*.
Ova druga nalazi se samo jednom, i to u obliku sa *d*: свѣдѣр 41; i ona prva
dolazi u takvom obliku, sa *d*, samo jedanput: такѡдѣр 100, ali u obliku sa *j*
dolazi više puta: такѡѣр 33, 38, 49, 65, 90. U Divkovića sve riječi s tom parti-
kulom imaju oblik sa *j*¹⁷⁵. Stariji Dubrovčani su tu imali i *d* i *j*¹⁷⁶, ali
suvremeni Gundulić ima samo *d*¹⁷⁷.

Samo u obliku sa *j* Matijević ima prijedlog меѣ 4, 8, 88, меѡ 6, i glagol
осваѣтshьн 24. Prijedlog *meu, meju* je kao i prilog *također* dosta čest i van pod-
ručja čakavskoga: pored *među* upotrebljavaju ga stariji Dubrovčani¹⁷⁸, ali ga
Gundulić ima samo jedanput¹⁷⁹; nalazi se i u bosanskim tekstovima,
AR navodi potvrde iz isprave bana Tvrtka 1367. godine, iz Bandulavića i
iz Divkovića¹⁸⁰. Divković ima i oblik sa *d*¹⁸¹.

Riječi *osvadati, osvadehe* obilno su potvrđene iz bosanskih pisaca 17. i 18.
vijeka¹⁸², ali uvijek sa štokavskim refleksom, a nikad s čakavskim *j*, pa
ni kod Divkovića, koji inače ima najviše takvih elemenata. Prema tome čini
se da je *j* u tim riječima za Matijevićev jezik tuđ elemenat. Glagol *osvadati*
u AR uopće nije potvrđen iz čakavskih pisaca (potvrđeno je *osvadehe*), pa bi
ovaj Matijevićev primjer bio jedina takva potvrda.

Složenice glagola *iti, idem* u kojima se predmetak svršava na vokal imaju
uvijek moderni lik s konsonantnim i premetnutim *i*: доѡн 72, доѡс 29, 74,
изаѡн 12, 36, изаѡе 30, наѡеш 4, наѡе 72, наѡн 98, 102, изнаѡн 4, поѡн
6, 10, 62, 71, 91, приѡн 99. Iz takvih složenica preneseno je *d* i u prezent
prostoga glagola, pa tako nalazimo нѡс 6, 62, нѡе 69, нѡемо 97. Particip
prezenta zadržao je stari oblik bez analoškoga *d*: ндsьн 25.

Prezent sa *d* je, čini se, bio tada najnovija stvar koja se desila u Bosni.
Takav oblik ima Divković, a prije nega nitko. Poslije Divkovića i Matijevića
taj oblik imaju Radnić, Ančić, Posilović, L. Lubuški, F. Lastrić, J. Filipović

¹⁷³ Ibidem.

¹⁷⁴ Rešetar: Štok. dial. 136, Pavešić 368.

¹⁷⁵ Đorđević 79.

¹⁷⁶ Rešetar: Zbornik 191, Držić 51.

¹⁷⁷ Rešetar: Gundulić 15.

¹⁷⁸ Rešetar: Zbornik 191, Držić 52.

¹⁷⁹ Rešetar: Gundulić 15.

¹⁸⁰ AR VI 574—578.

¹⁸¹ Prema Đorđevićevu navođenju na str. 79 čini se da je u Divkovića samo oblik sa *j*
jedan put *med*.

¹⁸² AR IX 298—299.

(Ramčak), J. Banovac, A. Kanižlić, J. Vladmirović, F. Radman, narodne pjesme Bosanske vile i B. Petranovića¹⁸³. On je i ostao ograničen na Bosance i Buševce i na one koji su htjeli da pišu kao Bosanci.

SUGLASNIK *h*. Ovaj glas, koji se počeo gubiti već oko 1500. godine¹⁸⁴, u Matijevića se još potpuno drži na svome mjestu u svim položajima, i to:

a) na početku riječi i drugoga dijela složenica ispred vokala i ispred konsonanta: *хшдовна* 38, *хѡѡѡ* 33, *хѡѡѡи* 17, на *хартти* 49, неколико *хипа* 60, *хитро* 49, *химвомь* 79, 82, *хале* 91, *нахъди се* 9, *дѡхѡдковъ* 61, *дохѡдакъ* 83, *пѡхлѡплѡнемъ* 89. Nepromiješeno ostaje *h* i u skupu *hv*, koji još ne daje *f*: *хвалити* 44, 45, 87, *хвалс* 57.

b) u sredini riječi između vokala i konsonanta ili između dva vokala: *лагахна* 87, *лагахно* 33, 34, *натрѡханти* 85, *малахно* 54, *малахна* 70, *крахъно* 71; — *охлѡст* 78, *дѡхѡвно* 35, *дѡхѡвнога* 9, *дѡхѡвна* 91, *дѡхъ* 95; — *пѡсѡхѡ* 5, *грѡхѡ* 10 — *скарѡхъ* 49, *ѡкрѡхѡ* 57, *скарѡхѡ* 95.

c) на kraju riječi: *грѡхъ* 9, 21, 37 i d., *сѡхъ* 4, *дѡхъ* 96, osobito na kraju padežnih završetaka genitiva i lokativa plurala imenica pridjeva i zamjenica: *ѡнизѡхъ* 6, 97, *ѡ вѡчнѡхъ мѡсѡхъ* 9, *малѡхъ* 18, *сѡхъ* 99, *ѡ грѡсѡхъ* 35, 63, *ѡ начинѡхъ* *ѡписанихъ* 78, *ѡстѡлѡхъ кажѡвѡ* 13, *ѡ нѡхъ* 98, *ѡ лѡдѡхъ* 94, *ѡ трѡхъ* *ѡпадалицѡхъ* 16, *ѡ стѡвѡрахъ* 59, *ѡ пригѡдѡхъ* 17 itd. Da je glas *h* živ, vidi se i po tome što se ne upotrebljava pogrešno u riječi *нашдѡити* 40, 79, 80, 81, koju kasniji pisci često pišu sa *h*. Jedini znak da se *h* ipak već počelo gubiti mogao bi biti lokativ plurala *ѡ стѡвѡи тацѡтѡ* 53.

SKUPOVI NASTALI PO GUBLĚNU POLUGLASA. Po gublĚnu poluglasa na kraju otvorenog sloga razvili su se novi suglasnički skupovi u kojima su se našli različiti suglasnici ispred glasa *j*. Takve su se grupe s vremenom mijenjale ili tako da je pod utjecajem prethodnoga glasa ispao glas *j*, ili tako da se prethodni glas stopio s *j* u novi glas. U Matijevića su takve grupe još netaknute, još se ne vidi utjecaj glasa *j* na prethodni glas, i svaki glas u skupu zadržava svoju staru vrijednost. Tako:

a) dentali *t*, *d*, *n*, *l* ne stapaju se sa *j* iza sebe. Za to ima vrlo mnogo potvrda u glagolskim imenicama s nastavkom *-je*, od kojih se navode samo neke gdje se po načinu pisaња vidi da je tu zaista, bilo *-nje* i *-tje*, a ne *-ње* i *-ѡе*: *пѡзнѡнѡкѡ* 7, *ѡ говорѡнѡкѡ* 77, *станѡкѡ* 13, *ѡ рѡченѡкѡ* 45, *пѡ лѡстанѡкѡ* 47, *вѡтѡ* 30, *питѡ* 43, *ѡпомѡнѡштѡ* 5, *ѡ развѡтѡ* 66, *ѡтѡвѡрдѡнѡштѡмъ* 94, *сѡвтѡ* 65, *вѡрѡзъ* *пристанѡштѡ* 88, *прѡлитѡ* 36, 56, 76 i dr., zatim u drugim imenicama s tim nastavkom: *ѡ мѡнасѡсарѡдѡ* 92, *вѡзрѡдѡ* 9, *вѡзрѡдѡмъ* 11, *сѡвтѡкѡрдѡдѡ* 19, 75, *гѡвѡздѡемъ* 38, *сѡ крѡвѡчѡстѡемъ* 48, pa u imenica s nastavkom *-ja*: *вѡратѡ* 1, *вѡратѡ* 7, u rednom broju: *ѡ третѡ* *ѡпѡвѡкѡдѡн*

¹⁸³ AR IV 92—98.

¹⁸⁴ Ivšić: Grada XI 6, Aleksić: Prilozi 43.

54, 8 третѣмъ 8, третѣ 20, третѣ 29, i napokon u instrumentalu singulara i-deklinacije: ненавѣдѣстѣю 72, милостѣюмъ 15, завѣдѣстѣю 73, исповѣдѣюм 27, исповѣдѣхъ 14.

Do stapaња nije došlo ni u imenici *rodak*, *rodakiņa*: рѣдѣнци 84, рѣдѣкомъ 61, с рѣдѣнци 65, рѣдѣкѣхъ 20, рѣдѣкѣни 76, рѣдѣкѣнию 66, рѣдѣкѣномъ 76. Iz grafije možemo zaključiti da je Matijević te riječi izgovarao sa *dj*, a ne sa *dij*, kako se još i danas govori u nekim dijelovima Bosne pa sporadički i u његову завѣчају¹⁸⁵.

Nestopљeno *dj* je i u pozajmljenici iz grčkoga: дѣвако 47, дѣвакоскога 47, дѣвакоскѣмъ 48.

Da li je skup *lj* ostao nestopљen, ne može se iz načina pisaња reći ništa sigurno, jer se svi takvi slučajeви mogu читати i sa *l* i sa *lj*: погнѣнѣлю 76, съ мисѣлю 67, мисѣлюм 45.

Grčka riječ εὐαγγέλιον zapisana je дварут, i то: еванѣлини 43 i еванѣлини 53. Iz takva pisaња smijemo zaključiti da ju je Matijević upotrebljavao u crkvenom obliku *evandeliје*.

b) Iza *r* i *č* ne ispada *j*, pa skupovi *rj* i *čj* ostaju bez promjene: добротворѣ 60, добротворѣе 97; — помоћѣхъ 20, съ помоћѣю 102. Jednom je nađen i oblik помоћѣомъ 37. Taj se oblik može shvatiti i kao oblik a-deklinacije pa ne bi bio u suprotnosti s ostalim činjenicama. O tome vidi даје u poglavљу o imenicama ženskoga roda.

c) Između labijala i *j* ne umeće se *l*: грѣкѣ 16, по звѣздословѣхъ 47, поглавлю 26, 31, прикарвѣе 65, 76, здравѣе 6, любаѣюмъ 97. U današnjem je govoru takvo стање заостало u toponimima: Zalipje, Grabje Poље, Kruševje, Divjakovo jezero¹⁸⁶.

SKUPOVI S JATOM. Suglasnički skupovi koji su nastali u ijekavskom pošto se razvio refleks kratkoga jata ostaju такоđer neizmijeњени (potvrde o tome vidi u poglavљу o jatu), osim što se u skupu *rj* već počinje gubiti *j* pa ostaje samo *r* (o tome smo govorili u poglavљу o jatu kod osnove *gréh*). Iz Matijevićeva se pisaња ne može pouzdano zaključiti da li je skup *lj* i *nj* nestopљen ili je već dao *l* i *n*. On piše љекарѣ 6, љѣзе 37, најпоследној 85, насѣдѣнѣкѣ 67, па после 3, најпосѣдѣни 28, 29, 91, насѣдѣвала 53, насѣдѣнци 22, gdje bi se moglo читати *lj*, ali piše земѣлю 49, gdje se može читати *l*. Da je u то doba *lj* još bilo nestopљeno, dokazuje Matijevićев земѣљак i malo stariji савременик Divković, kod kojega se u grafiji razlikuje *lje* (ѣне) od *le* (ѣне), jer on piše: пролѣтѣе Besjede 782^a, ѣнеше. Nauk 1^b, насѣдѣвати Nauk 18^b. Možemo sigurno reći da je i Matijević tako izgovarao.

SKUP št. Prema palataliziranom *sk*, *šk* i *st* svuda je *št*: годѣнѣе 16, 55, 56, годѣнѣа 3, ищи 15, 28, 35, ищиѣи 60, ющѣе 19, щѣер 66, тащѣ 58, w^a тащѣ слаке 13, 81, ствар тащѣа 47, 8 ствари тащѣе 53, на тащѣе 58, особѣнѣе 25, w^oсѣкѣнѣхъ 88, заѣнѣнѣе 25, дѣнѣнѣнѣюм 31, ѣщѣнѣнѣа 36, 75, w^oтѣщѣе 41, w^oтѣщѣавао 32, прощѣнѣа 33, 102, дощѣнѣе 54, дощѣнѣе 11,

¹⁸⁵ Brabec: Govor Tuzle 34, Pavešić 376.

¹⁸⁶ Brabec: Govor Tuzle 34.

допшѣна 18, 45, удпшѣнїе 98, мѣмпшѣнїемъ 101. Prema čakavskom *šć* u Matijevića se nalazi *št* i u riječi *прѣпрощина* 46, *прѣпрощинѣмъ* 48, gdje nije jasno odakle je došlo *št* (*šć*, *šć*)¹⁸⁷. U govoru današnjega stanovništva tuzlanske oblasti, osobito u zapadnom dijelu, skup *šć* je sačuvan sporadično u riječima općega značenja i u toponimima. Brabec smatra da je to ostatak starijga staña¹⁸⁸.

SKUP *čk*. Taj se skup pojednostavljuje samo u jednoj riječi: на сѣпшкѣ 6. Ta riječ u tom obliku sa *š* nije potvrđena u AR ni od jednoga pisca. Ali promjenu *čk* u *šk* poznaju sporadično čakavci, Dalmatinci i Dubrovčani¹⁸⁹. S obzirom na ikavski oblik te riječi (tu osnovu Matijević inače ima u ijekavskom obliku) mogli bismo je smatrati za čakavizam. Od Matijevića su za tu pojavu starije samo potvrde iz Trsatskog statuta. Uzrok zašto nema više takvih oblika u književniku treba tražiti vjerojatno u tome što je to fakultativna promjena, pa se u istom kraju u brižljivijem izgovoru izgovaralo *čk*, a u nemarnijem *šk*. Književnici su upotrebljavali književniji oblik, a pučki im se ponekad oteo. Za Matijevića možemo sigurno reći da je preuzeo gotov izraz.

SKUP *čt*. Taj se skup u Matijevića pojednostavljuje u *št*, kao i kod ostalih štokavaca: цю 25, 32, ца 57, нѣца 10, цюгадн 11, цюцѣ 3, цѣтн 67, цѣ 26, цѣй 42, поцѣнѣкѣ 88, поцѣнѣемъ 25, днѣнѣцѣватн 69.

SKUPOVI NASTALI DOMETAŃEM NASTAVKA *-stvo*. Skup *st* pojednostavljuje se izostavljanjem eksplozije na početku skupa te tako nastaje *st*: прокѣстѣво 44, 45, 70, прокѣстѣвомъ 18, властѣтѣво 7, 34. Oblik *proklestvo* imaju mnogi pisci iz raznih krajeva, tako Mrnavić, Terzić, Kadčić, Dobretić, Lastrić, Rosa, Pavić, Marković, Lubiša. Od bližih Matijevićevih zemljaka Lastrić ima kao i on *proklestvo*, a Divković osim toga i *prokletstvo*¹⁹⁰.

Glas *s* od nastavka *-stvo* stara se s prethodnim *š* ili *š*: лѣпшѣва 25, мнѣштѣомъ 88, ѣвоштѣомъ 34. Ali je pisano i *ѣвоштѣва* 40. Je li to *s* uspomena na poluglas ili je posljedica učene etimologije? Vjerojatno nije ni jedno ni drugo: poluglas je predavno iščezao da bi ga se jezična svijest u tim krajevima sjećala, a Matijević nije puno etimologizirao. Bit će da je on taj oblik preuzeo iz crkvene literature. Ne smijemo zaboraviti da je on, osim što je već u Bosni čitao stare knjige, bio u Rimu u društvu s Rafaelom Levakovićem pa je sigurno čitao i crkvene knjige koje je Levaković tada priređivao za štampu zaokupljen mislima o reformi jezika u tim knjigama i o udruživanju istočne i zapadne crkve¹⁹¹.

Skup *čst* pojednostavljuje se tako da se mjesto afrikate *č* izgovori spirant *j*: какоштѣво 8, 43, какоштѣва 47, колѣкоштѣво 8, 34.

¹⁸⁷ AR XII 115 s. v. priprošć.

¹⁸⁸ Brabec: Govor Tuzle 31.

¹⁸⁹ Na primjer: *putniški* u Dalla Coste, *junjaški* u I. Ivaniševića, Kavašina, *mrtvaški* u Radovića, *maška* u Mikuličića, *kuška* u Armolušića, Kavašina i u bugaršticama, *divojaški* u Kačića, *dijaški* u Bijankovića, *riški* u Trsatskom statutu (vidi AR kod tih riječi), zatim *nimaški*, *čarovniški*, *misniški*, *vojniški* u Kačića, *mrtvaški* u Kadčića (vidi Maretić: Jezik dalm. 27).

¹⁹⁰ AR XII 327.

¹⁹¹ Vodnik 48.

Kod riječi *kakojstvo* u AR V, 758 Budmani veli da mu nije jasno kako je načinjena od riječi *kaki*, i navodi za tu riječ potvrde od bosanskih fratara Radnića, Bačića, Lastrića i Dobretića i od Dalmatinaca Banovca i Zoričića. Kod riječi *kolikojstvo* donosi potvrde od Bosanaca Radnića i J. Filipovića i od Dalmatinaca P. Kneževića i M. Zoričića. Ni kod jedne ni kod druge riječi nema potvrda iz našega pisca. A kod riječi *kakojinstvo* i *kolikojinstvo* navodi se kao jedina potvrda ovaj isti primjer iz Matijeveća: *Kolikojinstvo i kakojinstvo od griha*. Matijević 8. U Matijeveća na tom mjestu piše *КОЛКОИ-СТВО И КАКОИСТВО*. To bi, prema tome, bile potvrde za riječi *kakojstvo* i *kolikojstvo*, koje su, kako je rečeno, potvrđene i iz drugih pisaca; a riječi *kakojinstvo* i *kolikojinstvo* treba brisati iz inventara naših riječi, jer su nastale, vjerojatno, zbog pogrešnog čitaња onoga koji je za Rječnik ispisivao građu iz Matijeveća.

Ista se glasovna promjena, tj. prijelaz *ć* u *j*, vrši i u riječi *mogujstvo* i *po-kujstvo*, koje su potvrđene iz svih naših krajeva¹⁹². To je pojava bliska pojavi koja se zbiva kad *ć* ispred *c* prelazi u *j*: *noćca* > *nojca*, pa se može uvrstiti među raširene dijalekatske fonetske promjene. Ali kako je u Matijeveća u riječi *МОСЪЕГЪС* 12 sačuvano *ć*, a kako su obje riječi u kojima se *ć* mijenja u *j* čisto knjiško-filozofske, možemo sumњati u to da je ta promjena vrijedila i u њegovu govoru. I to će biti riječi preuzete iz literature, vjerojatno čakavske.

SKUP *zn* u riječi *znamenit* prelazi u *zl*: *зламентѣ* 69.

SKUP *mъ*. Ovaj se skup razjednačuje u *mъ*: *помаш* 14, *помашо* 94, *помлом* 8, *помломъ* 38, *помлае* 62, 98, *непомлом* 66, *непомломъ* 90, *непомланъ* 90, *поманко* 28, *сѣманъ* 44, *сѣман* 63, *сѣман се* 43, *ѡ ца сѣман* 57, *мармлати* 88. Ali je potvrđen i nedissimilirani skup *mъ*: *непоманю* 15, *помне* 80.

SKUP *th*. Mjesto *th* nalazi se *ćh* u riječima *smetъna* i *smučъna*: *сметъна* 61, *сметъна* 36; ali ima i neasimilirano *сметна* 45, *сметнѡ* 88. Oblik *smetъna* uopće nije potvrđen u AR pa nema ni ove naše potvrde, a *smučъna* se osim u Matijeveća nalazi u još nekoliko potvrda, od kojih je samo jedna štokavska¹⁹³.

PALATALIZACIJA. Suglasnici *k*, *g*, *h* prelaze ispred *i* u *c*, *z*, *s* po starom zakonu koji je održan sve do danas; ali je pojava raširenija nego danas. To se zbiva, kao i danas, u nominativu plurala imenica muškoga roda: *внлєзи* 60, *внлєзи* 61, *дионици* 96, *грєси* 13, 31, 55, 89, i d., *неповєдници* 6, 31, *наследници* 22, *покорници* 6, *редовници* 20, *слишалоци* 73, *взрѡци* 16, zatim u padežima koji danas imaju drugačije završetke, u instrumentalu plurala: *мєш католици* 5, *сѣ люци* 6, *сѣ невярници* 44, *сѣ родаци* 65; u lokativu plurala: 8 *грєсєхъ* 35, 63.

Izuzetno se prijelaz ne vrši u imenice *svrha*: *къ свою сврху* 10. Takvo je neprelažerje rijetka pojava i u ostalih pisaca 17. vijeka¹⁹⁴.

¹⁹² AR VI 898 i X 567.

¹⁹³ AR XV 817—818.

¹⁹⁴ Daničić: Istorija 23.

Prijelaz u sibilante zbivao se u doba Matijevićevo i ondje gdje se danas u velikoj većini govora ne zbiva, naime u deklinaciji pridjeva ispred *-i* u nastavku: u nom. plur. дѣзи 7, мнози 6, i u jatskim padežima, u instr. sing. велицѣм проклетком 18, тацѣмъ начинномъ 74, гацѣмъ грѣхомъ 38, u gen. plur. дразѣхъ 3, мнозѣхъ 37, 72, дрзѣхъ 7, 39, тацѣхъ 5, u dat. plur. дрзѣмъ 31, 53, 62, u lok. plur. 8 мѣстѣхъ 14, 4, u instr. plur. тацѣмъ клетвами 52, зѣ дрзѣмъ 69, придрзѣмъ 74, 36. Ali se ponekad nađe i nepromiješeni suglasnik: никѣхъ 3, слаткѣмъ 4, словинскѣмъ 4, дрзгѣмъ 40, людскѣмъ 11, такѣмъ 96¹⁹⁵.

Izmjena glasova *k, g, h* u pridjevskoj i zamjениčkoj promjeni bila je obična i u Divkovića i u Dubrovčana, ali se i u njih ponekad nalazi i neizmiješeni suglasnik¹⁹⁶.

OBLICI

DEKLINACIJA IMENICA. Razlikâ u oblicima između Matijevićeva jezika i današnjega književnog jezika ima samo u dativu, lokativu i instrumentalu plurala imenica muškog i srednjega roda i imenica ženskoga roda koje se svršavaju na *-a*, — gdje su kod Matijevića još posve čvrsti stari pluralni oblici s nastavcima *-om (-em), -ijeh, -i: -am, -ah, -ami* — i u instrumentalu singulara i lokativu i instrumentalu plurala imenica ženskoga roda koje se svršavaju na suglasnik, — gdje su stari oblici pojužani pod utjecajem promjene drugih osnova.

Pregled nastavaka:

muški rod	srednji rod	ženski rod	
		jedinina	
N. —	-o/-e	-a	—
G. -a (-e)	-a	-e (-i)	-i
D. -u	-u	-i	-i
A. kao N ili G	kao N	-u	—
V. -e, -u	kao N	-o	-i
L. -u	-u	-i	-i
I. -om/em	-om/em	-om	-ju, -jom
		množina	
N. -i (-ovi/-evi)	-a	-e	-i
G. -a (-i)	-a	-á	-i
D. -om/em	-om/-em	-am	-em, -am
A. -e	kao N	kao N	kao N
V. kao N	kao N	kao N	kao N
L. -ieh	-ieh (-ah)	-ah	-eh, -ah, -i(h)
I. -i	-i	-ami	-mi, -ma, -i

¹⁹⁵ »Tim je jača razlika kod pridjeva i zamjenica: kod njih se je, na već dobro poznati način, ta palatalizacija, najviše iz nominativa plurala m. pridjevske deklinacije, proširila na sve padeže koji na kraju osnove imaju ili mogu imati *i* ili *e* ... Vrlo su rijetki primjeri gdje se u tim oblicima vraća gutural prema ostalim padežima, gdje se gutural uopće ne mijenja.« — Rešetar: Zbornik 202.

¹⁹⁶ Dorđević 104, Rešetar: Zbornik 202, Gundulić 16,

Imenice muškoga roda. U nominativu svršavaju se na suglasnik¹⁹⁷: *bijeg* 26, 86, *bog* 9, 93, *čoviek* 6, 11, 12, 17, *broj* 32, *čas* 15, *čin* 64, *dan* 39, *dionik* 63, *djak* 30, *dohodak* 83, 70, *filer* 12, *gospodin* 30, *grieh* 8 i d., *griehnik* 36, *ispoviednik* 18, *kmet* 63, *korien* 9, *kuhač* 30, *krivac* 36, *Latin* 65, *meštar* 30, *miesec* 39, *muž* 16, *način* 31, *nauk* 6, 91, *neprijatelj* 10, *otac* 6, *početak* 11, *post* 55, *put* 5, *pokornik* 22, *redovnik* 83, *rodjak* 20, *sin* 83, *skular* 30, *složnik* 13, *sušan* 83, *trud* 4, *uzorok* 11, *vojnuk* 63, *zaviet* 83, *zbor* 86, *život* 52. Suglasnik *l* na kraju riječi i na kraju sloga prelazi, kako je naprijed rečeno, u *o*: *dio* 8, 53, *djavo* 47, *Pavao* 12, *ispoviedaonik* 1. Prema tome, oblik nominativa se ni u čemu ne razlikuje od današnjega oblika.

Genitiv ima nastavak *-a*: *bižega* 60, *boga* 95, *od bluda* 64, *broja* 38, *čina* 33, *članka* 42, *od čovieka* 10 i d., *bez dara* 10, *dva dinara* 68, *od dobitka* 69, *duha* 10, *glasa* 81, *gospodina* 21, *od građanina* 60, *grieha* 24, 77 i d., *ispoviednika* 17, 28, *kipa* 33, *od miera* 55, *od muža* 67, *od mesa* 56, *po novca* 13, *od oca* 44, 51, *od pakla* 9, *pazara* 54, *od petka* 56, *od poglavnika* 45, *od posla* 22, *od posluha* 5, *posta* 78, *pripoviedaoca* 1, 27, *prosjaka* 34, *puta* 91, *od razbora* 56, *razloga* 51, *reda* 52, *redovnika* 16, *sajma* 54, *od smoka* 56, *bez srama* 6, *stvoriteļa* 11, *izvan suda* 36, *od svieta* 81, *bez ugovora* 48, *uzroka* 54, 61, *zaveta* 20, *zavjeta* 51, *od zbora* 31, *od zida* 37, *života* 59, 99, *Stjepana Matijevića Solinamina* 1.

Imenica *dan* sačuvala je stari genitiv konsonantske deklinacije *dne*: *od dne do dne* 6, *radi naravi dne* 47, *na službu od dne* 54. Taj se arhaizam nalazi i u drugih pisaca toga vremena, u F. Vrančića, M. Divkovića, I. Bandulovića, J. Mikale, a sačuvalo se u narodnom govoru do današnjega dana¹⁹⁸.

U dativu je nastavak *-u*: *bogu* 10, 42, *čovieku* 78, *dobročiniocu* 34, *duhu* 93, *gospodinu* 63, *kipu* 33, *meštru* 34, *mužu* 67, *načinu* 41, *narodu* 4, *neprijatelju* 61, *ocu* 34, 83, *ognu* 50, *poslu* 30, *k redovniku* 23, *sinu* 33, *k štioeu* 3, *suprotiva zakonu* 11, *zločincu* 72, *g životu* 100.

Akuzativ je u imenica koje znače što živo (ili što je bilo živo) jednak genitivu: *boga* 42, 49, *čovieka* 65, *ukopati mrca* 92, *djavla* 46, *muža* 85, *oca* 92, *putnika* 92, *sužna* 92, *zločincea* 72, *ispoviednika* 17. U imenica koje znače što neživo akuzativ je jednak nominativu: *za biskupat* 78, *na blud* 77, *na čas* 58, *u čas* 15, *čin* 25, *na Veliki četvrtak* 44, *u dan* 22, 101, *dio* 55, *dohodak* 70, *duh* 98, 96, *grieh* 25, *jezik* 1, *miris* 68, *način* 12, *nesklad* 74, *početak* 11, *post* 90, *na prud* 27, *razum* 27, *u san* 46, *za stid* 23, *sud* 54, *ugovor* 46, *uzrok* 18, 53, *trud* 4, *Uskrs* 56, *zaviet* 51, *život* 93, 99, *sir* 56.

¹⁹⁷ U dosadašnjem izlaganju dano je dovoljno primjera da se vidi način Matijevićeva pisaña. Odsada unaprijed ću radi lakšega čitaña (a i radi jednostavnijega pisaña) ispisivati primjere običnom latinicom, kako je to običaj u Rječniku Jugoslavenske akademije. Pri tome ću ijekavski refleksi i dugoga i kratkoga jata uvijek pisati *ie*, poluglase, koji — kako smo vidjeli — nemaju nikakve glasovne vrijednosti, uopće neću pisati, a glas *j* uvijek ću pisati znakom *j* bez obzira na to kako ga je pisao Matijević zbog slabosti tadašnjega pisaña. S istih razloga i glasove *l* i *n* uvijek ću pisati istim znakovima *l* i *n*, bez obzira na to kako ih je pokušavao prikazati Matijević.

¹⁹⁸ Daničić: *Istorija* 18, Đorđević 90, AR II 248 i 253, Maretić: *Gramatika* 120.

U vokativu je za nepalatalne osnove nastavak *-e*: *gospodine* 14, *Isuse* 15, *Isukršte* 96, *hjebe* 99; pred tim se nastavkom sibilant palatalizira: *štioče* 3, *oče* 102. Za palatalne osnove nastavak je *-u*: *spasiteľu* 15.

Od imenice *kruh* vokativ je u Matijevića *kruhu* 99, 100. U AR je potvrđen samo pravilan oblik *kruše*. Piscu je vjerojatno kod ovoga vrlo rijetko upotrebljavanog vokativa smetala promjena *h* u *š* pa joj se uklonio upotrebom drugoga nastavka.

U lokativu je posve prevladao analoški nastavak *-u*¹⁹⁹: *u bludu* 21, *pri bogu* 18, *u dielu* 7, *u griehu* 20, *na krstu* 65, *po meštru* 1, *u prstenu* 46, *u poslu* 62, *na sudu* 71, *u sudu* (posudi) 46, *u stanu* 27, *u zakonu* 11. Samo od imenice *san* sačuvan je stari lokativ (u ikavskom obliku): *u sni* 66. To je arhaizam koji se nije sačuvao samo u Matijevića nego ga imaju i drugi pisci toga vremena, tako F. Vrančić, M. Divković, I. Bandulavić, M. Orbini, I. Gundulić, M. Gazarović, Miķaľa, pa čak neki i u 18. vijeku²⁰⁰.

U instrumentalu je nastavak dvojak. Za nepalatalne osnove je *-om*: *činom* 20, *grihom* 8, *griehom* 38, *z gnievom* 40, *s ispoviednikom* 65, *jezikom* 4, *liečnikom* 79, *s kumom* 65, *načinom* 13 i d., *odvietnikom* 79, *razumom* 4, *spoviednikom* 79, *trudom* 1, *s ugovorom* 69, *životom* 52; među nepalatalne osnove idu i imenice s nastavkom *-ar*: *skularom* 33. Za palatalne osnove je nastavak *-em*: *kľučem* 37, *nožem* 38, *sudcem* 79.

Nominativ plurala ima iste oblike kao i danas: *kanoni* 16, *Latini* 39, *nalievi* 46, *naučiteľi* 86, *neprijateľi* 74, *pogani* 47, *posli* 54, *prijateľi* 84, *slišaoci* 73; u tom se padežu vrši sibilarizacija bez izuzetka kod svih imenica: *biľezi* 61, *bogoslovci* 10, *dionici* 96, *griesi* 55, *ispoviednici* 6, 31, *naslednici* 22, *pokornici* 6, *redovnici* 20, *rodjaci* 84, *uzroci* 16.

Isti nastavak ima i imenica *ľudi* 44, koja genitiv i lokativ ima po i-deklinaciji.

U genitivu plurala nastavak je *-á*: *biľegá* 60, 80, *griehá* 5, 22 i d., *hipá* 60, *ispoviedniká* 8, *kanoná* 6, *kažová* 13, *od krstjaná* 61, *nasľiedniká* 44, 67, *naučiteľá* 1, *običájá* 39, *pomočniká* 21, *postá* 56, *prijateľá* 3, *stariješiná* 43, *zakoná* 6, *daná* 39; u suglasnički skup ispred toga *á* umeće se nepostojano *a*: *dobará* 61, *poluvieracá* 45, *pripoviedalacá* 1, *sudacá* 45, *svetacá* 48.

Imenica *put* ima dugu i kratku množinu: *putová* 16, *putá* 8, 16. Imenice *dar* i *ľudi* imaju ovaj padež po i-deklinaciji: *dari* 93, *ľudi* 48, 81. Dvije imenice imaju ga bez nastavka *á*: *od dohodkov* 61, *od grehov* 93. Takvi genitivi dopiru iz porošlosti još do Matijevićeva vremena, pa ih imaju i njegovi suvremenici Divković²⁰¹, Vrančić, Bandulavić, Mrnavić, Miķaľa, naravno uz oblike sa *-a*, koji se javľaju od polovine 14. vijeka. Poslije Matijevićeva vremena takvih oblika više nema u pisaca koje je Daničić upotrijebio za svoju Istoriju²⁰².

¹⁹⁹ Taj se oblik počeo javľati već u 13. vijeku, a na kraju 15. sasvim prevladava, tako da Kašić u svojoj gramatici i ne zna za drugi. Vidi Daničić: Istorija 49—50.

²⁰⁰ AR XIV 600, Daničić: Istorija 49—50, Rešetar: Gundulić 21.

²⁰¹ Đorđević 96.

²⁰² Daničić: Istorija 67—69.

ти планка. Тонест Антикарст-
ле говорати много ꙗко сости про-
тивъ Шогъ, и спетнем Шожнем;
зато конгофи кѣмъ, ꙗко шогъ,
и шоре противъ Шогъ, и спетнем
Шожнем, онвѣ саниолицъ сѣ-
ге, и показася Антикарстош.

ТРЕТНАНОПЕ
шесѣ ѿ пророства, коє
Антикарст нма кар-
тчаномъ ѡви-
нати.

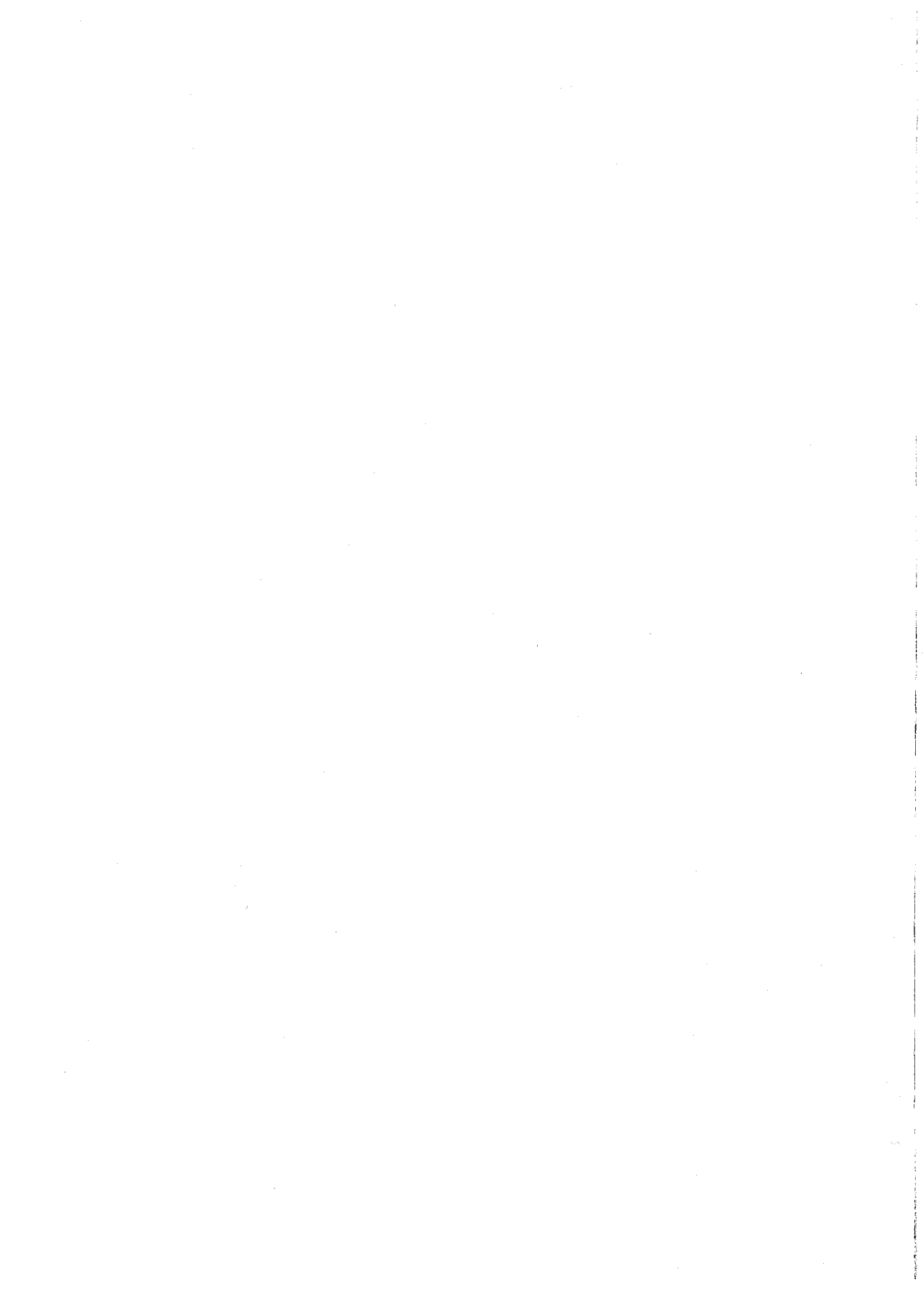
Устнрнемъ стварми Анти-
карст много ѡвратити, и
ѿвратити ѿ закона Шожнега, ѿ
правога пѣра, и ѿ спасениа. Не-
ѣно лажланно, и опакъ припоше
ѣанъли. Дрѣго по знала ѡвине-
ли у ѡсеса, и ламенна. Третна
митѣли шлагом. Устнрото мѣ-
вели, прогнѣли, и морели. Нац-
парюле изнопа лажлани; и опакъ
законъ припошеѣати, и ѣврати-
лѣ, и конѣципати лаждем, ѣави-
не слово ѣно много грѣхе, ѡпа-
вине, и не поутена ѣнела. Како-
ноти прани, и истинити законъ
Шоми зашралнѣне, и запошеѣа;
ѣасе грѣси, и зла ѣнела не вине;
опакотнѣ хнмомни, лажлани,
и неправѣни законъ, и нареѣопа
Антикарстова ѣврати, и ѡпѣ-
ципати; ѣасе вине, и ѣнелѣне
сваки грѣхъ, и свака ѡпавина ѣ-
снѣхѣлѣ драѣвнѣхъ припошеѣа-
ти свои хнмомни, и лажнои за-
конъ погараѣнѣли законъ Нес-
карстош. Целъ Свети Лаврѣго,

К К К

ѣале Антикарстъ припошеѣати
лажланими разлоти погнѣнѣ
нѣли, и спетѣоути; ѣа приѣле-
га тнѣ Нескарстъ ѣохѣѣо, не
лѣсѣ спѣи ѡпанѣ Антикарсти, кои
сѣ приѣлѣга ѣохѣѣи излѣлѣе
Антикарстошѣи ѡвѣнѣни поли
по снѣмъ снѣтѣ припошеѣа
нѣли лажлани законъ Анти-
карстош. Тако рѣе Антикарстъ
за шралнѣнати; ѣасе не то лажни
Свето писмо како гана Госпо-
ѣни Шогъ рекѣо, и нареѣо, ѣасе
ѣѣмне. Таѣѣлѣсѣ испѣнати ѡви-
чи Светога писма, коє ѣе рече
Усаламъ ѣа. Смайкамъ сѣе. То
иест таѣ, ѣсѣ смайкати исти-
не ѿ синоца лажѣскнѣхъ. По Ки-
анѣна, и ѣ. целъ. Пастилѣ исти-
на на парошехъ. Тонест нѣлѣ
снѣтѣ, ни кѣнѣти ѣго приѣме
истине на парошехъ ѡвнѣ то
порити. По Даниѣлѣ на, и целъ Сте-
то писмо. Просторнѣлѣсѣ исти-
на на землѣ. Тако рѣе припо-
шеѣо, и ѡпироли Антикар-
стош припошеѣати стѣпни ѿ рас-
кошна, коє сѣ лаждемъ ѣраѣ
ѣгоѣне, смнѣлѣне, ѣсѣлѣ; и
разгѣпѣлѣне на цѣсѣ прѣнѣ-
тнѣ, и по жѣлѣннѣ. По На-
тнѣ на. ѣ. целъ нашъ спаситѣлѣ
птискѣвнѣ пѣт, коѣ поѣѣ ѣни-
потъ. Тоест ѣранѣсѣ стѣснѣтнѣмъ,
и тварѣнѣмъ животомъ нѣлѣ. По лѣ-
ци на. ѣ. целъ ѣснаѣитѣ тнѣ-
нѣмъ прѣти ѣанѣсти. Тонест
тнѣснѣмѣ животомъ, и поко-
ромъ сахралнѣнѣ, и нѣлѣ ѣранѣ
Антикарстѣ спекоанко прѣтѣ

К К К ѣ одош

Fotografija iz Divkovičevih
Besjeda (Venecija, 1616)

Dativni je nastavak *-om*: *člankom* 42, *krstjanom* 3, *k Rimljanom* 12, *rodjekom* 61, 84, *službenikom* 96; iza palatala *o* se preglaušuje u *e*: *prijatelem* 84, *služitelem* 98. Imenice na *-ar* imaju nastavke nepalatalnih osnova: *gospodarom* 34.

U akuzativu je još davno prije Matijevića²⁰³ uopćen današnji nastavak *-e*: *dinare* 83, 96, *dionike* 97, *grieh* 27, *liekare* 6, *lupeže* 69, *pečate* 70, *poluvierce* 45, *poste* 55, *prijatele* 83, *pute* 46, 15, *rodjake* 83, 92, *služitele* 97, *svece* 41, 54, *ude* 50.

U riječi *listak* zadržano je u akuzativu plurala nepostojano *-a*: *listake* 49. (O tome vidi u poglavlju o refleksu poluglasa t. 3.) Stari akuzativ tvrdih osnova sačuvan je u jednoj imenici: *ostni* 29. Kao stari akuzativ mogao bi se shvatiti i oblik *ždribi* u frazi *metati ždribi* 48, ali je vjerojatnije da je to akuzativ *i*-deklinacije kao što je to u Divkovića (Besjede 351). Po staroj konsonantskoj deklinaciji ima akuzativ i imenica *dan*: *paziti dni* 47. To nije ništa osobito Matijevićevo, takav oblik imaju i drugi čakavski i štokavski pisci i prije i poslije Matijevića²⁰⁴.

Lokativ ima nastavak *ieh*: u *griesieh* 35, 63, u *krstjanieh* 6, u *kažovieh* 17. Imenice *ľudi* i *način* imaju ovaj padež po *i*-deklinaciji (ili po konsonantskoj): u *ľudeh* 94, *načineh* 78. Za imenicu *ľudi* to nije ništa neobično, jer je to imenica stare *i*-deklinacije muškoga roda. Teže je reći zašto bi baš imenica *način* napravila taj padež po deklinaciji u koju ne pripada. Daničić navodi dvadesetak takvih slučajeva, uglavnom od Nikše Rašine i Šime Budinića, a jedan od Bandulavića²⁰⁵. Bit će da je u Matijevića i to jedan od oblika koje je preuzeo iz literature.

U instrumentalu plurala je nastavak *-i* kao i kod Divkovića²⁰⁶: *s bogoslovci* 5, *z djavli* 46, *s naučiteľi* 5, *s poluvierci* 44, *dignuti prsti* 49, *kleti se uđi* 53, *sa Źudeji* 43; ispred toga nastavka vrši se sibilizacija: *meu katolici* 5, *s ľieci* 6, *s neviernici* 44, *s rodjaci* 65.

Imenice srednega roda. Ni u promjeni imenica srednega roda nema u jednini nikakvih razlika prema današnjem stanju. Jednakosložne se imenice svršavaju na *-o* kako u nominativu: *blago* 75, *bogolubstvo* 19, *čudo* 7, *dielo* 5, 20 i d., *miesto* 21, *nebo* 6, *neprijateljstvo* 16, *priľubodievstvo* 65, *proklestvo* 44, 45 i d. tako u akuzativu: *dobro* 16, 35, 70, *dostojanstvo* 78, *kakojstvo* 8, *kolikojstvo* 34, *miesto* 64, *prijateljstvo* 43, *slovo* 4, *sviedočastvo* 71, *svietlo* 3, *tielo* 17, *veličastvo* 78, *vlastistvo* 7, 34, *zlo* 47, 48, 53. Iza palatalnih suglasnika stoji *-e* mjesto *-o*: *bezredje* 9, *bezufanje* 94, *bitje* 33, *dobrovoŗje* 97, *godište* 55, 39, 19, *imanje* 35, *pitje* 13, *prikroŗje* 65, *srce* 62, *svetokradje* 19, 75, *svetoloŗje* 65, *zdravje* 6 i sve glagolske imenice načinene nastavkom *-je*, koje su nabrojane dalje u poglavlju o glagolima.

²⁰³ Ibidem 103.

²⁰⁴ Ibidem 109, Đorđević 101.

²⁰⁵ Daničić: Istorija 134.

²⁰⁶ Đorđević 101.

Na *-e* svršavaju se i nominativi nekadašnjih konsonatskih osnova: *diete* 91, *sieme* 86, *vrieme* 16, 51 i d. Srednjeg je roda i indeklinabilna imenica *doba*: u *svako doba* 63, u *drugo doba* 74.

Genitivni je nastavak *-a*, kako u jednakosložnih imenica, tako i u nejednakosložnih: *od bitja* 30, 33, *blaga* 69, *bogoljubstva* 3, 52, *diela* 14, 66, *dievičastva* 65, *dobra* 70, 87, *dostojanstva* 33, 79, *evanđelija* 43, 53, *ganutja* 12, *godišta* 17, *od grebja* 16, *koliena* 92, *od lupeštva* 25, *od mesa* 56, *milosrdja* 91, 93 i d., *miesta* 21, 35 i d., *oružja* 37, *pisma* 43, *prijateljstva* 61, *srca* 72, *tiela* 9, 41, 91 i d., *ubojstva* 21, *ubožstva* 40, *veličastva* 15, *vina* 89, *oda zla* 16, 86 i d., *zrna* 95; — *sjemena* 76, 66, *vriemena* 28, 38 i d., *večera* 55.

U dativu i lokativu je nastavak *-u*: *dostojanstvu* 78; — u *diehu* 86, u *miestu* 36, u *mogućstvu* 12, u *nebu* 15, u *poglavju* 26, u *Sarajevu* 3, u *tielu* 9, u *ubojstvu* 20, po *zviezdoslovju* 47.

U instrumentalu nepalatalne osnove imaju nastavak *-om*: *dielom* 67, 101 i d., *imenom* 52, *mnoštvom* 88, *proklestvom* 18, *sviedočanstvom* 7, *ubožtvom* 34; iza palatala *o*, prelazi u *-e*: *bezredjem* 11, *gvozdzjem* 78, *krivočastjem* 48, *srcem* 40, 72.

Nominativ i akuzativ plurala imaju nastavak *-a*: *diela* 6, *dobra* 61, *dobrotvorja* 60, *jaja* 56, *leta* 56, *miesta* 70, *oružja* 37, *pisma* 70, *vrata* 37.

U genitivu je redovan nastavak *-á*: *dobará* 61, *godištá* 3, *jajá* 56, *pet očučeníá* 93. Glagolske imenice pored takvoga genitiva imaju i stariji oblik mekih osnova: *pet očučeníj* 31, *pomankanij* 96, *od sciehenij* 5. Daničić Matijevicev oblik поманканий prepisuje поманканин pa ga povezuje s Radničevim *govorenij*, Bandulavičevim *pokolinij* i Posilovičevim помаћуганин i veli da »se ne može potvrditi da se je *ij* i *ни* čitalo *ji* ili *ij*, nego mislim da obje pokazuje samo da je bilo jedno dugo *i*²⁰⁷. Ali Matijević tu riječ ne piše sa *ih* nego sa *iň*, kao i druge dvije koje imaju isti oblik, a to je kod nega uvijek samo *ij*. Osim toga, Matijević nikada dužinu vokala ne označuje podvostručavañem. Imajući tako u Matijevića sasvim sigurnu potvrdu da je postojao oblik na *ij*, možemo čitati tako, a ne kao dugo *i*, i spomenuti oblik Radničev, Bandulavičev i Posilovičev. Bit će to stariji oblik glagolske imenice sa *i* mjesto poluglasa, a naši su ih pisci mogli lako ili preuzeti iz crkvenoslavenske literature ili napraviti pod njenim utjecajem.

U lokativu je kao i u muškom rodu običan nastavak *-ieh*: *po čudesieh* 50, u *miestieh* 4, 14, 70; ali dvije imenice imaju analoški nastavak *-ah*: u *upadalištah* 16, u *pristupanjah* 30. Takvi se oblici nalaze već od 13. vijeka, a u 17. ih osim Matijevića imaju Divković, Bandulavić i Mikaja²⁰⁸. Daničić te oblike tumači prijelazom u *a*-osnove, a Đorđević misli da će to biti naslañane na završetak *-a* u nominativu plurala²⁰⁹.

²⁰⁷ Daničić: Istorija 78.

²⁰⁸ Ibidem 136, Đorđević 102.

²⁰⁹ Daničić: Istorija 136.

Instrumental plurala je potvrđen samo jednom, i to u dativnom obliku: *među prvijem opomenutjem* 6. To je ujedno i jedina potvrda kod Matijevića za dativni oblik u instrumentalu o-deklinacije.

Imenice ženskoga roda. Imaju dvije deklinacije: a-deklinaciju i i-deklinaciju i ostatke nekadašnje konsonantske deklinacije.

Imenice a-deklinacije u nominativu singulara svršavaju se na *-a*: *čara* 48, *družba* 28, *hvala* 102, *kamata* 69, *kletva* 53, *krađa* 35, *kuga* 6, *lemozina* 78, *lupeština* 19, 36 i d., *molitva* 14, 96 i d., *odluka* 24, 55, *naredba* 20, *okolovina* 41, *pogrda* 53, *pokora* 26, *potrba* 21, *potreba* 55, *prieproština* 46, *prilika* 12, *prisega* 53, *razlika* 41, *sila* 21, *slava* 94, *smetna* 45, *sramota* 53, *sumlja* 44, *svrha* 9, *šteta* 39, *težina* 8, *trgovina* 54, *vođa* 39, *vrsta* 28, *žela* 12, *žena* 62.

U genitivu je nastavak *-e*: *Bosne* 1, *bratje* 1, *ciene* 12, *crkve* 97, *čistoće* 20, *dobrote* 97, *družbe* 30, *države* 1, *duše* 27, *glave* 76, *igre* 26, *istine* 9, *korizme* 56, *lemozine* 78, *kuće* 30, *molitve* 47, *muke* 11, *naredbe* 59, *odluke* 23, *okolovine* 33, *okruhe* 57, *osvete* 61, *pokore* 26, *pogrde* 57, *pomle* 62, *pomnje* 80, *potrbe* 32, *potrije* 54, *rodjakihe* 76, *slave* 81, *smutne* 33, *srčbe* 12, *subote* 56, *sviedočbe* 86, *svrhe* 13, *štete* 71, *težine* 38, *vaje* 12, *vjere* 42, *vođe* 4, *vrste* 45, *zemlje* 49, *zlobe* 31, *žeje* 12, *žene* 76, *živine* 47, *ženidbe* 68.

Na jednom je mjestu očuvan stari genitiv tvrdih osnova ove deklinacije: *metati ždribi bez čari* 48. Daničić je u AR taj primjer uvrstio među potvrde za imenicu *čar* f., ali je vjerojatnije da je to čakavski genitiv preuzet u navedenoj rečeničnoj vezi, gdje je i *ždribi*, koje se također može shvatiti kao čakavizam. Za takvo tumačenje govori i to što se u istoga pisca i na istoj strani nalazi dvaput i nominativ *čara* (a ne *čar*, kako bi trebalo biti po Daničiću).

Dativ i lokativ imaju jednak nastavak *-i*: *crkvi* 15, *službi* 30, *vođi* 41, *zaručnici* 5, *ženi* 35; — *u crkvi* 21, *u čari* 48, *u državi* 3, *na harti* 49, *u krađi* 69, *na krizmi* 65, *na koži* 49, *u kući* 30, *u naredbi* 19, *po nesrići* 62, *u potrebi* 59, *u potrebi* 92, *po sili* 39, *po sreći* 37, *u sumlji* 63, *k svrhi* 10, *na zemlji* 15, *po zlobi* 88.

U akuzativu je nastavak *-u*: *besjedu* 4, *čistoću* 5, *diecu* 59, *divicu* 35, *družbu* 52, *dušu* 8, *hvalu* 97, *igru* 48, *istinu* 45, *kamatu* 69, *kletvu* 53, *korizmu* 55, *krivinu* 58, *kuću* 37, *lemozinu* 71, *likciju* 22, *Mariju* 102, *misu* 51, *miedenicu* 13, *nedieđu* 29, *nepomnju* 15, *nevođu* 10, *odluku* 28, *osobštinu* 88, *osvetu* 12, *pogrdu* 10, *pokoru* 28, *pomđu* 14, *postavu* 69, *potrebu* 3, *potrieđu* 99, *prigodu* 24, *priliku* 33, *prisegu* 54, *rodjakiđu* 66, *slavu* 81, *službu* 54, *smetnju* 88, *smučnju* 36, *sramotu* 50, *stranu* 25, *svrhu* 49, *šalu* 89, *težinu* 8, *trgovinu* 54, *utlinu* 37, *vojsku* 62, *vođu* 46, *vjeru* 53, *vrstu* 19, *zaušnicu* 34, *zloću* 23, *ženu* 85.

Vokativ je potvrđen samo jednom: *bratjo!* 7.

U instrumentalu je kao i danas samo analoški nastavak *-om*: *s bludnicom* 19, *dioštinom* 31, *s dievicom* 65, *dobrotom* 96, *dušom* 41, *glavom* 64, *s himbom* 79, *istinom* 52, *majstorijom* 47, *s molitvom* 46, *nepomjom* 66, *nepomjom* 31, *odlukom* 40, *s okolovinom* 34, *prisegom* 84, *prieproštinom* 48, *privarom* 82, *pomjom* 8, *pogrdom* 73, *prošnjom* 3, *s redovnicom* 65, *s rodjakiinom* 76, *silom* 21, *srčbom* 40, *štetom* 70, *vierom* 96, *vojom* 60, *vrstom* 65, *s ženom* 66, *s živinom* 64.

Osim oblika *vrstom* Matijević na jednom mjestu ima i stari instrumentalni oblik: *vrstu* 25. Ta je potvrda i jedina koju Daničić ima za taj oblik osim nekoliko potvrda iz čakavske Aleksandride 16. vijeka²¹⁰. Imajući na umu da smo se u Matijevića već susreli s pojedinim čakavskim oblicima nekih riječi, možemo i za ovaj uzeti da ga je on primio iz svoje literature i da nije bio oblik njegova zavičajnog govora.

Nominativ i akuzativ imaju kao i danas nastavak *-e*: *knjige* 6, *knjižice* 7, *osobštine* 25, *redovnice* 20, *zvezde* 46; — *bajke* 25, *izbine* 68, 89, *jezbine* 90, *knjige* 80, *knjižice* 95, *kvatre* 55, *likarije* 62, *okolovine* 19, 32, *pjesme* 67, *skrovištine* 79, *službe* 83, *zalištine* 25, *žene* 77.

U genitivu plurala je kao i u muškom i srednjem rodu nastavak *-á*: *glavá* 77, *jezbíná* 55, *kamatá* 5, *knjigá* 43, *kvatará* 56, *okolovíná* 32, *oporuká* 71, *pućá* 47, *sredovežá* 37, *vrstá* 93, *živiná* 47.

Dativ ima stariji nastavak *-a.n*: *dušam* 7.

I u lokativu plurala je stariji nastavak *-ah*: *u knjigah* 31, *u knjižicah* 13, *u mukah* 9; *u prigodah* 17.

Nastavak u instrumetalu je također još stari *-ami*: *besiedami* 74, *kletvami* 52, *okolovimami* 25, 64.

Po ovoj deklinaciji mijenjaju se i imenice koje se svršavaju na *-a*, a označuju muško čelade: *sluga* 30, *pape* 44, *starišiná* 43, *od Žudijá* 43.

Imenice stare *i*-deklinacije svršavaju se u nominativu i akuzativu na suglasnik ili na *-o* koje je postalo od *l*: *bludnost* 36, *ispovied* 28, *krepost* 99, *krv* 12, *laž* 71, *lienost* 90, *ľubav* 9, *milost* 94, *narav* 29, *nemoć* 9, *oholost* 78, *stvar* 10, *zavidost* 87, *misao* 95, *pogibio* 43; — *bludnost* 14, *čast* 70, *bolest* 14, *ispovied* 14, *izvršnost* 7, *korist* 44, *krepost* 97, *kriepost* 95, *laž* 56, *ľubav* 10, *milost* 101, *narav* 19, *nemoć* 6, *nedostojnost* 99, *oblast* 16, *pamet* 29, *pomoć* 24, *smrt* 62, *stvar* 61, *sviest* 101, *svietlost* 14, *vlastitost* 7, *zadovoljnost* 6, *zapovied* 90, *zavidost* 87, *misao* 95, *pogibio* 50.

U genitivu, dativu i lokativu nastavak je, kao i danas, *-i*: *bolesti* 57, *časti* 58, *ispoviedi* 3, *jakosti* 89, *kreposti* 33, *krvi* 36, *od lakomosti* 82, *radi lienosti* 90, *od ľubavi* 67, *od milosti* 9, *bez misli* 53, *od naglosti* 12, *bez napasti* 40, *od naravi* 29, *cieća nemoći* 17, *bez nenavidosti* 73, *pô noći* 58, *od obiteľi* 59, *izvan oblasti* 6, *od oholosti* 77, *izvan pameti* 29, *bez pomoći* 10, *bez pogibili* 76, *cieća požrlosti* 89, *slabosti* 4, *od smrti* 17, *od stvari* 54, *od sviesti* 42, *od vriednosti* 34, *od zavidosti* 20, *radi žestokosti* 89; — *časti* 36, *k ispoviedi* 96, *ľubeznosti* 3, *suprotiva ľubavi* 13, *k milosti* 10, *suprotiva naravi* 64, *nemoći* 9, *suproti zapoviedi* 64; — *na dobi* 55, *po ispoviedi* 29, *u lakomosti* 21, *u ľubavi* 9, *po naravi* 13, *u nemilosti* 10, *po nenavidosti* 61, *u oblasti* 93, *u pogibili* 17, *u zapoviedi* 85.

U instrumetalu je redovan nastavak *-ju*: *ispoviedju* 14, *misalju* 67, *nenavidostju* 72, *pogibilju* 76, *pomoćju* 20, 102, *zavidostju* 73, ali dolazi i kontaminirani nastavak *-jom*²¹¹: *ispoviedjom* 27, *ľubarjom* 97, *milostjom* 15, *misaljom* 44, 67, 68, *pomoćom* 37.

²¹⁰ Ibidem 38—39.

²¹¹ Maretić: Jezik slav. 23, Aleksić: Rejković 101, Rešetar: Štok. dial. 171.

Taj oblik s nastavkom *-jom* nalazi se ponegdje i u drugih pisaca toga vremena, a i u starijih i u mlađih. Daničić takvih oblika navodi iz 14. i 15. stoljeća *чкстннвмь, милостном, радостннвмь, печатннвмь, речом* iz Monumenta serbica, zatim iz 17. vijeka te Matijeve, pa *носом* od Kašića, *мосом* od Mikaje i *krepostjom, pametjom, pomoćom, ričjom* od Glavinića²¹². Nih imaju i protestantski pisci 16. vijeka²¹³, slavonski pisci 18. vijeka²¹⁴, a ima ih i u današnim govorima u Slavoniji²¹⁵, u Bosni²¹⁶, u Boki i drugdje²¹⁷. Dalmatinski pisci takvih oblika nemaju²¹⁸. U AR potvrđen je instrumental *noćjom* u pismu J. Zrinskoga iz 16. vijeka, zatim *mastjom* u Glavinića, Radnića i Knezovića, *radostjom* u Prorocima, *lažjom* i *pomoćjom* u Kanižlića. Matijevevi oblici *ispoviedjom* i *milostjom* nisu ni spomenuti u AR, a u njegov oblik *misaljom* Maretić sumnja i domišlja se da bi Matijevevo *мисалюм* trebalo čitati *misaljum*²¹⁹. To domišljanje nije potrebno prvo stoga što Matijević, kako smo vidjeli u poglavju o grafijski, sasvim točno razlikuje *jo* (ю) od *ju* (ѣ) i drugo stoga što vidimo da je i u njega i u drugih pisaca dovoljno potvrđen takav instrumental i-deklinacije.

Taj malo čudan oblik Daničić misli da je nastao pod utjecajem deklinacije imenica ženskoga roda koje se svršavaju na *-a* tako da je cijeli instrumental i-deklinacije, na *-i*, uzet kao osnova pa mu je dodan nastavak *-om*²²⁰. Ali u Matijeveća nema nijedne potvrde za instrumental na *-i* — iako se taj oblik javlja već od 13. stoljeća, a ima ga i Divković²²¹ — pa prema tome takav oblik nije ni mogao biti ishodište novom obliku. Da je taj oblik tako nastao, Matijević bi ga bio mogao preuzeti samo kao gotov i razvijen od kojega drugoga pisca ili iz kojega drugoga govora. A iz potvrda se vidi da taj oblik nije nigdje tako čest da bi se nametao i onima koji ga nemaju u svom dijalektu. Osim toga vidi se i to da je taj oblik upravo u Matijeveća češći nego i u jednoga drugoga pisca.

Drukčije taj oblik tumači Rešetar: on je smatrao da je nastao pod utjecajem pridjevske deklinacije²²². Iako utjecaj pridjevskog padeža na imenički, osobito u onom usmjerenom slučaju koji je Rešetar našao u Korčulanskom odlomku evangelijara 15. vijeka, nije nemoguć ni isključen, ipak za Matijeveća treba potražiti drugo objašnjenje, jer u njega taj oblik imenice samo jedanput dolazi u društvu s pridjevom, zapravo pokaznom zamjenicom, a inače imenice stoje same, bez pridjevskog susjedstva iz kojega bi mogle preuzeti na-

²¹² Daničić: Istorija 42.

²¹³ Fancev 223.

²¹⁴ Maretić: Jezik slav. 22—23.

²¹⁵ Ivšić: Šaprinovačko narječje 24.

²¹⁶ Brabec: Govor Tuzle 35.

²¹⁷ Aleksić: Rejković 196.

²¹⁸ Maretić: Jezik dalm. 49.

²¹⁹ AR VI 755.

²²⁰ »Od 14. v. nalaze se pomiješane (ženske i-osnove) s riječima ženskoga roda u kojih je osnova na *-a*, pomiješane tako da su k svome instrumentalu na *-i* još uzele od tih riječi završetak njihova instrumentala *-om*, pred kojim zijeva radi dolazi *j*, a potom se *i* pred *j* izbacuje, a tada je moglo *j* u poznatijem prilikama i ispasti.« — Daničić: Istorija 42.

²²¹ Daničić: Istorija 41.

²²² »Sasvim je osamjen i primjer *milostjom božjom*, gdje je imenica ... prihvatila završetak pridjeva.« — Rešetar: Lekcionari 113.

stavak. Čini mi se da se ova pojava najbolje može protumačiti kontaminacijom dvaju nastavaka za instrumental ženskoga roda: nastavka *-ju*, starijega i ukorijeđenog, ali mrtvog i ograničenog na malobrojnu kategoriju imenica, i živog prodornog nastavka *-om*, koji je od 13. stoljeća počeo osvajati sve veći broj imenica šireći svoje *m* iz riječi muškoga i srednjeg roda na ženske a-osnove²²³. Od staroga nastavka *-ju* zadržao se karakterističan glas *j*, a vokalni elemenat zamijeđen je novim nastavkom *-om*. Sličan se proces zbio i u kajkavskom, gdje je cijelom starom instrumentalu dodan karakterističan glas *m* iz nastavka *-om*, pa već kod Pergošića imamo oblike kao *rečjum*, *mladostjum*, *jedinstvum*, *oblastju*, *starostjum*, *pečatjum* i dr.²²⁴ Nekoliko takvih oblika imaju i protestantski pisci 16. stoljeća²²⁵.

Osim navedenog instrumentala *pomoćju* jednom je upotrijebljen i oblik *pomoćom*. Taj se oblik može tumačiti dvojako. Mogao je nastati na upravo spomenuti način konstaminacijom, pa je *j* iza *ć* ispalo. Ali onda se postavlja pitanje zašto nije ispalo u istoj poziciji i iz oblika na *-ju*. A mogao je nastati i prelaskom riječi u a-deklinaciju. Takav je prijelaz za imenicu *pomoć* potvrđen sa čakavskog i sa štokavskoga područja²²⁶, a u Divkovića takav nastavak ima i imenica *vlast*: vlastom²²⁷.

U pluralu se oblik za nominativ i akuzativ ne razlikuje od današnjega: *jakosti* 11, *pomoći* 36, *stvari* 51, 90, *zapoviedi* 11; — *na grubosti* 14, *napasti* 29, *pripoviesti* 25, *rieči* 49, *stvari* 48, *za zapoviedi* 79.

Ni genitiv se ne razlikuje od današnjega. Iako u ovom obliku Matijević nije bilježio dužine, možemo sasvim sigurno reći da je nastavak bio dug, jer je takav bio i prije Matijevića, a i danas je takav: *od trieh kreposti* 93, *pet stvari* 28, *deset zapoviedi* 30.

Dativ, lokativ i instrumental imaju, kao i u promjeni ostalih imenica, starije oblike, i to dativ ima nastavak *-em*: *suprotiva zapoviedem* 11, 89; lokativ nastavak *-eh*: *riečeh* 7²²⁸, *u ludeh* 34; a instrumental *-mi*: *riečmi* 90.

Stari oblici ove deklinacije nisu onako čvrsti kao kod ostalih deklinacija. Tako je od imenice *riječ* pored spomenutog instrumentala *riečmi* više puta upotrijebljen i dualni instrumental *riečma* 49, 58, 59, 101; u imenica *stvar* i *riječ* javljaju se pored oblika po i-deklinaciji i oblici prema a-osnovama: dativ *stvaram* 53, lokativ *stvarah* 59, 79, 94, *riečah* 52 ili prema imenicama muškog i srednjeg roda: instrumental *tiemi stvari* 72.

Da li među oblike nastale prema imenicama muškog roda treba uvrstiti i lokativ *u stvari taštie* 53? Tako je to uzeo AR XVI 834 s. v. stvar. Ako treba, to bi bio jedini ikavski oblik toga padeža u Matijevića i ujedno jedina potvrda da se *h* gubio na kraju riječi. Mislim da je bolje uzeti da je tu mjesto lokativa upotrijebljen genitiv. Takvi genitivi-lokativi su potvrđeni u pisaca 17. stoljeća²²⁹.

²²³ Daničić: Istorija 37—38.

²²⁴ Aleksić: Prilozi 21.

²²⁵ Fancev 223.

²²⁶ AR X 702 s. v. pomoća.

²²⁷ Đorđević 93.

²²⁸ Ovaj oblik nije uopće naveden u AR s. v. riječ.

²²⁹ Daničić: Istorija 142.

U tom bi slučaju ostalo malo sumnje na zamukivañu glasa *h*, čemu u Matijevića nema nikakve druge potvrde, ali ih ima dosta u Divkovića²³⁰, pa nije isključeno da je Matijević pokniški pisao *h* i tamo gdje ga više nije izgovarao narod njegova kraja.

Ostatak stare konsonantske promjene je, kao i u današnjem jeziku, promjena riječi *mati*. U tekstu je potvrđen genitiv *matere* 45, 92 i akuzativ *mater* 58, 92.

DEKLINACIJA ZAMJENICA BEZ RODA. Lične zamjenice prvoga i drugog lica: *ja* 4, 8, 99, *ti* 42, 99 i povratna lična zamjenica imaju svoju posebnu promjenu. U singularu imaju iste oblike kao i danas.

U dativu i lokativu svuda je uopćen mladi oblik na *-i*²³¹: *meni* 15, *u meni* 99, *u tebi* 100, *pri sebi* 49, *sam po sebi* 99. Samo se jednom nalazi u lokativu oblik: *u tebe istomu* 100, gdje bi *e* stajalo mjesto nekadašnjega *é*. Ali kako se u istoj rečenici kaže i *u tebi samome* i kako su oblici na *-i* već u 16. vijeku prevladali mjesto oblika na *-je*²³², možemo to *e* smatrati kao štamparsku grešku.

U akuzativu je redovan genitivni oblik, koji je još u praslavensko vrijeme kod isticanja²³³ zamijenio stari oblik: *mene da nauči* 15, *mene učini* 99, *tebe molim* 15, *tebe primiti* 99, *osvajajući samo sam sebe* 24, *prignut sebe* 68, *hvaliti sebe* 81, *samoga sebe* 27, 66, 89. Uz prijedloge se upotrebljava stari oblik²³⁴: *za me* 99, *za se* 83.

Instrumental ovih zamjenica nije u našem tekstu upotrijebljen nijednom.

U genitivu, dativu i akuzativu upotrebljavaju se i enklitički oblici: *daj mi*, 14, *da mi očituje* 15, *koji ti drago* 18, *osobitiem načinom ti dan* 101, *cieniti se* 79, *naučiti se* 91, *molim te* 14, *molimo te* 96, *primiti te* 99, *da te primim* 99, *što te prosim* 99. Nenaglašen oblik zamjenice *sebe* nije potvrđen.

U množini nema više staroga akuzativnog oblika, nego je mjesto ñega prevladao genitivni oblik, pa je za oba padeža oblik *nas*, *vas*²³⁵: *od nas* 41, *nemoj nas zapustiti* 97, *učinio si nas* 97, *nemoj nas smesti* 98, *za nas* 96, *činiti vas poznati* 8.

U dativu se zadržao stari oblik *nam*, *vam*: *da nam daruješ* 96, *daruj nam* 97, *da ona ne bude nam* ... *zapriečenje* 100, *ti jesi nam zadobio* 100; — *biti vam će* 7, *da vam otkriju* 8, *izvan da vam je spomina* 8, *dati vam* 8, *učiniti vam* 8, a upotrebljava se i novi oblik *nami*, *vami*, preuzet iz instrumentala:

²³⁰ Dordević 84.

²³¹ »*Meni* javlja se od 14. v. te onda vrijedi za sva tri govora.« — Budmani AR IV 375.

²³² Daničić: Istorija 218.

²³³ »Po svoj prilici i u praslavensko se doba upotrebljavala (tj. riječ *me*) i kod isticanja (kao emfatična riječ) i kao enklitika dok se za prvi slučaj nije uzeo genitiv *mene*. Od prvoga slučaja ostaje traga ... i u tome što stoji uz prijedloge.« — Budmani AR IV 377.

²³⁴ »... acc. sing. *mę, tę, sę*, welche wahre accusativformen sind neben den ursprünglichen gen. *mene, tebe, sebe*.« — Mikloschich IV 72.

²³⁵ »Acc. pl. *nas* je uprav genitiv, ali je već u praslavensko doba zamijenio stariji oblik *ny* što je bio enklitičan. Da ova zamjena nije postala u našem jeziku istom 15. v., kao što tvrdi Daničić, Istorija oblika 220, nego da je bila praslavenska, svjedoče svi ostali slavenski jezici (i staroslovenski), a i u našem jeziku ima primjera već od 13. v.« — Budmani AR IV 378.

prem da bi nami išao život 52, daruj nami 99, otvara vami 8. Taj se instrumentalni oblik počinje za dativ upotrebljavati u Dubrovniku već u 16. stoljeću²³⁶ pa se uz stari oblik nalazi i u Gundulića²³⁷, a ima ga i Divković²³⁸. Oblika *nama*, *vama*, koji su prvi put potvrđeni već u 15. vijeku²³⁹, nema ni u Matijevića ni u njegovih već često spominjanih malo starijih suvremenika Divkovića i Gundulića. Iz ovdje navedenih primjera čini se da se isti oblici upotrebljavaju i kao naglašeni i kao nenaglašeni oblici. Starog enklitičkog dativ *ni*, *vi* nema.

Lokativ je, kao i u starini, jednak genitivu: *tvoj sakramenat ima i u nas krepst svoju 97, smrt našu ... umrtvi također i u nas 100*. Ali se u lokativnom značenju javlja i mlađi, instrumentalni oblik *nami*: *prema nami 97*. Taj se oblik baš u to doba i počinje širiti²⁴⁰; Daničić u Istoriji 221 najstariju potvrdu za takav oblik ima iz Andrijaševića 1664. godine, a Budmani AR IV 379 iz Gundulića. Nijedan od njih nema ove potvrde iz Matijevića²⁴¹. Ona ništa ne mijenja na njihovoj tvrdnji da se taj oblik javlja tek u 17. vijeku, samo je jače dokumentira i potvrđuje s obzirom na vrijeme javljanja i proširuje na područje odakle nije bilo tako ranih potvrda.

Oblika *nama*, *vama*, danas gotovo općenitih u štokavskom, još nema u Matijevića, kao što ih nema ni u Divkovića²⁴² ni u Gundulića²⁴³.

ODREĐENA ZAMJENIČKO-PRIDJEVSKA PROMJENA. Po ovoj se deklinaciji mijenjaju zamjenice *tko*, *što*, zatim sve zamjenice s rodnom, pa određeni pridjevi, redni brojevi i broj *jedan*.

Pregled nastavaka:

muški rod	srednji rod	ženski rod
	jednina	
N. -i, sugl., -o	-o/-e	-a
G. -oga/-ega	-oga/-ega	-e
D. -omu/-emu	-omu/-emu	-oj
A. kao N. ili G.	kao N.	-u
L. -omu/-emu	-omu/ emu	-oj
I. -iem (-im)	-iem (-im)	-om

²³⁶ U AR najstarija je potvrda za to iz Monumenta serbica iz god. 1537, AR IV 378.

²³⁷ Rešetar: Gundulić 25.

²³⁸ Đorđević 107.

²³⁹ Najstarija je potvrda iz Pucićevih spomenika srpskih iz godine 1421. — AR IV 378.

²⁴⁰ »XVII vijeka premda se još nalazi, ipak se zamjenjuje instrumentalom.« — Daničić: Istorija 221.

»Najstariji oblik *nas* od XVII vijeka biva sve to rjeđi, a u naše vrijeme nestalo ga je posve u štokavaca; ali ga već od prije često zamjenjuju oblici *nami* iz instrumentala i *nam* iz dativa.« — Budmani AR IV 379.

²⁴¹ Daničić je ovu potvrdu, čini se, uvrstio među dative. Vidi Daničić: Istorija 219.

²⁴² Đorđević 107.

²⁴³ Rešetar: Gundulić 25.

množina

N. -i	-a	-e
G. -ieh	-ieh	-ieh
D. -iem	-iem	-iem
A. -e	kao N.	-e
L. -ieh	-ieh	-ieh
I. -iemi (-iem)	-iemi (-iem)	-iemi (-iem)

Padeži. U nominativu singulara (i akuzativu kad je jednak nominativu) oblici zamjenica se uglavnom ne razlikuju od današnjih oblika književnog jezika. U muškom se rodu svršavaju različito, i to:

- na suglasnik: *on* 10, 73, *moj* 3, *tvoj* 96, 97, *svoj* 23;
- na *o-*: *tko* 7, 28;
- na *-i*: *koji* 8, 23, *kojino* 10, *kojigodi* 31, *koji ti drago* 18, *koji mu drago, taki* 91, *svaki* 101, *isti* 22. zatim *ovi* 4, 29, *oni* 9, 12, 23, *ti* (način) 12, 24²⁴⁴;
- na *-a*: *ta i ta grieh* 25²⁴⁵.

U vezi s odnosnom zamjenicom nalazi se i *on*: *on koji* 35, 36, 37 i d.²⁴⁶

Određeni se pridjevi i redni brojevi u ovom padežu, kao i danas, svršavaju na *-i*: *bosanski jezik* 3, *dohodak crkveni* 70, *častni sakramenat* 41, *duh dobri* 96, *otac duhovni* 6, *istini korien* 9, *izlični grieh* 9, *grieh neizlični* 9, *općeni put* 5, *grieh mali* 48, *grieh odpušćivi* 8, *pravi početak* 9, *presveti sakramenat* 17, *grieh puteni* 14, *kapelan sarajevski* 3, *smrtni grieh* 9, *bog svemoguć* 4, *sveti Isidoro* 36, *u svečani dan* 22, *na sveti nauk* 91, *svietovni li je čovjek* 30, *zbor tridentinski* 86, *venijali grieh* 10, *na veliki četvrtak* 44; — *za drugi uzrok* 3, 85.

Od glavnih se brojeva po ovoj deklinaciji mijenja *jedan* 55, 79 i *nijedan* 49.

U nominativu (i akuzativu) srednjega roda završetak je kao i danas, tj. iza nepalatalnih suglasnika *-o*, iza palatalnih *-e*, i to kako u zamjenica tako i u pridjeva i brojeva: *ovo dielo* 5, *to* 4, 66, *u ono vrijeme* 29, *ono što ne zna* 71, *svako pomankanje* 15, *u svako doba* 63, *isto* 13, *što* 13, *štogodi* 11, *tvoje ime* 96, *tvoje dobrotvorje* 97, *svoje vrijeme* 86, 95, *negovo pomankanje* 24, *koje* 91, *kojegodi zlo* 33, *kojegodier slovo* 4, *takovo dostojanstvo* 79, *kakvo jest pomankanje* 35. Kao palatalna osnova vlada se i *sve* 82. — *blago crkovno* 75, *često prijateljstvo* 43, *dobro hotenje* 49, *dugo vrijeme* 39, *drago* 60, *dobro duhovno* 35, *ino uvriđenje* 34, *istino skrušenje* 96, *istinito obećanje* 5, *tielo Isusovo* 17, *izvańsko dielovanje* 40, *kračahno vrijeme* 71, *krepostno dielo* 5, *krivo sviedočastvo* 71, *lagahno uvriđenje* 34, *lasno upravljenje* 7, *malahno vrijeme* 54, *malo uvri-*

²⁴⁴ Oblici *ovi*, *oni*, *ti* postali su prema složenim pridjevima. Potvrđeni su od 13. i 14. stoljeća u čakavaca, a od štokavaca u Dubrovčana i u onih koji pišu na dubrovačku, i u Bosanaca. Potvrde za to daju Daničić: Istorija 149—150, AR VIII 946, IX 490 i s. v. taj. Nigdje nisu navedene ove potvrde iz Matijevića. Iste oblike ima i Divković (Đorđević 107).

²⁴⁵ Ovakvi su oblici nastali zamjenom poluglasa glasom *a*, a nalaze se već u 15. vijeku. — Daničić: Istorija 148—150.

²⁴⁶ U AR VII 939 i 947 i s. v. *taj* gotovo sve potvrde za *on*, *ov*, *ta* potječu od čakavaca, zatim od Dubrovčana i Bokeja, pa se može sasvim sigurno smatrati da je Matijević taj oblik uzeo iz literature.

denje 13, u miesto nedostojno 64, mnogo vrijeme 41, miesto nepošteno 67, opako dielo 37, općeno upravljanje 7, plodno (dobrotvorje) 97, pravo razumjenje 7, puno zadovoljnučenje 96, dielo puteno 64, silno prolije 36, stanovito 71, sumljivo 23, teško 33, sveto miesto 36, veliko zlo 60, veliko naslađenje 76, dobro vrijeme 35, na vrijeme zakonito 16, za zlo srce 62; — po tielo božje 50, napokone nepokajanje 95, tuđe blago 75; — jedno vrijeme 54; — opomenutje prv 5, drugo doba 74, četvrto razmišljenje 30, razmišljenje tretje 29.

Ni u nominativu ženskoga roda nema nikakve razlike prema današnjem stanju, a ni prema predašnjem; nastavak je *-a*: ona 86, 100 ova molitva 15, narav njegova 55, koja 19, kojagodi šteta 92; — molitva bogoljubna 96, zapovied božja ili crkvena 90, stvar crkovna 25, ciela pokora 22, ispovied čista 24, dobra stvar 19, draga 12, gola prieproština 49, ukazati se gruba 67, korisna stvar 18, kriva pokora 26, lagahna zavidost 87, lasna stvar 10, mala stvar 13, stvar malahna 70, muška glava 64, najposljedna svrha 9, nepravedna vojska 63, potrbna okolovina 22, vojska pravedna 63, razlika prilična 9, prieprosta lupština 36, razborita 25, slobodna 35, stvar skrovita 73, smrtna nemoć 9, stvar tašta 42, velika razlika 41, vriedna 17, ženska glava 86; — jedna velika kuga 6; — prva vrsta 93, druga 34, tretja 35, četvrta okolovina 37, peta 38, šesta 39, sedma 40, osma 41, treta vrsta 94.

Genitiv u muškom i srednjem rodu (i akuzativ u muškom kad se odnosi na bića) ima svuda završetak *-a*. To završno *-a* u Matijevića je još sasvim živo pa nije potvrđen nijedan primjer bez nega.

Nepalatalne osnove imaju nastavak *-oga*: posle toga 3, od onoga grieha 10, ovoga ispoviednika 7, osvin onoga 85, moga reda 3, od tvoga veličastva 15, poglavnika svoga 45, koga 30, 100, nikoga 29, ikogare 29, kogagodi 56, koga-godier 4, samoga 27, kakvoga 33, od onoga 57, od bieloga smoka 56, oficija božastvenoga 51, zabrañenja crkvenoga 44, bez ugovora djavaoskoga 47, od života duhovnoga 9, izvan miesta dužnoga 85, odieti gologa 92, od uzroka glavnoga 54, bez inoga pazenja 47, od istinitoga života 9, od grebja krstjanskoga 16, nahraniti lačnoga 92, iz latinskoga 3, od ljudskoga 11, od maloga grieha 11, pohoditi neočnoga 92, svetovati neumietenoga 92, bez pravoga skrušenja 23, diela putenoga 66, bez uzroka razložitoga 55, bogoslovca razumnoga 3, od smrt-noga požudenja 86, svetoga Tomasa 22, od zbora tridentinskoga 31, tujega blaga 69, blago ubogoga 35, života viečnoga 99, u vlastitoga redovnika 16, bez zado-voljnoga razloga 85, cieća reda zakonoga 52, bez uzroka zakonitoga 16, od inoga zla zamiernoga 86, od posta zapoviednoga 56, bez zloga mišljenja 67, napojiti žednoga 92; — jednoga prosjaka 34, drugoga iziskanja 24, od prvoga ganutja 12, do četvrtoga koliena 65.

Iza nepčanoga suglasnika nastavak je uvijek *-ega*: kojega 100, nega 88; — božjega 93, kogagodier naučnijega 4, tujega blaga 69, suprotiva ljubavi iskrnjega 10, šteta iskrnjega 50, dostojan vječnjega osuđenja 11, bez uzroka vriednijega 54. Kao palatalna osnova vlada se i *sav*: svega 27, 101.

Neokršneni genitiv je potpuno živ i u Matijevićevih suvremenika Divko-vića²⁴⁷ i Gundulića²⁴⁸, kao što je živ i prije njih. Za sve vrijeme do kraja 17.

²⁴⁷ Đorđević 108.

²⁴⁸ Rešetar: Gundulić 26.

stojeća Daničić u Istoriji oblika 159 navodi samo jedan primjer okrnjenoga genitiva iz Monumenta serbica 405, i to iz jedne bosanske poveje od god. 1441. Ali je i taj jedini primjer pogreška, jer je u Stojanovićevu izdanju na str. 642. na tom istom mjestu genitiv neokrñen²⁴⁹.

U genitivu ženskoga roda uopćen je nastavak mekih osnova -e: *ne* 41, *bes te misli* 79, *od ove svoje žeje* 12, *moje slabosti* 4, *crkve tvoje* 97, *na dobro sve crkve* 97, *lemozine negove* 78, *od svoje naravi* 8, *od njihove istine* 7, *koje* 13, *bes take štete* 71, *cieća takove okolovine* 37, *vrhu svake nemilosti* 34, *od iste vrste* 38; — *bratinske ljubavi* 94, *od čiste istine* 7, *od stvari dobre* 51, *z drage voje* 4, *od milosti gospodinove* 9, *od stvari istinite* 74, *Bosne hrvatske* 3, *od krive pokore* 31, *male ciene* 12, *ne oblužiti časti materine* 58, *od stvari neposvećene* 36, *časti očine* 58, *bez osobite pomoći* 10, *od osvetne žeje* 12, *od stvari prave* 74, *bez prigodne potrebe* 54, *od svete matere* 42, *od tašte slave* 13, *bez odluke tvrde* 23, *tude krvi* 36, *od velike lakomosti* 40, *od osvete zamierne* 81, *od zle stvari* 77; — *nijedne* 57; — *od prve zapoviedi* 42, *druge* 52, *treće* 54, *četvrte* 58, *pete* 59, *šeste* 64, *sedme* 68, *osme* 71, *devete* 75, *desete* 76.

Dativ i lokativ singulara izjednačili su se i mjesto oba oblika prevladao je oblik dativa. U nepalatalnih osnova muškoga i srednjeg roda nastavak je -omu: *u ovomu* 46, *onomu* 34, *ocu tvomu* 96, *neprijatelju svomu* 12, *u poslu svomu* 62, *narodu našem* 4, *samomu* 37, *po samomu popievanju* 47, *istomu redovniku* 23, *komu* 100, 35, *komugodi*; — *u jednomu* 33, *jednomu* 37; — *u prvomu ganutju* 60, *drugomu* 23, 62; — *u griehu bludnomu* 21, *bogatomu* 34, *po inomu gibanju* 47, *inomu stvoerenju* 50, *suprot iskrñemu* 42, *k štociu krstjanskomu* 3, *suprotiva zakonu naravnomu* 11, *stvoerenju nerazložnomu* 50, *ka prisvetomu pričestenu* 99, *u skrovitomu stanu* 27, *narodu slovinskomu* 4, *u griehu smrtnomu* 93, *u miestu svetomu* 36, *ubogomu uzimlju* 34.

U palatalnih osnova -o prelazi u -e: *svojemu dostojanstvu* 78, *čemu* 42, *u čemu* 30, *narodu našem* 4, *u djelovanju našem* 50, *u ģemi* 82; — *iskrñemu* 76, *u većemu dielu* 7, *zakonu božjemu* 11; — *u trećjemu opomenutju* 8.

Stari lokativ na -m potvrđen je jednom u zamjenice: *u tolikom poslu* 6 i jednom u pridjeva: *u bludnom griehu* 20 (isti taj pridjev dolazi u istoj svezi i u obliku sa -u: *u griehu bludnomu* 21).

Dativni oblik se za lokativ ponegdje javlja od 14. vijeka, a od kraja 15. dolazi dosta često u svih pisaca i u svim krajevima²⁵⁰. U Matijevićevo doba ta je zamjena gotova stvar²⁵¹.

²⁴⁹ Vidi Rešetar: Držić 175.

²⁵⁰ Daničić: Istorija 180, Rešetar: Proza 67, 68, Lekcionari 131, Ružičić 163.

²⁵¹ Za -mu u tom obliku koji je sasvim jednak dativu, Rešetar najprije veli: »Obično se uzimlje da je postalo izjednačivañem lokala s dativom, ali ja mislim da je tomu lokalnomu -mu pomogao i završetak -u u istom padežu imeničke deklinacije, a to mislim stoga što se u ovijem najstarijim spomenicima gdje ima ovako -mu u lokalu vrlo rijetko nalazi u dativu lokalni nastavak -m, a drugo stoga što se, ako se ne varam, u Bernardina i Rašine stari završetak -m u lokalu nalazi naročito u onijem događajima gdje zamjenica ili pridjev stoji sam bez imenice.« (Lekcionari 131—132). Kasnije smatra da se »u lok. sing. m. i sr. roda miješa s normalnim sufiksom -m sufiks dativa -mu prilično podjednako kod svih zamjenica« (Zbornik 225). Belić drži da su se dativ i lokativ zamjeničke promjene počeli miješati pod utjecajem izjednačenja nastavaka u dativu i lokativu imenica (do kojega je došlo miješañem lokativa o-deklinacije i u-deklinacije). Prilošci 209.

U dativu i lokativu ženskoga roda uopćen je nastavaj -oj²⁵²: *ljubeznosti tvojoj* 3, *negovoj zaručnici* 5, *k svojoj svrhi* 10, *po svojoj naravi* 11, *suproti ovoj zapoviedi* 64, *u njihovoj potrebi* 59, *noj* 13, 81, *suprotiva kojoj godi od zapoviedi* 11; — *u državi bosanskoj* 3, *u nemilosti božjoj* 10, *jedinoj zaručnici* 5, 5, *ženi mužatoj* 35, *u najposlednoj i najvećoj potrbi* 91, *na hartu općenoj* 49, *svetoi crkvi rimskoj* 5, *svrhunaravnoj svrhi* 10, *u velikoj potrebi* 59; — *jednoj ženi* 35; — *u šestoi zapoviedi* 85, *u osmoi zapoviedi* i *u devetoi* 82.

Akuzativ muškoga roda jednak je, kao i danas u štokavskom, nominativu, ako imenica znači što neživo, ili genitivu, ako imenica znači što živo. Akuzativ srednjega roda jednak je nominativu, kao oduvijek. Primjeri za to navedeni su naprijed.

U tom padežu ženskoga roda nastavak je -u: *nu* 63, *u dušu moju* 15, *slavu tvoju* 97, *dušu svoju* 52, *svoju svrhu* 82, *našu voju* 46, *ovu ispovied* 15, *na koju* 51, *kojugodi besjedu* 4, *potrebu taku* 3, *svaku nedostojnost* 99, *svu ispovied* 23; — *u pomoć božju* 24, *na sramotu božju* 50, *za zapovied crkovnu* 81, *čistu dušu* 25, *dobru likariju* 22, *imati za dragu* 15, *stvar duhovnu* 10, *za inu svrhu* 48, *istinitu čistoću* 5, *na vjeru Isukrstovu* 53, *vjeru luteransku* 44, *na mušku glavu* 66, *na vjeru Isukrstovu* 53, *vjeru luteransku* 44, *na mušku glavu* 6, *najmañu stvar* 58, *na najpojedñu svrhu* 8, *najveću pogrdu* 10, *na vojsku nepravednu* 62, *osobitu vlastitost* 7, *pravu svietlost* 101, *slavu svietovnu* 81, *stvar skrovitu* 84, *za stanovitu* 52, *svršenu* 74, *taštu slavu* 14, *stvar tuđu* 84, *stvar ukradenu* 70, *veću pomñu* 14, *veliku pomoć* 8, *smrt viečnu* 9, *za vlastitu korist* 44, *stvar vremenitu* 83, *zabludljivu* 8, *Zdravu Mariju* 102, *zlu priliku* 33, *žensku glavu* 26; — *jednu zaušnicu* 34; — *na drugu svrhu* 21.

Vokativ je jednak nominativu: *spasiteļu moj* 15, *ljubeznivi štioće* 3, *primilostivi Isuse* 14, *premilostivi gospodine* 14, *kruhu živi* 99, *pridraga bratjo* 7.

U instrumentalu muškog i srednjeg roda uopćen je nastavak nekadašnjih tvrdih osnova bez obzira na suglasnik ispred nastavka: *za tiem* 30, *s oniem pokajanjem* 15, *našiem pomankanjem* 98, *dielom njihoviem* 98, *kleti se životom svoiem* 52, *koiem* 49, *koiemgodi načinom* 83, *kiem* 20 i s dodanim -e: *kieme* 30, *nekiem načinom* 24, *čiem* 32, *sviem* 15, *takoviem griehom* 38; *bludniem načinom* 66, *imenom božiem* 52, *cieliem načinom* 28, *s razumenjem djavaoskiem* 47, *s dužniem poštenjem* 64, *s grubliem načinom* 40, *imenitiem zabrañenjem* 32, *injiem načinom* 37, *istinitiem načinom* 26, *izvrstitiem načinom* 84, *s kriviem častjenjem* 48, *s lagahniem naslađenjem* 76, *s ljubezniviem srcem* 40, *maliem grihom* 8, *naravniem načinom* 41, *nepravedniem načinom* 70, *s ugovorom očitiem* 48, *odlučeniem načinom* 78, *općeniem* 89, *osobitiem načinom* 13, *otvrđnutiem načinom* 85, *podobniem načinom* 86, *poglavitiem načinom* 39, *polastiem načinom* 38, *ponizniem načinom* 102, *potriebniem načinom* 99, *s praviem skrušenjem* 23, *kľučem pričñenjem* 37, *pridielanem kľučem* 37, *razboritiem načinom* 55, *slatkiem govorenjem* 4, *slovinskiem jezikom* 4, *sliedbeviem načinom* 9, *meu grihom smrtniem* i *maliem* 8, *s ugovorom skrovitiem* 48, *slobodniem načinom* 24, *stanovitiem načinom* 80, *s ugovorm taštciem* 49, *s velikiem pohlepñenjem* 89, *zamierniem načinom*

²⁵² Taj nastavak nenepčanih osnova prevladao je i za nepčane na našem jezičnom području već od 13. vijeka. — Daničić: Istorija 166.

79, *zliem načinom* 35, *meju prociem opomenutjem* 6, *dvoiem načinom* 36. Velar se ispred toga nastavka pretvara u sibilant: *taciem griehom* 38, *taciem načinom* 73, *veliciem proklesivom* 18.

Nastavak nekadašnjih palatalnih osnova sačuvan je, također uopćen za tvrde i za meke osnove, samo u dva-tri slučaja u riječima koje redovno imaju instrumental s nastavkom tvrdih osnova: *nepravедnim načinom* 35, *općenim načinom* 90, *s kojingod bezredjem* 11, *poštenim načinom* 25, *svršenim načinom* 21. Samo meki nastavak ima zamjenica *on*: *ñim* 33, 63, i s dodanim sekundarnim *-e*: *ñime* 52, 67, 80, 97.

Instrumental ženskoga roda ima samo nastavak *-om*, koji je nastao prema imeničkoj promjeni²⁵³: *ñom* 3 *ñome* 97²⁵⁴, *onom ljubavjom* 97, *tvojom neizmiernom dobrotom* 15, *svojom nepomļom* 90, *s tom i takom vrstu* 25, *kakovom pomoćju* 20, *kojom* 97, *čijom pomoćju* 20, *s tolikom prieproštinom* 48; — *s pomoćju božjom* 102, *s čistom dušom* 41, *s ženom mužatom* 19, *neizmiernom dobrotom* 96, *s vierom nekrivom* 97, *s voļom pristanom* 60, *nenavidostju teškom* 72, *s tuđom ženom* 65, *s ženom ugrablenom* 66, *s većom pomļom* 8, *s velikom pomļom* 38, *s ženskom glavom* 64; — *z drugom okolovinom* 34.

Nominativ plurala je isti kao danas, u muškom rodu svršava na *-i*: *ovi i oni* 7, *koji* 3, *kojino* 5, *niki naučiteļi* 86, *sami po sebi* 50, *takovi* 30; — *kanoni crkovni* 16, *dostojni su* 84, *istiniti slišaoci* 73, *mali grisi* 89, *mrtvi* 71, *navadni su* 30, *nebeski naševi* 46, *biļezi općeni* 60, *ostali uzroci* 16, *osobiti* 61, *pravi bogoslovci* 10, *prilični uzroci* 16, *da budemo pomļivi* 97, *budući slipi* 7, *sveti kanoni* 16, *svietovni ļudi* 44, *vierni* 97. Velari ispred pluralnoga *-i* prelaze u sibilante: *duzi* 7, *mnozi ispoviednici* 6.

U ženskom rodu ima ovaj padež završetak *-e*: *takove stvari* 68, *ove knižice* 7, *one* 7; — *sve druge* 39; — *male stvari* 68, *mnoge stvari* 82, *niesu potrebne* 54, *potrbite su* 25, *rieči zaludne* 13.

Nominativ i akuzativ srednjega roda imaju nastavak *-a*: *sva moja pomankanja* 15, *ona upadanja* 5, *ova diela* 92, *ostala takova* 31, *nikoja druga* 14; — *mjesta crkvena* 70, *duhovna diela* 91, *kriva pisma* 70, *otajna* 79, *duga mišljenja* 77, *pisma luteranska* 44, *da budu moguća* 98, *smijanja odveća* 13, *općena pomankanja* 7, *općena opomenutja* 14, *ostala prilična* 5, *razlika smućenja, skrovita tuđa* 84; — *nikoja druga* 14.

U genitivu i lokativu plurala je za sva tri roda uopćen nastavak nekadašnjih tvrdih osnova *-ijeh*: *u ovieh griesieh* 63, *za onieh* 92, *od tieh dobara* 61, *od svieh moieh grieha* 14, *od svoieh starišina* 43, *od našieh grieha* 96, *od svieh grieha* 22, *polag ñegovieh nasljednika* 67, *nikieh prijateļa* 3, *od koieh* 17, *kakovieh pristupanja* 30, *cieća uzroko takovieh* 17; — *od tieh kreposti bogoslovnieh* 93, *zapoviedi božieh* 81, *crkovnieh* 87, *od kvatara godišnieh* 56, *od dohodkov gradskih* 61, *šest inieh godišta* 3, *od stvari krivieh* 54, *od malieh grieha* 18,

²⁵³ Daničić: Istorija 177.

²⁵⁴ Taj oblik, pa već spomenuti oblici *ñime* i *kieme* jedini su gdje se javlja sekundarno *-e*, koje se u pisaca iz drugih krajeva javlja u ovom padežu, a i u dativu i lokativu, i prije i poslije Matijevića, ali ga nema ni u Divkovića osim u obliku *mnome* i *š ñime*. — Daničić: Istorija 164, 173 i 179, Rešetar: Lekcionari 76, Đorđević 107—108.

od ljudi mudrieh 48, od oduštlivieh grieha 18, od općenieh dobara 60, od ostalieh 12, od dohodkov ošpitalskieh 51, iz pravoslavnieh naučitela 1, od ljudi razumnieh 48, od sliepieh 7, od grieha smrtnieh 18, od svoieh starijeh 56, svetieh stvari 5, u stvari taštie 53²⁵⁵, u viečnieh mukah 9, od vlastitieh grieha 5, od jezbinah zadovoljnieh 55, od ženskieh glava 77; — u tieh upadalištah. Velari pred tim nastavkom prelaze u sibilante: mmozieh 7, u razlicieh miestieh 4, od tancieh scieñenij 5, od mmozieh družieh 7, u nicieh miestieh 14 (pored u nekieh miestieh 70).

U ovom padežu pokazne zamjenice umeću između osnove i nastavka navezak *-zi-*, koji na taj način postaje neke vrste proširak: u ovizieh knjižicah 13, onizieh 8, 11, 14, 23, 97. Ni u jednom drugom padežu toga proširka nema. Isti je takav oblik i u Divkovića²⁵⁶.

Oblik *tudeh* u sintagmi *tudeh riečah* 52 nije jasan. Može se tumačiti kao štamparska greška tako da je mjesto *ie* štampano *e*. Ispadanje glasa *j* moglo bi se uzeti i kao fonetska pojava iza nepčanoga *d*, ali oblik *pomoću* govorio bi protiv toga. Taj bi se oblik, napokon, mogao shvatiti i kao analoški oblik prema imenicama konsonantske promjene poput oblika *u ludeh, načineh* (vidi naprijed).

Nastavak nepalatalnih osnova potvrđen je, kao i u ostalim padežima, u zamjenice *on*: *nih* 4, 44, 56, 71, 77, 98 i osim toga samo u jednom pridjevu: *upisanih* 78. I u Divkovića se često oba nastavka miješaju kod istih riječi²⁵⁷, a tako je i kod Gundulića²⁵⁸.

Dativ ima nastavak *-ijem*: *takiehm službenikom* 96, *vierovati sviem člankom* 42, *služitelem tvoiehm* 98; — *bogolubniehm krstjanom* 3, *suprotiva zapoviedem božiehm ili crkveniehm* 89, *zapoviedem crkovniehm* 89, *suprotiva zapoviedem uđskiehm* 11, *inieh* 90, *stvaram svetiehm* 53; — *drugiehm* 40 i *družiehm* 31, 53, 62.

I u ovom je padežu samo jednom potvrđen nastavak mekih osnova: *službenikom tvojim* 96.

Akuzativ plurala ima u muškom rodu nastavak *-e*: *u nike pute* 46, *svoje grihe* 95, *na grieha naše* 97, *koje grieha* 23, *u kakove grieha* 29; — *ude božje* 50, *vse ine lude* 92, *dobre služitele* 97, *u ostale pute* 15, *ude sramne* 50, *utiešiti tužne* 92, *u svece velike* 41, *viestije liekare* 6, *u svece zabrañene* 54, *u svece zapoviedne* 54, *u poste zapoviedne* 55; — *navesti druge na kletvu* 53. Isti takav završetak je u tom padežu i u ženskom rodu: *milosti tvoje* 98, *knjižice ove* 3, *sve okolovine* 19, *vse okolovine* 32, *na svake stvari* 46, *na take grubosti* 14, *takeove stvari izreći* 75, *činiti nike stvari* 47; — *bogolubne stvari* 71, *na stvari božastvene* 90, *za zapoviedi crkovne* 54, *oslabljuje jakosti duhovne* 11, *na prilične gluposti* 14, *osobštine nepoštene* 25, *jesti izbine raskošne* 89, *znati stvari skrovite* 46, *na svete stvari* 42, *ukrasti stvari svietovne* 19, *činiti službe telesne* 83, *činiti jedne velike knige* 6, *govoriti rieči zaludne* 14, *kupujući stvari zlamenite* 69, *ustegnuti zle misli* 66.

²⁵⁵ O tom obliku vidi u poglavju o suglasniku *h*.

²⁵⁶ AR s. v. *zi*.

²⁵⁷ Đorđević 108.

²⁵⁸ Rešetar: Gundulić 27.

Instrumentalni nastavak je *-ijemi: tiemi stvari služiti se* 72, *oniemi besjedami* 74, *svoiemu riečmi* 90, *koiemi okolovinami* 31, *s kakviemi* 30; — *kleti se u di božiemu* 53, *udi sramniemi* 53, *s rodjaci ženiniemi* 65; — *prid družiemu* 74. Osim toga nastavka ima i nastavak *-emi: dostojnemu okolovinami* 64, *s okolovinami potrbnemu* 25. Takav nastavak ima i Divković²⁵⁹, a i danas se ponegdje nalazi u posavskom govoru²⁶⁰. Nastavak *-imi* ima samo zamjenica *niemi* 29, 43, 45.

Mjesto instrumentala upotrebljava se i dativni oblik: *kleti se svetiemi* 53, *kleti se iniem taciemi kletvami* 53, *s izabraniem lieci* 6, *meu vriedniemi katolici* 5, *meju prviiem opomenutjem* 6; i s nastavkom palatalnih osnova: *riečma pisanim na koži* 49.

Potvrda za upotrebu dativa mjesto instrumentala ima i u drugim spomenicima od 14. vijeka dalje²⁶¹. Kod Divkovića je kao i kod Marijevića redovan stari oblik instrumentala, a samo je nekoliko puta potvrđen i dativni oblik²⁶². U Gundulića su se ta dva oblika sasvim izjednačila te je redovno u upotrebi dativni oblik, a instrumentalni se pojavljuje vrlo rijetko²⁶³.

U Matijevića nema nijednog oblika s dodanim *-a* u tim padežima, kao što toga nema ni u Divkovića²⁶⁴, iako se taj oblik pojavljuje u spomenicima iz drugih krajeva već od 14. i 15. vijeka²⁶⁵. U Gundulića je stari nastavak bez *-a* češći nego novi²⁶⁶.

Kao što se vidi, u Matijevića se u padežima kojima nastavak počinje s jatom, redovno nalazi ijekavski oblik (ili oblik nenepčanih osnova), a samo se vrlo rijetko potkrade ikavski (ili oblik nepčanih osnova). Zašto je to tako? Bit će da je razlog u tome što su se ikavski oblici nemu omakli, tj. nije ni opazio da je upotrijebio oblik sa *i*. A to se moglo dogoditi samo ako su mu oblici sa *i* bili obični. Iz toga bi se moglo zaključiti da je Matijević u svoje djelo svjesno unosio ijekavske oblike i one za koje je mislio da su ijekavski, a u njegovu govoru da su bili obični i jedni i drugi, kako je to i u Divkovića i u Gundulića, a možda su čak oblici sa *i* bili i običniji, jer on ima više ikavizama nego ta dva pisca iz južnijih krajeva, osobito u formantnim dijelovima riječi²⁶⁷.

Posebne napomene. Lična zamjenica 3. lica ima u akuzativu plurala dvojak oblik: stariji i mlađi. Stariji se oblik, kao i u ostalih zamjenica, svršava na *-e: ne* 54, 61; a noviji je oblik *nih* 13, 45, 71, 96, koji je zapravo genitiv upotrijebljen mjesto akuzativa²⁶⁸. U Divkovića je stari

²⁵⁹ Đorđević 105.

²⁶⁰ Ivšić: Posavski govor 20.

²⁶¹ Rešetar: Proza 68, Lekcionari 133.

²⁶² Đorđević 109.

²⁶³ Rešetar: Gundulić 27.

²⁶⁴ Đorđević 108—109.

²⁶⁵ Daničić: Istorija 196—206.

²⁶⁶ Rešetar: Gundulić 27.

²⁶⁷ Vidi i ono što je rečeno o jat u ovdje na str. 400—402.

²⁶⁸ »Izlazeći tako iz običaja akusativ toj riječi zamjenjuje se genitivom bez prijedloga i s prijedlogom, i to od 14. vijeka.« — Daničić: Istorija 201.

akuzativ *ne* potvrđen samo uz prijedloge²⁶⁹; Gundulić ima redovno noviji oblik, a *ne* je kod *nega* nađeno svega tri puta²⁷⁰.

Kao i sve druge lične zamjenice i ove osim punih oblika imaju u genitivu, dativu i akuzativu i kraće, nenaglašene oblike. Za genitiv i akuzativ muškoga i srednjeg roda enklitični je oblik *ga*: 10, 16, 32, 52, 73, 87. Osim toga oblika upotrebljava se za akuzativ singulara srednjega roda i stari oblik *je*: *žudjeti naći tuđe blago za držati je* 75, *neka da jesmo od nega dionici i da je možemo sveudiljno imati* (tj. odrješenje) 96. Daničić veli da taj oblik dopire samo do 15. vijeka²⁷¹, ali on traje i dalje, pa *ga* imaju i Zadarski i Bernardinov lekcionar, naravno uz noviji oblik²⁷², i evo s Matijevićem zalazi u drugu četvrtinu 17. vijeka.

U dativu singulara muškoga i srednjeg roda enklitika je *mu* 12, 22, 25, 27, 29, 41, 43, 66, 79, 82, 87, 88, 90, 93. U ženskom je rodu u ovom padežu prema punom obliku *noj* enklitika *joj* 12.

U akuzativu ženskoga roda još nema novije enklitike *je*²⁷³, nego samo *ju* 13, 26, 45, 63, 83, 84, 88, 98.

Za genitiv i akuzativ plurala upotrebljava se genitivni oblik *ih* za sva tri roda 45, 48, 58, 67, ali dolazi i stariji oblik *je*, također za sva tri roda: *tko je* (tj. knjižice) *bude razumjeti* 7, *ispovidjeti je* (tj. grijehe) 18, *držati je* (tj. knjige i pisma) 44, *potrieba je je* (tj. djela) *skazati* 67, *da bi je* (tj. dostojanstva i čast) *dobio* 79, *učiniti je* (grieh) 89, *prošti je* (tj. knjižice) 95, *ispovidjeti je* (tj. grijehe) 97.

U dativu plurala je kao i danas enklitika *im* 31, 34.

Uпитno-relativna zamjenica ima u nominativu uvijek *t*: *tko* 7, 32, 38; u ostalim padežima nema *t* (potvrde za to vidi naprijed kod pojedinih padeža). Od *što* genitiv je *česa* 50, i *šta* 57, *ništa* 55, 73.

Zamjenica *koji* ima u genitivu-akuzativu i dativu-lokativu i stegnute oblike: *kogagodi* 42, 56, 71, *koga* 30, 17, 100, *komugodi* 42, *komu* 34, 35, *u komu* 35, 102, koji su običniji od punih oblika.

Zamjenica *всь* u Matijevića glasi *vas* i *sav*: *vse* 92, 32; — *sve* 19, 97, *svu* 55, *svieh* 14, 96, *sveudiljno* 96, *sva* 15.

NEODREĐENA ZAMJENIČKO-PRIDJEVNA DEKLINACIJA. Ova je promjena samo ostatak nekadašnje imeničke deklinacije pridjeva, jer su se posebni oblici te deklinacije sačuvali samo u nominativu singulara muškog roda, i u genitivu i dativu-lokativu singulara muškoga i srednjeg roda. U ostalim padežima nema starih imeničkih oblika, nego su prevladali zamjenički oblici, koje smo već obradili.

²⁶⁹ Đorđević 108.

²⁷⁰ Rešetar: Gundulić 26.

²⁷¹ Daničić: Istorija 168.

²⁷² Rešetar: Lekcionari 135.

²⁷³ Taj oblik je zapravo genitivni oblik enklitike, a za akuzativ *ga* pored starog oblika upotrebljavaju Dubrovčani već u 16. stojeću (Daničić: Istorija 170). Ipak je *ju* još uvijek običnije i kod Gundulića (Rešetar: Gundulić 25) i kod Divkovića (Đorđević 108).

ѠДЪ УЕТНРИЕХЪ ПОСЛЕДНИЕХЪ
ИЛИ НАПОКОНѢХЪ ЧЛОВѢЧАСКѢХЪ ❖

❧ Како ѡсоудѣна кои се зокоу четира послѣднѣя, ❧
ИЛИ НАПОКОНІА ЧЛОВѢЧАСКА?

Етира послѣднѣя чловѣчаска ѡва ѡсоудѣна
СМЕРТЬ, СЪДЪ, ПЕКАЛЪ, И
КРАЛІЕВСТВО НЕБЕСКО, И
ЗОКОУ СЕ ПОСЛЕДНІА, Јере мею късѣмнѣ кои
се могу прѣгодити чловѣкоу, ѡва дѣрже напо-
коніе, и послѣднѣ мѣсто ❖

То ѡ ѡсоудѣніи, (каконосѣ рече) ієсть послѣднѣя
и напоконіа брѣзда ѡ стварны, за смертю наследоу
ѡсоудѣ Бѡжїи, ѡ кои га соудѣ съвети Паваль ѡва
ко рече, [Ѡдѣлоу чено ієсть чловѣкоу ієднноу оу-
мрїти, а по тѣмь соудѣ,] Днѣмь соудѣ тако ѡсо-
боини, и ли пособинѣ, кѡго всѣакн када оумре прїи-
млієть, каконо и соудѣ напоконі, кончанѣ, късе-
мїрни, и ли ѡпшени, коин соудѣ на конѣць съвѣта
бїти хоше (Како зьгорь рѣсмо ❖)

А соудѣны ѡсоудѣнїи, коинхъ смертѣ наскаче, и
оумара на шастѣхъ оу смертнѣомь гьрѣхоу, нека
преданы, и ѡлоу чени боудѣ на вѣчнѣ моуке па-
клїєне, а неки коинхъ мьроушнхъ, и и зь ѡвого съвѣ-
та прѣмнѣноуиоушихъ ѡдѣва, и рѣшнѣ ѡна брачна,

Хх Хх II

Nominativ singulara muškog roda svršava se na suglasnik: *dobar nauk* 91, *čovjek dobrodušan* 18, *nijesam dostojan* 99, *nije grišan* 18, *način kratak* 26, *lastan put* 5, *mao trud* 4, *čovjek jest mlak* 90, *nedostojan sam* 99, *jest nepomljiv* 90, *čovjek podlošan* 4, *da bude pokoran* 61, *veoma pogibilan* 11, 57, *blud prieprosto* 19, *razložiti uzrok* 11, *bio je skrovit* 72, *nije stanovit* 52 *studen* 88, 1 *cieneci da je tašt* 58, *trud je ubah* 4, *jest velik grieh* 21, *jest vriedan* 26, *kada je zdrav* 55; — *takov početak* 9.

Genitiv (i akuzativ kad mu je jednak) ima nastavak *-a*: *cieniti se dostojna* 78, 99, *od milosrdja duhovna* 91, 92, *od nedostojna* 99, *od zrna paprena* 95, *ne imaše stanovita hotenja* 18, *od milosrdja tielesna* 91, *bez uzroka zakonita* 61; — *od tiela Isukrstova* 41; — *negova posta* 78, *od takova kipa* 33, *kakva bitja jest* 30.

Dativ-lokativ svršava na *-u*: *u skrovitu miestu* 36, *u očitu miestu* 36; — *u negovu poslu* 30, 78, *u takovu zakonu* 11, *stanju* 10.

DEKLINACIJA BROJEVA. Redni se brojevi, kako smo vidjeli, mijenjaju kao određeni pridjevi po određenoj zamjeničko-pridjevskoj deklinaciji. Po toj se deklinaciji mijenja i broj *jedan*.

Od brojeva *dva* 3 i *četiri* 54 potvrđen je samo taj nominativno-akuzativni oblik, a od *tri* nađen je genitiv-lokativ *trieh* 16, 93. Taj je oblik načinen po zamjeničkoj promjeni²⁷⁴, a osim u Matijevića potvrđen je još samo u Dubrovčana, i to iz Kašića, a za lokativ i iz Ignata Đorđića i Bašića²⁷⁵. Bosanski pisci 17. vijeka toga oblika nemaju. Divković i Ančić imaju oblik *triju*²⁷⁶.

Brojevi od pet dale imaju iste oblike kao i danas i nepromjenljivi su: *pet očučehij tiela* 31, *od pet očučenja* 93, *šest godišta* 3, *u šest vrsta* 93, *od sedam sakramenata* 93, *sedam smrtnieh grieha* 31, *od osam okolovina* 31, *razabere deset zapoviedi* 30, *od dvadeset i jedno godište* 55.

KOMPARACIJA. Stepeni pridjeva prave se sasvim isto kao i danas; nepravilno: *boje* 8, *gori* 62, *mahi* 8, *maña* 6, *najmañu* 58, *veća* 6, *veću* 14, *veće* 13, *većemu* 7, *većom* 8, *najveću* 10, *najvećoj* 91; — s nastavkom *-ji*: *teži* 39, *najteži* 64, *grubljem* 40, *najposljedna* 9, 28, 41, *najposlidna* 42, *najposljednoj* 29, *najposljednu* 8; — i s nastavkom *-iji*: *priprostiji* 14, *od starijeh* 56, *naučnijega* 4, *vrednijega* 54, *obilnije* 4, *izvrsnitije* 6, *vieštije* 6.

Pridjev *lastan* 5, *lasna* 10 ima komparativ s nastavkom *-ji*: *lašne* 30.

KONJUGACIJA. Matijević ima sve oblike koje se nalaze i u današnjem književnom jeziku, ali ima i dva oblika koji su nastali povodjenjem za talijanskim oblicima. To su gerundij prošli i gerundij pasivni.

Infinitiv. U infinitivu se čuva završno *-i* kod svih glagola, i kod onih koji se svršavaju na *-ti* i kod onih koji se svršavaju na *-ći*. Matijević upotrebljava ove infinitive:

²⁷⁴ Daničić: Istorija 237.

²⁷⁵ AR s. v. tri.

²⁷⁶ Đorđević 109, Marković 111, AR s. v. tri.

I vrsta: *jesti* 56, 89, 90, *navesti* 53, 90, *prvesti* 21, *ukrasti* 12, 19, 34, 68, 69, 75, *rasti* 32, *smesti* 98; — *pasti* 78, *protresti* 40; — *prosuti* 85; — *reći* 50, 53, 56, 67, 71, 73, i *rijeti* 13, 14, 20, 22, 32, 33, 50, 64, 66, 71, 93, *izreći* 15, 75, 76 i *izrieti* 21, 32, 66²⁷⁷; *pomoći* 58, 69, 92, *izvrći* 62, *priseći* 52; — *kleti se* 52, 53, *zakleti se* 53; *preuzeti se* 93, *uzeti* 13, 75, ali *prijati* 33, 57, 58, 69, 92, *zajati* 69; — *biti se* 63, *biti* 24, 63, 79, 90 *dobiti* 83, *razbiti* 70, 90, *ubiti* 59; *odieti* 92, *razumieti* 7, 20, 45, 46, *umieti* 5.

Glagol *iti* ima u infinitivu samo noviji, metatezom dobiveni oblik, koji se, kako je poznato, javlja u složenicama od 14. vijeka, a u kojem je od osnovnoga *i* iza prefiksnog vokala nastalo *j*, pa se ono sa *t* iz infinitivnoga nastavka slilo u *c*²⁷⁸: *doći* 67, 77, *izaći* 12, 36, *naći* 75, 98, *poći* 6, 10, 51, 62, 63, 71, 91.

II vrsta: *dignuti* 43, 93, *dostignuti* 81, *otvrdnuti* 95, *prignuti* 14, 67, 68, 77, *spomenuti* 50, *ugonenuti* 46, 48, *uspomenuti* 27, 38, *ustegnuti* 66.

III vrsta: *bolieti se* 87, 94, *ispovidieti* 5, 6, 16 i d., *nenavidieti* 60, 101, *povidieti* 66, *vidieti* 10, 88, *želieti* 60, 62, 75, 81, *žudieti* 62, 75, 76, 79, 81, 87, 90; — *mučati* 13; *bižati* 11, *držati* 24, 44, 57, 75, 84, *obdržati* 98, *uzdržati* 24, 83, 88; *dostojati* 10, *nastojati* 87. Ima i mladi, asmimilirani oblik ovoga²⁷⁹ glagola: *stajati* 10, 61, 95.

U ovu bi vrstu mogao ići i glagol *ckniti* 10, 51, ako ga shvatimo kao ikavizam. Bit će ipak bolje smatrati ga kao glagol IV vrste (vidi naprijed u poglavju o ikavskom refleksu t. 10.

Glagol *hotieti* 50, 61, 79 ima samo takav oblik sa *o*. I Divković ima samo takav oblik²⁸⁰.

IV vrsta: *cieniti* 38, 78, 79, *ckniti* 10, 51, *činiti* 6, 8, 54, 77 i d., *die-liti* 61, *domisliti* 74, *govoriti* 14, 72, *hvaliti* 44, 45, 83, *ispoviditi* 45, *ispovidieti* 15, *ispuniti* 15, 51, *izručiti* 84, *izgubiti* 94, *istomačiti* 64, 65, *izvršiti* 37, *krasiti se* 67, *kratiti* 85, *kupiti* 69, *liečiti se* 43, 44, *misliti* 42, *moliti* 61, *muzovieriti*²⁸¹ 80, *nahriniti* 92, *napojiti* 92, *napruditi* 90, *natruhiti* 85, *naučiti* 5, *nauditi* 37, 79, 40, *nositi* 49, 68, 74, *obogatiti se* 34, *obratiti* 97, *obslužiti* 51, 56, 58, *oćutiti* 95, *odgovoriti* 16, *odkupiti* 92, *odlučiti* 51, *odriešiti* 18, 26, *oguliti* 82, *općiti* 43, *opojiti* 89, *oprostiti* 61, *osramotiti* 79, *ostaviti* 55, *osvaditi* 74, *osvetiti se* 51, 87, *osviestiti* 74, *ozdraviti* 6, 48, *paziti* 47, 48, *platiti* 96, *podložiti* 78, *podnositi* 55, 92, *pogrditi* 5, *pohoditi* 92, *požubiti* 67, *popaliti* 70, *postiti* 55, *povratiti* 28, 69, *poraziti* 59, *postaviti* 14, *pozdraviti* 61, *pričestiti se* 56, *primiti* 83, 99, *pripraviti se* 26, 27, *procieniti* 18, *promieniti* 93, *promisliti* 28, 30, 34, *prositi* 101, 102, *prostiti* 92, 93, *rasrditi se* 38, 88, *razmisliti* 28, *resiti se* 77, 82, *roditi* 86, *sagriešiti* 19, 39, 77, 93, *služiti se* 72, 97, *srđiti se* 87, *suditi* 54, *sumļiti* 42, *sviedočiti* 36, 71, *tražiti* 101, *truditi*

²⁷⁷ Maretić veli da je *rijeti* dubrovačka osobina (Gramatika³ t. 261), ali takav oblik imaju i drugi bosanski pisci, a i danas se govori u Bosni i Slavoniji (AR XIII 811, Ivšić: Posavski govor 185).

²⁷⁸ Daničić: Istorija 249.

²⁷⁹ Maretić: Gramatika³ t. 286.

²⁸⁰ AR III 666, Đorđević 120.

²⁸¹ Taj glagol u istom obliku imaju i Divković i Rapić, a Dubrovčani ga imaju u obliku *muzovijeriti*. AR VII 186.

se 55, štiti 44, 67, učiniti 20, 53, 88, 97 i d., učiti 59, ugoditi 67, ukloniti se 50, ukriepiti 95, utješiti 92, uvriediti 78, uzbuditi se 68, veseliti 87, zabi-
ležiti 6, zabraniti 70, zadobiti 96, zahvaliti 101, zapametiti 5, zapustiti 97,
zaviditi 94, združiti se 86, zgoditi 47. Po ovoj vrsti ide i glagol *spasiti* se 59.

V vrsta: *čarati* 49, *čitati se* 43, *čuvati se* 4, 11, 102, *igrati* 82, *imati* 46,
iziskati 28, *iziskavati* 31, 33, 38, *kupati se* 43, *mrmľati* 88²⁸², *nadgovarati*
se 5, *obećati* 95, *odievati se* 77, *otvorati* 80, *preuzimati se* 93, *pitati* 101, *po-*
govarati se 61, *pokarati* 39, 72, 90, *poklanati se* 42, *popievati* 68, *posilati*
50, *poviedati* 72, *pribivati* 39, 95; *primati* 62, *progledati* 36, *prokliňati* 50,
radati 62, *razgledati* 77, *razgovarati* 6, *rugati se* 74, *slišati* 79, 73, *tamburati*
68, *tancati* 68, *ukopati* 92, *vienćati* 86, *zaćarati* 48, *zazivati* 46; *dati* 3,
22, 53, 69, 75, *pridati* 78, *podati* 84, *prodati* 69, *znati* 6, 27, 29, 46, 79, *po-*
znati 8, 29, 65, *spoznati* 27; *stati* 24, 86, *ustati* 10; — *iskati* 70, 75, 78,
81, *iziskati* 28, *metati* 48, *pomagati* 63, *poslati* 26, *prokliňati* 50, *skazati* 67,
ukazati 33, 60, 67, *šaptati* 74, *upletati se* 29, *uzimati* 93, *ticati* 67; — *oprati*
99, *razabrati* 18, *rvati se* 94; — *pokajati se* 95, *kajati se* 91, *bajati* 49²⁸³.

VI vrsta: Najviše glagola ove vrste imaju nastavak *-ovati*: *blagovati* 90,
darovati 61, 100, *dielovati* 54, *dioništvovati* 69, *imenovati* 53, *ispitovati* 101,
kovati 42, *napriedovati* 95, *očitovati* 72, *opsovati* 73, 74, *orvietovati* 16, *po-*
slovati 54, *poštovati* 58, *psovati* 49, 74, *svietovati* 63, 70, 92, *vierovati* 42,
46, 47. Noviji²⁸⁴ nastavak *-ivati* imaju samo dva glagola: *sagrešivati* 30
i *urešivati se*²⁸⁵; a nastavak *-evati* imaju tri glagola: *iskuševati* 50, *nasla-*
*devati se*²⁸⁶ 76 i *obsluževati* 51²⁸⁷.

Prema tom velikom broju infinitiva s punim završetkom jedan je jedini
put potvrđen i oblik bez *-i*: идѣши красть 25. Je li to štamparska greška, ili
je okrnjeni infinitiv, ili je ostatak supina? Uz glagol *ići* u drugim se slučajevima
u ovoj knúzi nalazi prijedlog za s infinitivom: *poći za ispovidieti se* 6, *poći*
za krasti 71, ili sam infinitiv: *ide ukrasti* 69, *idemo ispovidieti* 97. To bi zna-
ćilo da se supin nije osjećao kao poseban oblik. Rećenica u kojoj se nalazi
taj oblik nema karakter izrićaja ili poslovice, da bi je pisac odnekle pre-
uzeo gotovu kakva jest, pa supin nije Matijeviću mogao doći ni kao gotov
oblik. Neće, dakle, to biti supin. A je li krñi infinitiv? Takvih infinitiva ima

²⁸² Ovaj glagol u AR VII 72—74 s. v. mrmľati potvrđen prvo u N. Rañine, a onda u
Vranćića, u Mikaljinu rječniku i u Gundulića, zatim u Bosanaca 17. vijeka: Divkovića,
Posilovića, Radnića, Margitića. U 18. vijeku imaju ga Lastrić, J. Filipović i E. Pavić.

²⁸³ Ove potvrde u AR I 156 nema; starija je potvrda samo iz Vetranića.

²⁸⁴ »Tako su mnogi (tj. glagoli) do kraja 17. v. imali *-ova* ili *-eva*, mjesto čega sada imaju
-iva. »Danićić: Istorija 254.

²⁸⁵ »U Gundulića se u velikom broju javljaju oblici na *-ivati*, ali se prethodni suglasnik
ne umekšava.« »Ja sam naveo te razne novije formacije, jer bih rekao da je Gundulić prvi
dubrovački pjesnik kod kojega se tako često javljaju.« — Rešetar: Gundulić 33—34.

²⁸⁶ U Matijevićevu primjeru: »Nasladevati se misleći djelovanja ili stvari nepoštene«
pogrešno je u AR VII 621 štampano *naslađivati se*.

²⁸⁷ Osim čakavaca imaju te glagole ovi štokavski pisci: *iskuševati* imaju Kašić, Bandulavić,
Radnić i Matović (AR VII 911), *obsluževati* imaju Dubrovački zbornik iz 1520. god., Radnić,
Matović (AR IX 133—134) i Divković, koji ima i *obsluživati* (Đorđević 110), a *nasladevati*
imaju Kašić, B. Gradić i Divković (AR VII 620—621).

u našem jeziku već od 14. vijeka²⁸⁸, ali niti u Matijevića osim spomenutoga ima još koji takav oblik, niti takvih oblika ima Divković²⁸⁹; pa ni ostali bosanski pisci do kraja 17. vijeka nemaju toga oblika²⁹⁰ osim Ančića—koji ima krñih infinitiva, ali ipak prevladaju puni oblici²⁹¹. U Dubrovniku u Matijevićevo doba Gundulić upotrebljava i krñe i pune oblike²⁹², a i pisci prije toga vremena imaju krñih oblika²⁹³. U komedijama Marina Držića Nedubrovčani češće upotrebljavaju pune oblike nego Dubrovčani²⁹⁴. Je li se taj jedini Matijevićev krñi infinitiv uvukao u njegov jezik kao posljedica njegova službovanja među Dubrovčanima ili je obična stamparska greška — teško je reći; a povjerovati se može oboje. Ipak čini mi se vjerojatnije da je tu greškom mjesto *н* štampan *н*, jer bi se, da je Matijević tako i govorio, u tolikom broju infinitiva u ovoj knjiži morao naći još koji krñi.

Prezent. U 1. licu singulara nastavak je *-m*. Samo je jednom upotrijebljen stari nastavak *-u*: *čin ali djelo od bluda ... ima se rieti na ispoviedi z dostojnemi okolovinami i z dužniem poštenjem, govoru s okolovinami od vriednosti*. 64. Takav oblik ima i Divković²⁹⁵, a nalazi se sve do 18. stoljeća i u pisaca, koji — kako veli Budmani — »ne miješaju crkveni jezik s narodnijem»²⁹⁶. Ali Matijević ima i noviji oblik: *govorim* 11, 90. Stariji oblik, kako se vidi iz primjera, ima u Matijevića priloško, objašnjajno značenje: *to jest, naime*. Stoga je vjerojatno da to ipak nije oblik njegova govornog jezika, već da je preuzet iz starije literature kao gotova riječ.

Prvo lice singulara prezenta glagola *htjeti* i *moći*, koje još i danas ima stariji završetak, nije nađeno u našem tekstu.

I vrsta: *krade* 21, *pade* 10, *ukradem* 13, *ukrade* 21, 40, 68, *ukradu se* 70; *raste* 94, *uzraste* 12; — *ulieze* 37; — *izvrže* 62, *užeže* 12; *rečeš* 26, *reče* 25, 88, *vuče* 35. Od glagola *moći* upotrebljavaju se oblici i sa *ž* i sa *r*: *može* 10, 62, 69, 74, 90, 92, 94, *pomože* 15, *uzmože* 38, *možemo* 96 i *moreš* 100, *more* 8, 10, 11, 14, 15, 29, 51, 55, 56, 71, *moremo* 50; treće lice plurala je *mogu* 16, 97; — *umije* 91, *razumije* 8, 43, 75, *razumiju* 49, 67; *biju* 34, *otkriju* 8; *čuje* 12²⁹⁷; — *umre* 91.

²⁸⁸ Daničić: Istorija 255.

²⁸⁹ Đorđević 110.

²⁹⁰ Daničić: Istorija 246—255.

²⁹¹ Marković 123.

²⁹² Rešetar: Gundulić 33.

²⁹³ Rešetar: Proza 85—86, Zbornik 234—235.

²⁹⁴ Rešetar: Držić 85.

²⁹⁵ Đorđević 111.

²⁹⁶ AR III 341.

²⁹⁷ Daničić (Istorija 281) u ovom razredu nabraja i Matijevićev oblik *štije* 95. Toga oblika Matijević nema; nastao je greškom u čitaњу, jer je zajedno pročitano ono što je napisano zajedno a trebalo je rastaviti, a rastavljeno je ono što je trebalo sastaviti. To nije prezent, nego zajedno napisan imperativ od *štiti* i akuzativ plurala lične zamjenice *je* (ih): *Šti dobro ove knjižice i prošti je opeta* (štampano je *pro-štije*). Matijević ima prezent ovoga glagola po IV vrsti (vidi dalje).

Po ovoj vrsti ide i prezent glagola *ići* i njegovih složenica. Kao što je u infinitivu toga glagola uopćeno *-ć-*, tako je u prezentu uopćeno *-đ-*: *ide* 69, *idemo* 97, *idu* 6, 62, *izade* 30, *dođu* 29, 74, *nadeš* 4, *nade* 72. Takvi su oblici i danas uobičajeni u Matijevećevu zavičaju²⁹⁸.

I glagoli *pridati*, *znati*, *biti* i *pridobiti* imaju prezent po ovoj vrsti, jer im se prezentska osnova svršava na *-d*: *pridade* 41; *znade* 45, 62, 72, *ne znadeš* 38 (ovaj glagol ima prezent i po V vrsti); *budem* 24, *bude* 7, 15, 49, 97, 100, 102, *budemo* 97, *buđu* 98, *pridobudu* 98. Osim od osnove na *-d* glagol *biti* ima i prezent od osnove *jes-*: *jesam* 4, *nijesam* 99, *sam* 99; *jesi* 97, 100; *si* 38, 39, 97, 99; *jest* 6, 9, 17, 22, 33, 47, 54 i d., *je* 8, 9, 28 i d., *nije* 7, 8, 9 i d.; *jesmo* 96; *jesu* 7, 13, 54, 92, *nijesu* 11, 12, 44, 49, 83, *su* 25, 29 i d.

II vrsta: *spomene* 22.

III vrsta: *ćuti se* 17, *oćutimo* 97, *poćudi* 75, *stidimo se* 34, *trpi* 40, *vidi* 57, *ćeli* 27, *ćudi* 88; — *drži* 39, 43, 51, *uzdrži* 93; — *dostojiš* 15, *dostoji* 38, 97, 98, *nastoji* 42, *nastoje* 6, *pristoji se* 30, 32, *pristoje* 25, *stoji* 63, 86.

Od glagola *hotjeti* potvrđeni su ovi prezentski oblici: *hoćeš* 95, 100; *hoće* 28, 33, 41, 55, *neće* 26, 57, 69, 94, 99; *hoćete* 8, *nećete* 8; za 3. lice plurala u upotrebi je stariji oblik *hote* 14, koji se do danas održao u čakavskim govorima²⁹⁹.

IV vrsta: *brani* 45, *cieni* 22, 33, 51, *ćkni* 51, *ćini* 10, 50, 63, *ćine* 5, 32, 61, *govorim* 11, 14, 49, 73, *govori* 51, 49, *govore* 49, *gubi* 9, 11, *ishodi* 39, *izhodi* 33, *ispovidi* 16, *iskuši* 29, *ćubi* 11, *mari* 55, 90, *mislimo* 97, *molim* 4, 15, *molih* 42, *molimo* 96, *nahodi* 9, 45, 64, *nahode* 3, *nakani* 16, *naući* 15, *naudi* 62, *obićaji se* 13, 56, *ockorni* 35, 40, *odredi* 16, *opći* 45, *ostavi* 9, 90, *osvadi* 45, *osviesti* 17, *položi* 89, *poraze* 34, *postavi se* 50, *povrati* 10, *prigodi se* 60, *prihodi* 99, *primim* 99, *prinosimo* 34, *privari* 47, *promisli* 35, *prosim* 99, *prosvietli* 27, *rane* 34, *sagriehi* 16, *sliedi* 16, 26, 84, *sliede* 65, *služi se* 37, *sni se* 66, *sumļi* 57, *susreti* 12, *sti* 26, 44, *trudi se* 6, *ući* 36, *ućine* 38, 74, *ućini* 83, *upokoji* 27, *uvriedi* 35, 40, *uzbudi* 4, 37, *velih* 33, *zabiļehi* 26, *zavidi* 35.

V vrsta: *biva* 27, *dogada* 21, *dogadaju se* 6, 7, *imam* 99, *imaš* 38, 93, 100, *ima* 13, 22, 26, 36 i d., *imamo* 52, *ne imamo* 98, *imaju* 20, 31, 49, 67, *ispovieda* 17, 19, 31, 79, *klaņa* 42, *nada se* 59, *nutka* 19, *odgovara* 49, *odpuštaju* 96, *oponaša* 40, *ostavļa* 11, *ostavļaju* 90, *otvara* 8, *oteštavaju* 32, *posluša* 73, *postavļa* 42, *postavļamo* 64, *prigiba* 29, *poznate* 7, *prigovaraju se* 44, *prima* 17, *primaju* 39, *prokliņa* 26, *prolieva* 86, *razgovara* 12, *razmišļa* 34, *spominam* 99, *spomina* 8, 23, 28, *stavļaju se* 31, *trieba* 76, *ubijaju* 34, *ulagaju* 7, *umnoža* 33, *upadaju* 7, *upravļa* 51, *vaļa* 23, 86, *varam* 8, *vraća* 23, *zgađa se* 55, *zna* 16, 23, 49, 71, 73 (ovaj glagol ima prezent i po I vrsti); — *pomaže* 45; *diže* 10, 61, *poteže* 32, *prikaže* 4, *veže* 53; *upiše* 4; *ište* 15, 28, 29, 35; *prigibļu* 45, *primļe* 45, *šaleļ* 3, *uzimļu* 34; — *razbere* 30; *zoveš* 99, *zove* 26, 37, 65, *zovu* 19, 37; — *pridajem* 3, *obićaje* 29, *podajemo* 34, *poznaje* 91 (ali i *poznava*³⁰⁰), *zadržaju* 96; *haje* 91, *koje se* 26, *ostaju* 13.

²⁹⁸ Brabec: Govor Tuzle 98.

²⁹⁹ Oblik *hoće* javlja se već u 15. stoljeću. Daničić: Istorija 295.

³⁰⁰ Oblik *poznava* imaju i drugi pisci, ali je najčešći u Dubrovčana i Bokeļa, a u bosanskih pisaca gotovo i ne dolazi. Vidi AR XI 322—324.

VI vrsta: *blaguje* 56, *daruješ* 96, *djeluje* 10, *izvršuje se* 40, *nadopunjuje* 24, *napastuje* 40, *očituje* 15, *odciepljuje* 9, *oslabljuje* 10, *oteštuje* 41, *ozloglašuju* 34, *pogrduje* 33, *pohvaljuje* 33, *potvrđuju* 10, *približuje se* 35, *promieňuje* 32, *promieňuju* 19, 31, *psuje* 26, *sagřešuje* 11, 16, 17, 20 i d., *sagřešujemo* 96, *sagřešuju* 34, 38, *upućuje* 11, *usiluju* 46, *uzrokuje* 9, *vierujem* 99, *vieruje* 90, *zabluduju* 92, *zabraňuje* 32, *zavezuje* 51.

Neki od glagola ove vrste imaju prezent i po V vrsti: *prikoriva* 40, *dariva* 78, pa i *nasladevajući se* 82 pored *nasladujući se* 86.

Imperativ. Najčešći su oblici za 2. lice singulara: *ne ukradi* 68, *budi* 4, 16, 18, 97, *ne reci* 71, *reci* 102, *ne kuni se* 52, *ne ubij* 59; — *spomeni se* 99; — *ne požudi* 76; — *poispravi* 4, *ponačini* 4, *primi* 4, 14, *prošti* 95, *sveti* 54, *šti* 45, *učini* 97, 98, 99, *umrtvi* 100, *zapameti* 52; — *daj* 14, *znaj* 48, 75, *pošali* 14; — *daruj* 97, 99, *poštuj* 58, *ne sagřešuj* 64, *štuj* 42. U imperativ glagola *ići* uvučeno je *đ* iz prezenta: *nadi* 102, *pridi* 99. Od *hotjeti* imperativ je *hotij* 15. Negativni imperativ od *moći* je *nemoj* 95, 97, 98.

Za 3. lice imperativa služi prezent s veznikom *neka* ili *da*: *neka št* 26, *neka bude* 15, *neka se upokoji* 27, *neka razabere* 30; *da moli* 27, *da razmisli* 30.

Aorist i imperfekat. Po prirodi predmeta koji kniga obrađuje u njoj nema mnogo pripovijedańa, pa su ova dva pripovjedačka vremena potvrđena vrlo rijetko, imperfekat od dva, a aorist od jednog glagola: *imaše* 18, *bijaše* 18; *hotie* 97, 98.

Particip aktivni. Ima iste oblike kao i danas. U muškom rodu *l* na kraju riječi prelazi u *o* bez izuzetka: *bio* 13, 18, 22 i d., *blagovao* 58, *cienio* 55, *cknio* 71, *ćuo* 72, *dao* 12, 96, *dignuo* 9, *dobio* 79, *držao* 17, *dugovao* 30, *hotio* 79, 96, *imao* 14, 30, *iskušao* 74, *ispovidio* 17, 24, *ispunio* 51, *mario* 89, *metnuo* 14, *mislio* 29, *mogao* 12, 18, 24, *nanutkao* 37, *naredio* 97, *obećao* 84, *odlućio* 18, 86, *ostavio* 23, 35, *pio* 58, *podnio* 100, *poznao* 3, *pribivao* 39, *pritrpio* 99, *prostio* 12, *rekao* 23, 45, *sagriješio* 14, 33 i d., *skrušio* 57, *stavio* 89, *učinio* 25, 76, 80 i d., *uliežao* 37, *umro* 16³⁰¹ *umrtvio* 100, *upao* 22, *uvriedio* 61, 88, 101, *zadobio* 100, *zadovoljio* 97, *zavietovao* 90, *znao* 18, *žudio* 4, 66; — *bila* 8, 17, 28 i d., *ćinila* 48, *dala* 13, *sliedila* 61, 80, *nasledovala* 53; — *bilo* 6, 12, 21 i d., *dogodilo* 15, *hotielo* 4, *moglo* 69, *prigodilo* 25, *reklo* 53, *trpjelo* 60; *znalo* 48; — *bili* 13, *mogli* 65, *naućili* 8, *oporućili* 71, *ućinili* 73, *ukrali* 34, *uzeli* 34. Od glagola *ići* i njegovih složenica particip aktivni je *išao* 52, *došao* 16, *našao* 37, *prošlo* 29.

Particip pasivni. U tvorbi ovoga participa uglavnom nema ništa osobito, tvori se, kao oduvijek, četvorim nastavcima, i to:

-en, -ena, -eno: *naveden* 39, *prinesen* 1, *prinesene* 3, *razgrizena* 95, *rećeni* 64, *rećeno* 76, *rećene* 27, 67, 82, *rećenieh* 17, 63, *smeten* 74, *ukradenu* 70, *ukradene* 69, *veden* 7, *zapleteni* 31;

-t, -ta, -to: *dignut* 16, *garut* 12, *opomenut* 43, 49, 56, *otvrdnutiem* 85, *poćete* 3, *prignut* 29, 101, *proklet* 18, 45, *uzetom* 66.

³⁰¹ Taj se oblik sigurno izgovarao dvosložno, jer je napisano *ουμρο*, a slogotvorno *r* Matijević uvijek piše *ap*. Neslogotvorno *r* imao je u tom obliku i Anćić. Vidi Marković 73.

-n, -na, -no: dan 99, 101, danu 28, dane 29, držan 16, 17, 33, iskan 64, iskano 66, izabranjem 6, napastovan 40, napisane 49, pisanim 49, pokaran 61, poznana 94, poznanog 94, pridielanjem 37, prikazano 36, sabran 1, udane 76, upisanih 78, upitan 45, zamrļana 5, zapoviedane 54, zapoviedano 34, zadržan 18, zavezana 39, zavietovanom 65, znano 8.

-jen, -jena, -jeno: blagoslovljen 97, cieñeno 36, dopušten 54, dopuštena 6, dopuštene 11, izliečeni 9, ljublen 77, s naučenjem 5, nenaučen 18, neposvećene 36, nezatvorenu 37, ockvrñen 17, ockvrñena 35, odlučjenjem 78, odriešen 22, otvorena 37, pogrdjen 74, postavljeno 44, posvećen 20, potvrđeno 15, potvrđenih 43, pričinjenjem 37, primljenu 101, razdieljeni 93, skrušen 26, skupljen 27, sviešten 48, sastavljeno 5, stvorena 9, svršeno 55, svršene 3, svršena 77, svršenim 21, učinjen 20, 21, 22, 64 i d., učinjene 36, ugrabljenom 66, upravljani 13, utvrđene 11, zahvaljen 16, zabrañeno 54, zabrañene 54.

Od današnjih participa odvajaju se *veden* 7, 69 u tome što danas više ne živi van složenica. Po obliku se odvajaju i participi *zapečaten* (*khüge zapečatenene* 86) zato što u njemu nije izvršeno jotovanje. Taj se oblik može protumačiti na dva načina: ili tu ono *e* treba čitati kao *je*, a to je po Matijeviću pravopisu moguće, pa bi oblik onda glasio *zapečatjene*, ili se tu glas *ć* depalatalizirao pod utjecajem imenice *pečat*. Istini će biti bliže ovo drugo tumačenje, jer Matijević participe nikada ne piše etimološki, s neslivenom suglasničkom grupom. Osim toga ima u Matijevića indirektnih potvrda za više takvih depalataliziranih participa, i to u glagolskim imenicama (vidi dalje).

Arhaičan oblik participa pasivnog od glagola *doći*: *svari došaste* 46 zadržan je, kao i kod ostalih pisaca³⁰², u službi pridjeva s aktivnim značenjem.

Glagolska imenica. Tvori se od participa pasivnog nastavkom *-je* kako od nesvršenih tako i od svršenih glagola. Što se tiče utjecaja glasa *j* od nastavka *-je* na završni suglasnik participa, iz grafije se vidi na vrlo mnogo mjesta da se trag nekadašnjem poluglasu sačuvao u govoru u tome što se *n+j* i *t+j* izgovaraju još uvijek nesliveno, kao dva glasa. Nema nijedne potvrde po kojoj bi se moglo zaključiti da su se u Matijevića ti glasovi stopili, iako se ta pojava susreće ponegdje već i ranije.

Od nesvršenih glagola Matijević upotrebljava ove imenice: *po bajaranju* 47, *u bajaranju* 48, *od bitja* 30, *častenjem* 48, *činjenja* 39, *činjenjem* 58, *dielovanje* 40, *bez dielovanja* 67, *dielovanju* 50, *dielovanjem* 31, *ta dielovanja* 67, *bez domišljanja* 39, *po gibanju* 47, *gonetanja* 47, *govorenjem* 31, 4, *govorenju* 7, *hotienje* 24, 75, 39, *bez hotienja* 50, *s hotienjem* 78, 89, 69, *bez hotinja* 76, *ispitovanje* 42, 74, *ispitovanju* 7, *jedenje* 13, *bez krštenja* 91, *po lietanju* 47, *bez mišljenja* 67, *mišljenjem* 31, 101, *mišljenja* 76, *neznanje* 18, *pitje* 13, *bez pazenja* 47, *podbadanja* 29, *po popievanju* 47, *poštenjem* 64, *poštenju* 88, *od pribivanja* 10, *pripoviedanje* 91, *pristojanje* 34, *pristupanje* 12, *prodavanja* 5, *od scieñenij* 5, *smijanja* 13, *u stanju* 9, *svrtokređenje* 36, *trpljenja* 96, *bez ufanja* 11, *ufanjem* 97, *upadanja* 5, *bez znanja* 47.

Od svršenih glagola načinjene su ove imenice: *bez dopuštenja* 45, 18, *ganutju* 60, *ganutja* 12, *iskušenje* 27, *iskušanja* 24, *od iziskanja* 24, *mimopuštenjem* 101,

³⁰² AR II 699—700.

nanutkanjem 3, narejenje 16, naslađenje 67, 68, naslađenja 98, naslajenja 86, naslađenjem 76, nepokajanje 95, naznanje 14, neukopanje 92, obećanje 5, odlučenje 13, oduštenje 98, od očućenja 68, bez određenja 11, odrišenje 96, odrišenje 57, opomenutje 5, 7, u opomenutju 8, opomenutjem 6, opomenutja 14, opsovanja 50, osuđenja 11, sa otvrdnutjem 94, osuđenje 7, od ozloglašenja 72, ozloglašenjem 73, s pohlepljenjem 89, pokajanjem 15, pomankanje 15, pomankanja 7, pomankanjem 98, pomankanij 96, sva pomankanja 15, 29, poznanju 7, požudenju, preuzetje 93, pričesterju 99, prignutje 28, od prignutja 29, prigriešenje 33, pristanenja 60, s pristanutjem 88, bez pristanutja 88, od pristupljenja 14, procienjenja 82, prolitja 36, 66, od prolitja 21, 76, promienjenje 59, proštenja 33, providenja 97, razabranja 6, razbijanjem 70, od razbitja 66, 76, od razmišljenja 28, razmišljenje 29, razumienje 7, razumienjem 47, rečenje 43, u rečenju 45, rečenja 44, sagrišenja 21, 37, skrušenje 96, bez skrušenja 23, 58, skrušenjem 23, smućenja 9, od spasenja 91, stvorenju 50, stvorenje 9, 11, stvorenja 9, učinjenja 34, učinjenje 97, ugrabljenje 21, 66, upadnutje 11, upravljenje 7, wriedenja 92, wriedenje 50, wriedenje 13, wriedenju 20, uzetje 65, uzvišenja 87, zabludenje 5, zabranenja 18, 44, od zapriečenja 47, zapriečenje 100, zabludenje 5, zabrañenjem 32, zamrlanja.

Kako se vidi, ima više glagolskih imenica izvedenih od svršenih glagola nego od nesvršenih. To će biti posljedica upotrebe takvih imenica u originalu s kojega je Matijević prevodio, ali njihov velik broj dokaz je da je u Matijevićevoj jezičnoj svijesti bila ta kategorija živa i da je od svakog svršenog glagola mogao, kad mu je trebalo, napraviti imenicu. Takvo jezično osjećanje mogao je steći samo čitajući staroslovenske, odnosno crkvenoslovenske tekstove, u kojima takvih oblika ima sva sila.

Govoreći o participima pasivnim koji se tvore nastavkom *-jen* spomenutje particip *zapečaten* kao oblik kod kojega osnovni suglasnik nije palataliziran. Da taj nepalatalizirani ili depalatalizirani particip nije izolirana pojava, vidi se iz nekoliko glagolskih imenica izvedenih od takvih participa: *bez pazenja* 47, *od požudenja* 86, *ka pričesterju* 99, *častenjem* 48. Sve su to riječi kniškoga jezika i u svima njima je osnovni suglasnik vjerojatno ostao pod utjecajem infinitiva³⁰³ i ostalih oblika, koji su kudikamo češće u upotrebi nego ti participi, pa se nisu mogli otkinuti od osnove tih oblika i ući među ostale participe. Tako građeni participi nalaze se, istina rijetko, već od početka 16. vijeka osobito u Dubrovčana³⁰⁴, a i danas se u Matijevićevu zavičaju čuju imenice bez palatalnog suglasnika, npr. *selañe*, *žalañe*³⁰⁵.

Među tako građene imenice mogli bismo ubrojati i ove: *mišljenja* 67, *mišljenjem* 101 *procienjenja* 82, *promienjenje* 59, *bez pristanenja* 60, *razmišljenje* 29, *razumenjem* 47, *učinjenje* 97, *učinjenja* 34, *ugrabljenje* 21, 66, *upravljenje* 7. Ali glas *š* u *mišljenje* i *razmišljenje*, zatim paralelne tvorbe *učinjenja* i *učinjenja*, *ugrabljenje* i *ugrabljenje* i sl. daju nam pravo smatrati da je u tim imenicama suglasnik ipak palataliziran i da je nepalatalni suglasnik samo pravopisni nedostatak, odnosno pravopisni običaj da s *n* i *l* ispred *e* čitaju kao *ñ* i *ļ*.

³⁰³ Aleksić: Prilozi 41.

³⁰⁴ Daničić: Istorija 396.

³⁰⁵ Brabec: Govor Tuzle 27.

Particip prezenta svršava se uvijek na *-ći*, samo je jednom upotrijebljen okršneni oblik participi koji se inače redovno upotrebljava neokršnen: *budući* 3, 7, 63 i d., ali: *buduć* 12. Ostali takvi participi nađeni kod Matijeveća ovo su:

I vrste: *iduć* 25, *krađući* 25, *znadući* 18, 52, 53, 70; — *mogući* 51, 88, 91, *rekući* 72; — *kumući se* 52; — *razumiejući* 53. Po ovom razredu ima i *hotijući* 27, 56, 95 (ali ima i po III vrsti).

III vrste: *bdeći* 66, *želeći* 60, *hoteći* 17, 43, 87 (pravilno prema prezentu *hote*); — *stojieći* 93.

IV vrste: *besiedeći* 55, *cieneći* 58, *čineći* 58, *govoreći* 52, 58, *mareći* 81, 82, *misleći* 12, 41, *pazeći* 43, 46, 101.

V vrste: *gledajući* 55, *ispoviedajući* 4, *nadajući se* 12, *odgovarajući se* 24, *osvajajući* 24, *podlagajući se* 78, *postavljajući* 81, *poviedajući* 65, *pristupajući* 81, 87, *smišljajući se* 39, *spominajući se* 58, *ufajući se* 24, *uklapajući* 65, *užajući* 7, *znajući* 8; — *ištući* 60, *pišući* 12; — *dajući* 37, *poznajući* 8, *prodajući* 69, *uzdajući se* 93, 98, *ne hajuć* se 6, 54, 63, 79, 93, *kajući se* 28.

VI vrste: *imenujući* 65, *kupujući* 69, *napredujući* 93, *naslađujući se* 80, ali odmah dvije strane dalje *naslađevajući se* 82, zatim *očitujući*, *pogrdujući* 44, *vierujući* 6.

Kako se vidi, to su sve prilozu načineni od imperfektivnih glagola. Samo na jednom je mjestu upotrijebljen particip prezenta načinen od perfektivnoga glagola: *uzdržieći* 56 u rečenici gdje ima značenje imperfektivnoga glagola ili participi perfekta: *Ne obslužit* korizme *ne uzdržieći se od mesa, od jaja*.

Kao pridjevi upotrijebljena su tri participi prezenta: *bog svemogući* 4, *no-seća* 62 i *čoviek pokorući* 6. Prva su dva pridjeva i danas živa. Posljedni je oblik čudan za Matijeveća, jer u nega svi glagoli IV vrste imaju u 3. licu plurala nastavak *-e*, a osim toga, vidjeli smo, u nega redovno nema toga oblika svršenih glagola. Bit će da je on taj oblik, prevodeći strani particip (*la persona penitente*), načinio prema imenici *pokora*.

Kao pridjev u imeničkoj službi upotrijebljen je particip prezenta *obslužućieh* 1. I to je nastalo prevodeñem riječi *observantium*.

Sačuvan je u Matijeveća i jedan stariji oblik participi prezenta na *-e*: *šale* u primjeru: *Spomenuti ude sramne božje ili svetieh srdito ili šale grieh jest smrtni*. 50. Ovoga priloga Daničić u svojoj Istoriji ne spominie.

Particip perfekta pravi se samo nastavkom *-vši*; skraćenoga nastavka *-v* u Matijeveća nema: *dobivši* 82, *metnuvši* 13, *ispoviedievši* 16, 17, *ostavivši* 5, 25, 27, *osvievšivši se* 12, *otvorivši* 37, *postavivši* 87, *pričievšivši se* 58, *probudivši se* 66, *uputivši* 13, *podavši* 93, *spomenuvši se* 4.

Perfekt. Tvori se, kao i danas, pomoću participi aktivnog potrebnog glagola i prezenta pomoćnoga glagola *biti*, nenaglašenoga, ali i, češće nego danas, naglašenoga: *da sam čuo* 71, *učinio sam* 25, *inako nego sam žudio* 4; *dao si* 96, 97, *hotio si* 96, *kcju si ti podnio* 100, *pribivao si* 38, *što si pritrpio* 99, *koju si umrtvio* 100, *zadovoljo si* 97, *bio je* 22, *bila je* 28, *nije bila* 17, *bilo je* 21, *kad se nije dignuo* 9, *kadno je došao* 16, *imao je* 30, *da se nije ispovidio* 28, *da ga*

je ispunio 51, to je iskušao 74, nije mogao 18, 28, koji je ostavio 23, koji je pro-
stio 12, koliko je vremena prošlo 29, koji je rekao 45, u čemu je sagrašio 30, ako
sagrašio je 31, nije se stavio 89, koji je učinio 29, 51, nije učinio 80, ako je upao
22, koji je uvriedio 61, nije znao 18; koje su oporučili 71, naučili su 8; — jesi
zadobio 100, naredio jesi 97; jest bio 22, bila jest 39, bilo jest 22, 66, jest du-
govao 30, odlučio jest 88, jest uvriedio 101, žudio jest 66.

U 3. licu singulara refleksivnih glagola pomoćni se glagol ne gubi: od koje
se je šteta dala 13, meni se je dogodilo 15, od kojih se je ispovidio 17, niti se je
mario 89, kada se je obećao 84, što se je prigodila 25. Nađena je samo jedna re-
čenica s perfektom bez pomoćnoga glagola: U griehu od koga ni se skrušio
ni ispovidio. 57.

Pluskvamperfekt. U Matijevića se kao i danas tvori pomoću perfekta ili
imprefekta pomoćnoga glagola: kada bio je obećao 84, koje je bio rekao 23,
kojih se bio jest zavijetovao ne jesti 90; ne bijaše odlučio 18.

Futur se izriče prezentom glagola *hijeti* i infinitivom. I ovdje se, kao i za
perfekt, upotrebljava naglašeni i nenaglašeni oblik, a infinitiv je uvijek neokr-
njen, bio iza ili ispred enklitike pomoćnoga glagola: hoće prijati 33, hoćete
ga se ukloniti 8, oćutiti hoćeš 95, hoće se govoriti 19, hote se (oni) postaviti 14;
— isto ćeš rieti 13, nećete učiniti 8, neće prostiti 94, da će mu prostiti 93, bog
mu će prostiti 93, bog će prostiti 93, da će priseći 53, da će se zgoditi 47; biti
vam će 7, biti će 7.

Futur II se razlikuje od današnjega: pravi se od prezenta *budem* i infinitiva:
ako budem moći 24, ako budem imati 24, u komu se bude naći 102, tko je bude
razumjeti 7.

Značenje futura II izriče se i prezentom određenoga glagola s prefiksom
uz-: ima se uspomenuiti ... koliko se uzmmože. 38.

Kondicional I. U velikom broju primjera potvrđeno je u Matijevića samo
3. lice i ono se ne razlikuje od današnjega oblika: bio bi grieh 13, bila bi 35,
koja bi bila 8, ne bi potrba bila 24, jer bi to bilo 6, bilo bi 12, bili bi griesi 13,
kada bi cienio 55, ako bi cknio 71, ne bi se činila čara 48, ako bi joj dao (čovjek)
12, da bi dobio 79, kada bi držao 17, da bi hotio biti 79, inako nego bi se hijelo
4, imao bi 15, ako bi se ispovidio 24, prem da bi išao 52, koji bi metnuo 14, ali
bi mogao 12, ne bi mogao 24, da bi se moglo 68, ako bi nanutkao 37, ako bi na-
sledovala 53, koja bi našao otvorena 37, ako bi ostavio 23, 35, ako bi se reklo
53, sagrašio bi 14, ako bi sagrašio 38, ako bi shledila smećna 61, premda bi
trpielo 60, da bi učinio 87, ako bi učinili 34, da bi ukrali 34, ako bi uliezao 37,
ako bi umro 16, ako bi uzeli 34.

Kondicional II. Ni ovaj se oblik ne razlikuje od današnjega: sastoji se od
kondicionala I pomoćnoga glagola i participa aktivnog potrebnoga glagola:
kada ne bi bio imao one pomje koja se ište. 62.

Gerundij prošli. Ovaj se oblik sastoji od participa prezenta pomoćnog gla-
gola *biti* i participa aktivnog potrebnoga glagola, a nastao je u povodu za
talijanskim oblikom gerundio passato: budući poznao 3, budući blagovao ili pio
58 (*avendo mangiato o bevuto*).

Pasiv. Izriče se kao i danas potrebnim vremenom glagola *biti* i participom pasivnim određenoga glagola. Razmjerno češća upotreba pasiva nego danas posljedica je upotrebe toga oblika u originalu a ne negova drugačijega položaja u jeziku onoga vremena.

U prezentu se upotrebljavaju svi oblici glagola *biti*, i to od osnove *jes-*, naglašeni i nenaglašeni, i od osnove *bud-*: *koji je dopušten* 54, *koja je dopuštena* 6, *nijesu dopuštene* 11, *držan je* 16, 17, *nije držan* 61, *koji si dan* 99, *koje mu su dane* 29, *nijesu naučeni* 44, *ako je posvećen* 20, *koja je poznana* 94, *prignut je* 29, *koji su razdijeljeni* 93, *rečene su* 82, *sastavljeno je* 5, *nije skrušeno* 26, *učinjen je* 21, 22, *kada je upitan* 45, *nijesu upravljani* 13, *znano je* 8; — *jest ciehenno* 36, *držan jest* 26, 33, *jest iskan* 64, *jest zabranjeno od crkve*, *jest ljubljen* 77, *jest opomenut* 43, *jest prignut* 10, *jest proklet* 45, *jest rečeno* 76, *jest svršen* 64, *učinjen jest* 20, *jest učinjen* 64, *jesu učinjena* 67, *jesu utvrđene* 11, *jesu zapleteni* 31, *zapoviedano jest* 34; — *da bude pogrđen* 74, *da bude pokaran* 61, *neka bude potvrđeno* 15, *prie nego bude opomenut* 49, *da bude smeten* 74, *prie nego bude svešten* 48, *da ne budu zapriečena* 98.

U perfektu, kao i u aktivu, upotrebljava se i naglašeni i nenaglašeni oblik pomoćnoga glagola *biti*: *bio jest opomenut* 56, *bio jest nenaučen* 18; *bio je odriješen* 22, *bio je zadržan* 18.

Futur, imperativ i kondicional pasiva isti su kao i danas; *biti će veden* 7; — *blagoslovljen budi* 97, *zahvađen budi*, *neka bude potvrđen* 15; — *dignut bi bio* 16, *ako bi bila ockvrhena* 35, *ako bi bio proklet* 18, *kadano bi bio učinjen* 22, *zabranjen bi bio* 16.

Prema talijanskom uzoru načinjen je i pasivni gerundij, koji se sastoji od participa prezenta pomoćnoga glagola *biti* i participa pasivnoga potrebnoga glagola: *budući ganut od naglosti* (essendo trasportato) 12, *budući časti božjoj prikazano* (mjesto) essendo al culto divino dedicato 36, *ne budući podložan gospodinu* (non essendo soggetto al signore) 63.

TVORBA RIJEČI

UVOD

Pridjev izveden od zamjenice *taj* ima dvojak oblik; neodređeni je oblik *takov*: *takov* 9, *takova* 10, 33, 67, *ko takovu* 15, *u takovu* 9, 11, 38, *takoviem* 38, *takovo* 79, *cieća takove* 37, *takovi* 30, *takove* 68, 75, *takovieh* 19, a određeni je *taki*: *taciem griehom* 38, *taciem načinom* 73, *bez take štete* 71, *bes take misli* 80, *taku potrebu* 3, *s takom i takom vrstu* 25, *na take grubosti* 14, *jest taki* 91.

Negov koralativ glasi *kakov* i *kakov*: *u kakove griehe* 29, *od kakovieh stvari* 29, *u kakovieh pristupanjah* 30; — *kakvom pomoću* 20, *od kakva bitja* 30, *s kakviemi* 30, *kakvo* 35, *kakvoga jest bitja* 33.

Pridjevi na *-ji* upotrebljavaju se samo u tome obliku. Prema grafiji mogli bi se neki primjeri čitati i sa *-ji* i sa *-iji*: *вожюга* 93, *вожіемъ* 11, 12, ali ima više oblika gdje je sigurno da treba čitati bez *i*: *вожію* 10, 13, *вожіѣ* 10, *вожію* 24, 50, 53.

Neobično je građen pridjev *polašti*: *polaštiem načinom* 38. Taj je primjer ujedno i jedina potvrda u AR X 589 za tu riječ. Bit će da je sagrađen od osnove pridjeva *lastan* s predmetkom *po-* i nastavkom *-ji* kao *poboji*, *poveći* i sl. Tako bi se dobilo *po-lastji* > *polasci* > *polašci* > *polašti*.

Taj je pridjev potvrđen samo u bosanskih pisaca, i to u malo starijega Divkovića, zatim u 18. vijeku u Lastrića i u 19. vijeku u Martića (lašće)³⁰⁶ i pretpostavlja da je nekad postojao i pridjev *last*, prema kojemu bi se *lastan* odnosio kao *mekan* prema *mek* i *lagan* prema *lak*.

TUĐE RIJEČI

Tuđih riječi Matijević upotrebljava svega tridesetak. To su uglavnom teološki termini, zatim nekoliko imena i općih riječi.

Tri od tih riječi mogli bismo i ne ubrojati ovamo, jer ih Matijević navodi kao posve tuđe riječi, koje je uzeo, valda, želeći da točno odredi značenje naše riječi koju je upotrijebio kao termin. To su latinske riječi, a on ih navodi prema talijanskom izgovoru latinskoga jezika, po kojemu se *g* i *c* ispred *e* i *i* palataliziraju u *d* i *č*: *prikrije*, što Latini zovu *incestum* 65; *svetokradje*, to jest *sakriledium* 19; *s krivočastjem*, što Latini zovu *supersticio* 48³⁰⁷.

Latinska riječ *matrimonium* preuzima se u dva oblika: prema talijanskom: *matrimonio* 86 i prema latinskom: *matrimonij* 86. Oblik *matrimonij* je potvrđen i prije Matijevića, to je oblik koji je on naučio iz svoje literature na našem jeziku, a oblik *matrimonio* on prvi unosi u naš jezik, preuzevši ga jednostavno iz talijanskoga jezika³⁰⁸.

Ostale tuđe riječi koje upotrebljava Matijević sastavni su dio tadašnjega književnoga jezika i potvrđene su već u 15. i u 16. vijeku, uglavnom u čakavskoj literaturi, a neke i u Dubrovčana. One imaju oblik kao i ostale naše riječi, bilo da imaju takav oblik već u izvoru, bilo da su ga dobile u našem jeziku: *biskupat* 78, *Isidoro* 46, *Latin* 65, *meštar* 33, *sakramenat* 41, 58, *skular* 30, *Toma* 9. Takve se riječi i mijenjaju kao naše: *Augustina* 31, *Anikina* 27, *Desiderija* 27, *dominikana* 27, *Frančeska* 1, *od inkviziciona* 45, *od Leona* 44, *matrimonija* 68, 85, 86, *meštra* 33, *oficija* 51, *od pape* 44, *Tomasa* 22, 67, *Veroneža* 27; — *aeru* 50, *dekretu* 26, 31, *feronimu* 1, *meštru* 34, *Panormitanu* 1, *oficiju* 45, *sakramentu* 15; — *skularom* 33; — *kanoni* 16, *Latini* 39, *sakramenti* 61; — *kanoná* 6, *kažová* 13, *sakramenatá* 93, *od Žudijá* 43; — *u kažovieh* 17; — *sa Žudeji* 43; — *od šimonije* 5, 83; — *korizmu* 55, *misu* 51.

Neobičan je oblik *u sesioni* 31. Po smislu bi to morao biti lokativ, pa bi to bila imenica ženskoga roda, a nominativ bi glasio *sesion* ili *sesiona*. U AR 14 869 uzeto je da nominativ *sesiona*, i jedina potvrda za taj oblik je ova naša.

³⁰⁶ AR V 910 i 912.

³⁰⁷ Od te tri riječi samo je *sakriledium* potvrđena u AR iz vremena prije Matijevića, iz Spovidi općene iz 1496. godine. I u tom se spisu rado navode latinski termini u svom izvornom obliku, ali u talijanskom izgovoru. Druge dvije riječi nisu potvrđene u AR, pa ni ove Matijevićeve nisu unesene, vjerojatno zato što su ih obrađivači smatrali za tuđe riječi citirane u našem tekstu.

³⁰⁸ AR VI 534.

Oblik *sesion* je u AR na istom mjestu potvrđen samo kao imenica muškoga roda, i to iz Ančića. I u Matijevića je muškoga roda jedna druga tako građena imenica: od inkviziciona. Ali ipak je Matijevićevu potvrdu trebalo staviti pod *sesion* f. On je tu imenicu u ž. r. preuzeo od Dubrovčana, koji su u 16. v. mnoge lat. imenice na *io*, *-ionis* (odnosno tal. na *-ione*) uzimali kao imenice ž. r. na suglasnik^{308a}.

Osim već nabrojanih ima u Matijevića još nekoliko tuđih riječi različitoga porijekla. Prvo ćemo spomenuti tri grčke riječi: *lemozinu* 71, *lemozine* 78; *eresia* 94, *eresie* 45; i *na harti* 49, koje su sve u tom obliku potvrđene i iz pisaca prije Matijevića³⁰⁹.

Među grčke pozajmljenice ide i riječ *evanđele*. Tu riječ on ima u crkvenom obliku sa *-ije*: *od evanđelija* 43. Taj oblik nije u AR uopće potvrđen. Napokon, Matijević se poslužio i imenicom *filer* 12, prema mađarskom *fillér*. Ova Matijevićeva potvrda za tu riječ je i jedina koju ima AR.

Od pridjeva načinih od tuđih riječi Matijević ima: *latinskoga* 3, *vjeru luteransku*, 44, *pisma luteranska* 44, *ošpitalskiah* 61, *venijali* 10, 11 i d.; — *Bosne Ardentine* 1.

Glagolski oblik takvoga porijekla je samo jedan: *užajući* 7.

SINTAKSA

VRSTE RIJEČI. *Zamjenice*. Za ono što je rečeno upotrebljava se pokazna zamjenica *ovaj, ova, ovo*: *Ako, osviestivši se od ove svoje osvetne žeļe, draga bi mu bila.* 12. *I ovo se događa u lakomosti i bludu.* 21. *Dioništvoovati u krađi... grieh jest smrtni. I ovo jest kada se ide z družiem ukrasti.* 69. *Diela od milosrdja jesu... Na ova djela držan je čoviek kada iskrni jest u pogibili od duše.* 92.

U istom se značenju upotrebljava, samo nešto rjeđe, i zamjenica *taj* i *ñene* izvedenice *takav, tolik*: *On koji diže iskrñemu kojegodi od tieh dobara po ne-navidosti ... sagrašuje.* 61. *Ako ta dielovanja jesu učinena zajedno z dielom, nije potreba ih reći inako.* 67. *Grieh jest smrtni kada čoviek probudivši se ima naslađenje ... od takova diela.* 67. *Tako se razumije i od žene koja misli na drugoga muža izvan svoga.* 85.

Povratna zamjenica prisvojna upotrebljava se kad se označuje pripadañe subjektu 3. lica: *Držan jest ukazati sinu svome priliku od kreposti.* 33. *Za svoju posljedñu svrhu.* 8. *Koja bi mnogo puta bila uzrok učiniti vam smrtni (grieh) gdi od svoje naravi nije nego venijali.* 8. *Koji je oprostio neprijateļu svomu.*

^{308a} Vidi npr. u AR riječi *desperacijon*, *devocijon*, *inkvizicijon*, *kontemplacijon*, *opinjion*, zatim u M. Držića *moja prozuncijon* (II izd., str. 319), u *veliku konsideracijon* (292), od *opinjioni* (352), s *reputacijoni* (311).

³⁰⁹ Prvu od njih imaju Hektorović, N. Rañina, A. Gućetić, M. Držić, M. Divković i B. Kašić. AR VI 5—6. Druga se nalazi u Budinića. AR III 31. A za treću AR ima potvrde samo od čakavaca, uglavnom od Glavinića i Budinića. Ove Matijevićeve potvrde nema u AR. Vrlo je vjerojatno da je Matijević riječ naučio baš od te dvojice. Glavinić mu je suvremenik i poznati pisac, pripadnik istoga reda kao i Matijević, a radio je oko istoga posla kao i Matijevićev prijatelj Levaković. Budinić je svoju Sumu štampao istim slovima, gotovo pedeset godina prije, ali nije moguće da Matijević nije poznao i čitao njegova djela, namijenjena istoj svrsi i istoj publici.

12. *Osvijestivši se od ove svoje osvetne žeļe.* 12. *U svojoj oblasti nijesu žena, sužaņ, redovnik ... ni sin koji je podloņan ocu; i ovo se razumi kada ne imaju od svoga, jere kadgodi sužaņ i ostali imaju od svoga blaga.* 83. *Kada je čoviek upitan od poglavnika svoga.* 45.

Ali ako treba izreći pripadaņe 1. ili 2. licu, Matijević, pod utjecajem talijanskoga ili latinskoga originala, upotrebljava prisvojnu ličnu zamjenicu mjesto povratne: *Dao si duh tvoj dobri službenikom tvojim* (hai dato lo spirito buono tuo ai ministri tuoi). 96. *Koji neizmiernom dobrotom tvojom hotio si platiti trpļenje* (per l' infinita tua bontà hai voluto pagare le pene). 96. *Sakramenat ovi naredio jesi za učiniti nas diomike tvoga zadovoljna učinjenja* (questo sacramento ordinasti per farne partecipi della satisfatione tua). 97. *Hotij ispuniti tvojom neizmiernom dobrotom* (con l' infinita tua bontà). 15. *Ne požudi stvari iskrņega tvoga* (Non concupisces rem proximi tui). 76. *Ne požudi žene iskrņega tvoga* (Non desiderabis uxorem proximi tui). 76. *Učini da mislimo na griehē naše* (che pensiamo a nostri peccati). 97. *Pošaji ... svietlost od tvoje istine u dušu moju* (la pace della tua verità). 15.

I mjesto povratne zamjenice lične Matijević za 1. i 2. lice upotrebljava ličnu: *Ono što te prosim za me* (quello che ti dimando per me). 99. *Koga imaš u tebi samomu* (che hai in te medesimo). 100. *Koju su umrtvio u tebi istomu* (ch' hai mortificata in te stesso). 100.

Takav način upotrebe lične mjesto povratne zamjenice nastao je, kako je rečeno, u povodeņu za talijanskim originalom: gdje je talijanski pisac upotrijebio zamjenicu *suo, se* (ņegov, sebe), Matijević stavlja *svoj, se*; gdje je Talijan upotrijebio *mio, me, tuo, te, nostro*, Matijević je zadržao ličnu zamjenicu.

Pridjevi. Pridjevi imaju određeni i neodređeni oblik. Upotreba tih oblika je ista kao danas. Neodređni pridjev u prvom redu dolazi kao dio imenskoga predikata: *Dostojan jest muke.* 11. *Nije pri bogu grišan.* 18. *Trud ovi moj, premda je ubah mao, primi z drage voļe.* 4. *Čoviek jest mlak, ali studen i nepomļiv.* 90. *Kada je grieh velik.* 93. *Ja nijesam dostojan tebe.* 99. *I ja jesam podloņan nemoći.* 4. *Nije grieh smrtni, ali jest težak i veoma pogibilan.* 57. *Mene koji sam po sebi nedostojan učini dostojna od nedostojna.* 99.

Plural sredņega roda pridjeva često se upotrebljava mjesto singulara: *i ostala prilična 5, i tako od ostalih 12, i ostala takova 31.*

Pridjevi služe i u imeničkoj službi: *Koji nijesu suprotiva ljubavi iskrņega.* 13. *Da bude na štetu iskrņega.* 50. *Psovati boga ili svete.* 49. *Koji ište blago ubogoga.* 36. *Ako bi to jednomu bogatomu učinio.* 35. *Ima se izrieti ako bilo je u crkvi aliti u očitū.* 21.

Pridjevi *zlo* i *dobro* postali su prave imenice pa se tako i dekliniraju te su njihovi oblici navedeni među imenicama.

Brojevi. Broj *jedan* upotrebljava se ponekad mjesto talijanskoga neodređenoga člana: *Jest jedna velika kuga u krstjanieh* (e una gran peste nei cristiani). 6. *Jer bi to bilo činiti jedne velike kniģe* (fare un gran volume). 6. *Oni koji uzimļu gospodarom jednu stvar od velike vriednosti* (quelli che privano i padroni di una cosa di gran valore). 34. *Koji zliem načinom pribliņuje se k jednoj ženi mužatoj* (chi malamente si accosta ad una maritata ad altro huomo). 35. *Koji nepravednim načinom ište imanje ali blago ubogoga,* (griješi)

većma nego ako bi to jednomu bogatomu učinio (che se ciò ad un ricco facesse). 35. *Oni koji jednu divovicu ockvorni* (che una vergine viola). 35. *Koji ockvorni jednu žensku glavu posilmice* (chi viola una per forza). 41.

Prilozi. Matijević u svom djelcu upotrebljava nešto preko stotinu priloga ne brojeći glagolske priloge. Većina od njih bili su u upotrebi i prije i poslije njege. To osobito vrijedi za onu i danas živu vrstu priloga za način, količinu ili poredak koji nastaju od srednjega roda pridjeva, Takvi prilozi čine oko polovicu svih priloga koje on ima. Način označuju ovi prilozi: *bludno* (*sagriješiti bludno* 77), *brzo* (*ako se ne povrati brzo* 10, *brzo koliko se more*), *dobro* (*ako ne znadeš dobro* 38, *šti dobro* 98), *dobrovoljno* (*koji dobrovoljno sagrešuje* 39, *slišati dobrovoljno govoriti* 73), *drago* (*imati za drago* 60, 77), *hitro* 49, *hudubno* (*hudobno sagrešuje* 38), *inako* (*inako nego sam žudio* 4, *inako ima se povratiti* 28), *korisno* (*nije korisno* 72), *krivo* (*govoreći krivo* 72), *kruto* (*koji kruto uvriedi* 40), *ľubko* (*ľubko uvriedi* 40), *ľubeznivo* (*koji ľubeznivo uvriedi* 35), *nepomľivo* (*govoreći nepomľivo* 52), *nepravedno* (*osvaditi nepravedno* 74), *očito* (*očito mislio je* 29, *očito sagriješiti* 36), *otajno* (*otajno mislio je* 29, *ukrade otajno* 40), *pogibilno* (*jest pogibilno* 47), *pomľivo* (*pomľivo iziskati* 28), *pravo* (*pravo jest* 98), *ravno* (*ako ravno ľubi se* 11), *razložito* (*neka razložito razabere* 30), *razumno* (*razumno slušiti se* 72), *skrovito* (*skrovito sagriješiti* 36), *smrtno* (*smrtno sagrešuju* 33), *srdito* (*spomenuti srdito* 50), *stanovito* (*stanovito drži se* 94), *sumľivo* (*ono što zna sumľivo* 23), *sveudilno* (*sveudilno imati* 96), *tvrdno* (*ima stati tvrdno* 24), *ugodno* (*jest ugodno* 43), *uzmožno* (*koliko im jest uzmožno* 31).

Za količinu služe ovi: *malo* (*malo ispoviednika* 68, *kada se ukrade malo* 68), *mного* (*mного puta* 22), *vele* (*vele puta* 31).

Redańe označuju: *prvo* 38, *najprvo* 5, 42, 77, *drugo* 25, *treće* 25.

Među ovakve priloge idu i komparativi: *boļe* (*neka se boļe more pripraviti* 26), *lašńe* (*lašńe izade* 30), *mańe* (*govoriti malo mańe* 13), *obilńije* (*koji obilńije prikaše* 4), *odveće* (*jesti odveće* 89), *razumnńije* (*razumnńije prikaše* 4) *teže* (*teže sagrešuje* 33) *veće* (*veće od dvakrat* 3, *veće puta* 30). Od takvih su priloga izvedeni i prilozi *većma* 11, 35, 95, i *veoma* 93.

Od zamjeničkih osnova izvedeni su ovi načinski prilozi: *kako* (*kako na priliku* 25, *kako niki govore* 86, *ne haje poći onamo gdi može naučiti se, kako na pripoviedanje ili ... dobar nauk* 91), *kakono* (*kakono svaki koliko većma može trudi se* 6, *vierovati gonetanja od ptica ... kakono po samomu popievanju od ptice vierovati da će se zgoditi kojegodi zlo* 47), *koliko* (*koliko im jest uzmožno* 31, *koliko većma može* 6), *nikoliko* (*neka se upokoji nikoliko* 27, *nikoliko hipa od vremena* 60), *tako* (*koji drži ili ští knige zabranene ... sagrešuje* 45, *i tako koji sliede* 65, *tako stajati do smrti* 95), *takojer* (*ima se takojer rieti* 33, *imaš takojer očitovati* 38), *također* (*umrtvi također i u nas* 100), *toliko* (*toliko putova* 16, *toliko iznova, da ne bi ...* 24), *samo* (*samo za dati pomoć* 3, *osvajajući samo sam sebe* 24), *sveder* (*sveder misleći* 41), zatim prilozi mjesta: *gdie* (*mjesto gdje učinjen je grieh* 21), *tudie* (*koji tudie sagriješí* 41), *ondi* (*kada čoviek nije ondi* 55), *odonuda* (*šteta koja odonuda ishodi* 39), *onamo* (*poći onamo gdi može naučiti* 91), *odatle* (*progledati smučńu koja odatle ima izaći* 36); i prilozi za vrijeme: *kada* (*kako, kada?* 32), *ikadare* (*ne učiniti ikadare pokore* 95), *kadgodi*

(kadgod i u ovomu prieproština odgovara 46), tada (tada nije smrtni 54, kada se ukrade ... tada je grieh smrtni 68), onada (vrsta od grieha onada promiehuje se kada ... 32, grieh učinjen onada teži jest 41).

Priložni se brojevi grade nastavkom -krat: jednokrat (jednokrat na godište 56), dvakrat (dvakrat šest imieh godišta 3), kolikokrat (kolikokrat nakani se 16, kolikokrat ... mogao si sagriešiti 38, kolikokrat se blaguje 56); nastavkom -put ili riječju puta: (jedan put na godinu 16, koliko puta učinjen je grieh 22) i nastavkom -oč: jednoč (jednoč i veće puta da razmisli 30).

Od instrumentalna nastali su prilozi jednom (Post hoće imati da se blaguje jednom samo na dan. 55) i silom (Želeti uzeti tuđe blago posilmice jest silom uzetje. 75).

Od prijedloga i pridjeva, imenice ili zamjenice sastavljeni su ovi prilozi: iznova (govoreći iznova 23), zaludu (da ... tvoje dobrotvorje ne bude zaludu 97), napuno (koji napuno želi ispovidjeti se 27), navlaš (navlaš sagrešuje 38, izvurže diete navlaš 62), sprave (opojiti samoga sebe za šalu ili sprave 89), unapredak (obećati unapredak ne učiniti ... pokore 95); — po tomu (po tomu da razmisli 31), potomtoga (potomtoga da promisli 29), sasvijem (i mene da nauči ... sasvijem izreći), meuto (ti meuto trud ovi moj ... primi 4), zatiem (zatiem ima promisliti 30), zato (zato jest lasna stvar 10, zato teže sagrešuje 37), zašto (jest grieh mali, zašto je mala stvar od koje se je šteta dala 13); — prijedlog i broj čine prilog zajedno (stajati zajedno 61), a prijedlog i prilog sastavljaju novi prilog zadosta (nije zadosta ispovidieti vrstu od grieha 32).

Ima nekoliko priloga kojima je građa takva da se više ne osjeća njihovo podrijetlo, i oni se primaju kao posebne riječi bez rodbinske veze s ostalim riječima. Takvi su: dari (dari do svrhe 95)³¹⁰, dosti (dosti je rieti 65), još (još ne more se ustati 10, tako jest još i od tašte slave 13), joštere (ispovidieti se dajbare uopćeno i joštere u osobito 19, govoreći joštere iznova 23), opet (kupiti s ugovorom za opet prodati 69), opeta (prošti je opeta 95), osvin (osvin kada 22, osvin ako 54)³¹¹, pače (pače ... ima zabižežiti 6), prie (koliko prie more 26), tja (ima ju poslati tja koliko prie more 26, s rođjaci svoiemi i ženiniemi tja do četvrtoga koliena 65), vazda (ne prigibļu vazda na svake stvari nebeski naljevi 46, nije vazda korisno 72). Ovamo idu i prilozi napokon (zabižeži napokon 26), gori (okolovine gori rečene 67), ozgor (u ozgor rečenih prigodah 17), odzgora (stoji odzgora), odzgara (potrbite su rečene odzgara 25), odazgar (kako je odazgar rečeno 66)³¹², ozdole (u načineh ozdole upisanih 78).

Sve dosad navedene priloge upotrebljavali su i drugi pisci. Matijević ima još četiri priloga koji su u AR potvrđeni samo iz njegova teksta. To su: bezsredice (nositi pri sebi pisma ili listake koji imaju napisane rieči koje na nijedan način razumiju sebezsredice grieh jest smrtni 49)³¹³, dajbare (držan je ispovidieti se dajbare jedan put 16, ispovidieti je — tj. grijehe — dajbare uopćeno

³¹⁰ Ovaj je prilog potvrđen u AR II 276 samo iz čakavskih tekstova.

³¹¹ I tu riječ, po svjedočanstvu AR IX 310, upotrebljavaju samo čakavski pisci pa ju je Matijević vjerojatno od njih i uzeo. Negov zemljak Divković ima oblik *osvin* prema a starome *osvenb*. Taj prilog dolazi samo u vezi s veznicima *ako*, *kad* i tvori s njima veznike izuzetnoga značenja *osvin ako*, *osvin kada*.

³¹² Osim Matijevića taj prilog ima još samo Baraković. — AR VIII, 563.

³¹³ Potvrda se navodi u AR XVI 268 s. v. sredica.

18)³¹⁴ ošter (*ošter grieh je smrtni kada čoviek ... 6*)³¹⁵, posilmice (*koji ockvrni jednu žensku glavu posilmice 41, dielo s ženom ugrabljenom ili uzetom posilmice 66, želiati uzeti tuđe blago posilmice 75*)³¹⁶.

Matijević ima nekoliko priloških izraza koji bi se mogli shvatiti i kao gotovi prilozi, pa bismo ih mogli pisati i sastavljeno: od srca (*čoviek koji je od srca prijatelju svomu 12*), doistine (*i doistine jest jedna velika kuga u krstjanieh 6*), na slipašku (*judi idu na slipašku — alla balorda — u tolikom poslu 6*), na stranu (*ostavivši na stranu ona ... upadanja 5*), na tašte 58, po sili (*on koji dobrovoljno teže sagrešuje nego on koji po sili 39*), po sreći (*ako bi ušao proz vrata koja bi po sreći našao otvorena 37*), u općeno (*ispovidieti se dajbare uopćeno 19*), u osobito (*ispovidieti se ... u osobito 19*), z drage voļe (*trud ovi moj ... primi z drage voļe 4*).

Među priloške izraze može se uvrstiti i izraz *to jest, to je*, koji, kao i danas, služi da se nadoveže objašneće riječi ili rečenice iza koje stoji: *Svetokradje, to jest sakrileđium. 19. Iskuševati boga, to jest u dielovanju našemu hotieti da bog čini po čudesieh ono što sami po sebi moramo učiniti. 50. Ispovidieti se bez okruhe, to je bez nijedne bolesti. 57.*

Negacija, Među priloge ide i riječca kojom se negira glagolska radnja. Matijević je upotrebljava isto kao što se upotrebljava danas, ali mu se nekoliko puta omaklo i za nas i za nega neobično negiraće, to:

1. Negacija je mjesto uz pomoćni glagol stavljena uz particip: *Opomenut da bi ne imao općiti. 43.*

2. Mjesto dviju negacija upotrijebljena je samo jedna: *Nije ikogare ... koji lasno ne more spoznati (non vi e alcuno) 29. Rieči koje na ni jedan način razumiju se 49.*

3. Uz prijedlog *bez* upotrijebljena je negativna neodređena zamjenica mjesto pozitivne: *Bez okruhe, to je bez nijedne bolesti (senza attrizione, cioè senza alcun dolore). 57.*

4. vidi kod veznika *nego*.

Prijedlozi. Matijević uglavnom upotrebljava iste prijedloge koje imamo i danas i koji su naslijeđeni iz starine.

S instrumentalom idu: *meju (meju prvem opomenutjem 6), meu (razlika meu grihom smrtniem i maliem 8, meu mnoštvom 88), prid (prid ispoviedju 14, prid nim 33, prid družiem 74, prid nime 80), s (s kieme u kući jest dugovao i s kakviemi izvan kuće 30, s pomoćju 102, s pristanutjem od razloga 88; z djavli 46, š nime 67, sa štetom 70), za (za time 30).*

S lokativom su: *na (na dobi od dvadeset i jedno godište 55, reći na ispoviedi 57, na koži 49, sviedočiti na sudu 71), po (po zvezdoslovju 47, po čudesieh 50, po tuđeh riečah 52, po zlobi 88, sam po sebi 99, po ponoći 58), prema (prema*

³¹⁴ Sigurno je samo slučaj što je ova riječ zabilježena samo u Matijevića. David Bogdanović je potkraj 19. stoljeća zabilježio u Lici riječ *dajbar*. To je ista riječ samo joj je u Matijevića dodan navezak *-e*, koji je bio živ u ono doba, a živ je i danas. Iz toga možemo zaključiti da je ta riječ živjela i u doba između Matijevića i Bogdanovića.

³¹⁵ Matijević ima i oblik *još i joštere*, a Divković ima istu riječ s naveškom *-e*: *oštere* (AR IX 330).

³¹⁶ AR veli da se nalazi samo u primjeru iz Matijevića 41. U istoj knjižici Matijević tu riječ upotrebljava još dva puta. Vidi što je o njoj rečeno naprijed kod osnove *tréb*.

nami), pri (pri bogu 18, nositi pri sebi 49), u (u noj 44, u čari 48, u knizi 44, u ubojstvu 20, u potrebi 58, imati djavola u sudu 46, u sni 66, u čemu 101, u nemu 89, u stvarah, u Judeh 94).

S akuzativom se slažu: meu (meu to 4), na (šajem na svietlo 3, na nijedan način 49, na službu 54, dati na kamatu 69, dati dinare na postavu 69, misliti na drugu ženu 85, srditi se na iskrnoga 87, poći ... na dobar nauk 91, pazeći na ona pomankanja 101), o (da se blaguje jednom samo na dan, o podne 55), po (uzraste po ti način 12), pod (pod ispovied 84), proz (proz vrata 37, proz utlinu od zida 37), u (u kuću 37, u ovo vrieme 41, u korizmu 55, vierovati u san 46), za (za zdravlje tiela 6, za jedno malahmo vrieme 54, za nas 97).

Dativ zahtijevaju: k (biti će veden k većemu poznanju 7, k jednoj ženi mužatoj 35, k Rimljanom 12, h komu ima poći 6, g bogu 96, g životu 100), suprot (suprot zakonu 12, kovati i misliti suprot iskrnemu 42), suproti (suproti ovoj zapoviedi 64), suprotiva (suprotiva ljubavi 10, suprotiva zakonu 11, suprotiva ne voji 41, suprotiva poštenju 88).

Svi ostali prijedlozi idu s genitivom, a to su danas obični: bez (bez misli 50, bez zadovoljnoga razloga 85, bez sviedočbe 86, bez dobre svrhe 88, bez zloga srca 89), do (ckniti do večera 55, nepokajati se dari do svrhe 95), iz (sabran iz pravoslavnieh naučiteļa 1, iz latinskoga prinesene 3, dignuti se iz grieha 93), izvan (izvan oblasti 6, izvan toga 28, izvan kuće 30, izvan miesta dužnoga 85), od (liečiti se od Žudija 44, nositi rieči od jednoga do drugoga 74, od šta sumji 57, uzdržati se od mesa, od jaja i od bieloga smoka 56, razabrati dobro oda zla (16), posle (posle toga 3), prie (prie toga 3, jesti prie vremena 89), radi (činiti nike stvari radi kakojstva ili naravi dne 47, dohodka radi crkvenoga 52, radi žestokosti od vina 89, radi lienosti 90), s (s naučeniem naučiteļa 5, s većom pomjlo 8, s ženskom glavom 64, sa štetom 70, z drage voje 4, š nini 43), zatim danas neobični, zastarjeli ili provincijalni: brez (brez pristanutja 88), cieća (cieća nemoći 17, cieća igre 26, cieća kipa 33, poći na vojsku cieća dobitka 63, cieća požrlosti 89), osvin (osvin boga 27, osvin pazara ili sajma 54), polak (polak svetoga Tomasa 67), vrhu (vrhu svega 27), za (za onieh koji su potrebni 92, prosim te i za svih 99).

Prijedlog *po* upotrebljava Matijević i s akuzativom da iskaže ono čime se tko zakliče ili čime prokliče: Reći *po tielo božje ili po dušu božju ili svetieh tako da bude uvriedenje božje*. 50. Kleti *se po dušu svoju*. 52. Reći ... *po istinu božju*. 53.

Kako se vidi iz nabrojanih primjera, prijedlozi u Matijevića imaju ista značenja kao i danas. Osim današnjih značenja prijedlozi *od* i *za* imaju neke službe kojih danas nemaju.

Tako, prijedlog *od*, pod utjecajem talijanskoga originala, često služi mjesto današnjega, a i ondašnjega čistonarodnoga samoga genitiva, i to:

a) mjesto genitiva posesivnoga: *istimitu čistoću od duše* (la vera purità della conscientia) 5, *kakojstvo od grieha* (qualità del peccato) 8, *način od sagrišenja* (modo del peccare) 21, *težina od griha* (la gravezza de peccati) 8, *u stariju od grieha* (in tale stato di peccato) 10, *vidieti nevođu od takova pribivanja* 10, *pošaji svietlost od tvoje istine* 14, *zaviet od zle stvari* 51, *stvari od viere* 59, *ne ukazati biliega od prijateljstva* 60, *grieh od šmonie* 83, *bišjeg smrtnoga požudenja* 86, *u stvarah od viere* 94, *hlebe od života viečnoga* 99;

b) mjesto genitiva objektivnoga: *obećanje od posluha* (professione di obediencia) 5, *svjedočanstvom od istine* (a testimonio della verità) 7, *bez hotinja od učinjenja* (senza volontà dell' opera) 76, *slatkim govorenjem od iste ispoviedi* 4, *bez pazjenja od stvari* 47, *trgovina od stvari krivieh* 54, *ispitovanje od svjesti* 59, *naslađenje od očućenja* 68, *s hotienjem od dobitka* 69, *u krađi od stvari* 96.

c) mjesto genitiva partitivnoga: *nikoliko hipa od vriemena* 60, *imaju od svoga blaga* 83.

Taj prijedlog s imenicom stoji i mjesto pridjeva: *upadanje od zaveza* (casi di censure) 5, *u dan od posla* (di di di lavoro), 22, *dielo od bluda* (l' atto della lusura) 64, *na čas od smrti* (in articolo di morte) 58, *u dielu od matrimonija* (nell' atto del matrimonio) 85, *leta od razbora* (gli anni della discretione) 56, *bez uzroka od potrebe* (senza caso di necessità) 54.

Napokon, prijedlog *od* s imenicom stoji, prema talijanskom tekstu, kao dopuna kojemu glagolu ili pridjevu koji kod nas inače ima drugačiju reakciju: (grijesi) *od kojieh se spomina* (de quali l'huomo si ricorda) 22, *ne hajuci se od njih grieha* (non curando del lor peccato) 77, *osvaditi od stvari istinite* (accusar di cosa vera) 74, *ako se može od toga osviestiti* (se di questo si puo accorgere) 74, *preuzeti se od milosrdja božjega da će mu prostiti* (presumere della misericordia di dio) 93, *dostojan jest od muke, ali ne od viečnega osuđenja* (e degno di pena, ma non d' eterna damnatione) 11, *u smrtnomu griehu od koga se ni skrušio ni ispovidio* (del quale non e contrito); ali stoji i gdje danas dolazi koji drugi prijedlog: *za ljubav od dobra stvorena* (per amor del ben creato) 9, *vjerovati gonetanja od ptica* (credere gli augurij d' ucelli) 47, *bolieti se od dobra iskrñega* 87, *veseliti se od zla iskrñega* 87, *kajati se od dobra učinena* 91; a najčešće mjesto prijedloga *o* u dopuni glagolima koji znače govoriti, misliti: *nadgovarati se od tancieh scieñenij* (disputare delle sotili opinioni) 5, *od kojieh se razgovara* (de quali ragiona) 12, *prvo narejenje od ispoviedi* (prima regola della confessione) 16, *od takovieh okolovina hoće se govoriti* (di tali circostantie) 19, *prid skularom od koga cieni da hoće prijati zlu priliku* 33, *sumļiti od kogagodi članka od viere* 42, *koji se prigovaraju od stvari od viere* 44, *priseći stvar od koje nije stanovit za stanovitu* 52, *suditi od stvari krivieh* 54, *činiti sud od uzroka glavnoga* 54, *isto jest od posta zapoviednoga* 56, *od šta sumļi* 57, *bez misli od pogrde ispoviedi* 57, *rieti zlo od iskrñega* 71, *govoriti zlo od drugoga* 72, *od stvari koja se zna od mnozieh* 72, *od prolitja siemena* 76, *misao je bila od ženske glave* 76, *najprvo od oholosti* 77, *mnoge stvari rečene su od lakomosti* 82, (poglavļe) *od zavidosti* 93.

Takva upotreba prijedloga *od* nije ništa neobično. Toga ima u svih pisaca iz krajeva koji su bili u kontaktu s talijanskom kulturom, iz Dubrovnika, Dalmacije i Primorja, od najstarijih vremena³¹⁷.

Prijedlog za upotreblava se malo neobično za oznaku poticaja u slučajevima gdje bi se morao upotrijebiti koji drugi prijedlog. Za takvu upotrebu i opet je kriv talijanski izvornik: *kada za neukopanje umrlih sledila bi kojagodi šteta* (per non sepelire) 92, *žudieti smrt iskrñemu za nenavidost* (per odio) 62, *osvaditi za nenavidost ili za osvetu* (per odio o per vendetta) 74, *ako bi*

³¹⁷ Rešetar: Proza 90, Držić 197—198, Gundulić 35, Lekcionari 173.

za zloću ... aliti za stid ostavio kojigodi grieh (per malitia ò vergogna) 23, žudieti ga (zlo iskrñega) za zavidost (per invidia) 87, žudieti smrt iskrñemu za nenavidost (per odio o per invidia) 62, ticati miesto nepoštено za naslađenje (per diletatione) 67, ne za drugi uzrok nego za ... 3.

Od današnje upotrebe potpuno se odvaja upotreba prijedloga *za* s infinitivom mjesto podređene rečenice. Najčešće dolazi mjesto određenoga glagola u rečenicama koje izriču namjeru: *Ovo dielo sastavljeno je ne za nagovarati se ... nego za naučiti* (non per disputare ... ma per insegnare) 5, *put za umieti se ispovidiyeti* (una via ... di sapersi confessare) 5, *h komu ima poći za ispovidiyeti se* (per confessarsi) 6, *vriedan za ozdraviti nemoć* (bastevole per sanare l' infermità) 6, *govoriti rieči zaludne za prignuti na bludnost* (per inclinare) 14, *sagrišuje bludno za ukrasti* (per rubare) 21, *želi ispovijediti se za spoznati samoga sebe* (per conoscersi) 27, *s misajom za hvaliti istinu* 45, *zazivati djavla za ugonetnuti* 46, *paziti dni za činiti nike stvari* 47, *čarati za dignuti čovieka* 49, *urešivati se ... za ugoditi mužu* 67, *s misaljom za prignuti na grieh* 67, *blagovati izbine za uzbuditi se na blud* 68, *za pokarati zločinca* 72, *hotieti znati skrovištine drugoga za osramotiti ga* 79, *hoteći mu učiniti zlo za osvetiti mu se* 87, *sakrament ovi naredio jesi za učiniti nas dionike* 97, *urešivati se za ne ukazati se gruba* 67, *prosuti sieme ... za ne natruhiliti* 85, *učiniti kojegodi zlo veliko za osvetiti se* 87. Takva veza dolazi, rjeđe, i mjesto futura u objašnjoj rečenici: *bez odluke tvrde za uzdržati se od grieha* 23, *učiniti zaviet ... za osvetiti se* 51, *razgledati žene s odlukom za doći na dielo nepoštено* 77, *igrati s odlukom za oguliti drugoga* 82, *biti uzrok iniem za razbiti post* 90. Dolazi i mjesto današnjega samog infinitiva bez prijedloga: *ne hajuci se za znati* (non sicurando ... di saper) 6, *zabraniti iskrñemu za iskati* (di acquistare) *kojugodi čast* 70, *ne hajuci za promieniti život* (di emendarsi) 93, *ne ispovidiyeti vieru kada bi bila smetna za neispovidiyeti ju* (per non confessarla) 45.

Napokon, *za* se parastiski primeće namjernom vezniku *neka*: *nositi rieči od jednoga do drugoga za neka oniemi besiedami učine se nepriateļi*. 74. To je načinjeno prema talijanskom *accio che*.

Prijedlog *bez* služi kao i danas, ali se upotrebljava i u svezi s *da* kao veznik: *bez da* 8. Primjer vidi dalje kod veznika *da*.

Veznici. Od Matijevićevih veznika neki su bili uobičajeni i prije njegova vremena, a u upotrebi su i danas, a ima nekih koji su danas nestali. Osim toga u nega ima veznika (jednostavnih i složenih) koje je sam prema svome inojezičnom izvorniku ili napravio ili upotrijebio u značenu koje oni u nas nemaju redovno ili nikako. Njegovi su veznici ovo:

ako (pogodbeno) s prezentom svršenih glagola: *Ako gdi kojigodi besjedu ... inako nego sam žudio ... nadeš, poispravi*. 4. *Ne more stajati mnogo ako se ne povrati brzo na pokoru*. 10. *Nije vriedno odrješenje od grieha ako se prvo ne učini ono od proklestva*. 18. *Ako bez dielovanja jesu učinena, potreba je je skazati*. 67. — s prezentom nesvršenih glagola: *Ako sagrešuje jerbo ima žensku u kući, ima ju poslati tja*. 26. *Ako ne znadeš dobro broja od grieha, imaš cieniti koliko krat veće ali mañe mogao si sagriešiti*. 38. *Ako čoviek čuje da mu se užeže krv od srčbe ... nije grieh*. 12. *Ako mu žudi koje zlo veliko ... grieh je*. 88. *Ako*

ne imamo viere ... učini da ju imamo. 98. — s perfektom: *Ima se izrieti* (mjesto) *ako bilo je u crkvi*. 21. *Trieba je izreći ako misao bila je od muške glave*. 76. — s futuro II: *Kako da rečeš »ako budem moći« ili »ko budem imati prigodu uzdržati se«*. 24. — s kondicionalom I: *Ako bi joj dao voļu*. 12. *Ako bi bio proklet*. 18. *Nije ikogare, nego ako bi bio izvan pameti, koji lasno ne more poznati podbadanja*. 29. *On koji jednu divicu ockvni veće* (sagřešuje) *nego ako bi bila ockvrnena*. 35. *Ako bi se znalo činiti zlo, ne bi se činila čara*. 48. *Ako bi se tako reklo krivo, nije smrtni* (grieh). 53.

Ovaj veznik s prilogom *osvin* tvori novi veznik koji ima značenje izuzimaña: *Nije grieh smrtni ... osvin ako bi nasledovala velika smota ili pogrda bogu*. 53. *Grieh je smrtni, osvin ako bi bilo za jedno malahno vrijeme, jer tada nije smrtni*. 54. *Na to nije držan čoviek, osvin ako bi sledila smečna ili šteta*. 61. *Primiti, znadući, stvar ukradenu za držati ju grieh jest smrtni, osvin ako bi stvar bila malahna*. 70.

ako (objašnaino): *Nije čudo ako upadaju u osuđenje*. 7.

ako (upitno): *Sedma okolovina jest vrijeme, to jest ako bilo jest u dan svetčani ili od posta* (cioè se e stato di di di festa o di lavoro). 22. *Ovo se ima rieti u bludnomu griehu, kako ako je čoviek posvećen ...* (cioè se è persona sacra). 20. *Od lupeštva zadovoljno je rieti stvar od diela i ako je stvar crkovna* (et se è cosa di chiesa). 25. *Ima se razmisliti ... ako najposledña ispovjed bila je ciela* (se ... la confessione fosse intiera). 28. *Da razmisli ako mišljenjem ... sagřešio je i ako družiem bio je uzrok ... za sagriešiti* (se col pensiero ... ha peccato e se ... è stato cagione in qualche modo di peccare). 31. *Imaš takojer očitovati koliko vremena u takovu griehu pribivao si, ako jedno godište, jedan miešec, jednu nedilju dana, ali jedan dan* (quanto tempo in tal peccato perseverasti, se un anno, un mese ...) 39.

Kako se vidi iz primjera iz originala, upitno je značenje dato vezniku *ako* doslovnim prevodeñem talijanskoga veznika *se*, koji je pogodbeni veznik, ali uvodi i neupravna pitaña.

ako li (suprotstavla jednu pogodbenu rečenicu drugoj): *Želeći učiniti zlo veliko iskrñemu, grieh jest smrtni; ako li nije od vriednosti, grieh jest mali*. 60. *Kada se prolieva sieme, grieh jest smrtni; ako li se ne prolieva, nije smrtni*. 86.

ali (suprotno): *Dostojan jest od muke, ali ne od viečnega osuđenja*. 11. *Ali kadano se vraća k istomu redovniku, zadovoljno je ...* 23. *Vierovati u san nije smrtni, ali jest pogibilno*. 47.

ali (rastavano): *Veća ali maña oblast*. 6. *Ukradem jedan filter ... ali miešenicu*. 13. *Koliko puta u dan ali u nedielju*. 29. *Od muža ali žene*. 67. *Za ugoditi mužu, ali za ne ukazati se gruba*. 67. *Zašto (jer) je ostavio ... kojigodi grieh ... ali zašto ispoviednik bio je toliko nendučen ... ili jer nije imao dopuštenja ali oblasti odriešiti*. 18. *Prva okolovina jest čoviek koji sagřešuje ali s kiem sagřešuje*. 20.

ali (objašnjeno u značenu *to jest*): *Za svoju najposledñu svrhu ali odluku*. 8. *Od male vaše ali ciene*. 12. *Za prignuti na bludnost ali na grieh puteni*. 14. *Ostni ali napasti od naravi*. 29. *Čin ali dielo od bluda*. 64.

aliti (rastavno): *Ako bilo je u crkvi aliti u očitju*. 21. *Kada bi za zločin hubodno ali ti za stid ostavio kojigodi grieh*. 23.

bo (enklitički): *Teže bo sagrešuje onaj koji ...* 39. *Nemoj nas zapustiti, evo bo da ... mislimo na grieh naše.* 97. — S veznikom jer čini novi veznik jerbo: *Jerbo je malo uvriđenje.* 13. *Ako sagrešuje jerbo ima žensku glavu u kući.* 26.

budi — budi, budi — ili: koji mu drago, budi muž, budi žena, držan je .. 16. *Primati likarije budi čoviek ili žena.* 62.

da (izrično): Spomenuvši se da i ja čoviek jesam. 4. *Koliko puta cieni da jest bio grieh.* 22. *Vierovati da će se zgoditi kojegodi zlo.* 47. *Iskati da se to učini od družieh.* 87. *Molimo te da nam daruješ.* 96. — *Jest jedna kuga u krstjanieh da ljudi idu na slipašku u tolikom poslu.* 6. *Biti uzrok da koje diete umre.* 91.

da (namjerno, s prezentom): Pošali svietlost od istine ... da mi očituje sva moja pomankanja. 15. *Želieti smrt drugomu da ne bude gori ili da ne naudi družiem.* 62. *Nositi rieči od jednoga do drugoga da dođu u nesklad.* 74. — s kondicionalom: *Da bi se učinili istiniti slišaoci od onoga što on govori.* 73.

da (potencijalno, s kondicionalom): Ukrasti vele, da bi se moglo. 68. (Učinio bi djelo nepošteno) *da bi mogao.* 76. *Kakono da bi jedan koji je nenaučen hotio biti sudcem.* 79.

da (načinsko): Rugati se bližnemu tiem načinom da bude smeten. 74. *Na ti način da ispoviednik nadopuňuje negovo pomaňkanje.* 24. *Tiem načinom da bi ga učinio, da bi mogao.* 76. *Tako da ne samo broj od dielovanja ima se uspomnuti.* 38. *Reći tako da bude uvriđenje.* 50.

da (posljedično, s prezentom i kondicionalom): Bio je zadržan da se nije mogao odriešiti. 18. *Bio je toliko nenaučen da nije mogao razabrati grieha smrtnieh od malieh.* 18. *Ako bi se ispovidio toliko iznova da ne bi potrba bila od drugoga iziskanja.* 24. *Kada se ckní toliko da on cieni ...* 50.

da (imperativno, služi s prezentom za imperativ 3. lica): I vrhu svega da moli gospodina boga. 27. *Tko hoće ispoviediti se, da iste ... koliko je vremena po najposljednoj ispoviedi prošlo.* 28. *Po tomu da razmisli ako mišljenjem sagrešio je.* 31.

da (relativno): Koliko je vremena da se nije ispovidio. 28.

Pod utjecajem talijanskog jezika originala Matijević rečenicama s veznikom *da* dopuňuje i neke druge priloge, pa zatim i jedan prijedlog, koji se u našem jeziku ne dopuňuju takvom rečenicom. Tako su nastali veznici:

dobro da: Jest grieh mali kada se nije dignuo istini korien od života duhovnoga, dobro da bi bilo kojegodi bezredje u ljubavi stvorenja. 9. — Ovaj je veznik nastao prevodeñem talijanskoga *benchè*.

izvan da: Ovi (ispoviedaonik) izvan da vam je (tj. grijeh) spomina ... otvara vami koji li je grieh smrtni, koji li verujali. 8. I to je nastalo doslovnim prevodeñem talijanskoga veznika *fuori di* (osim što).

isto da: Ne znadući zato čoviek dobrodušan ova zabraňenja, isto da nije za neznanje kriv, nije pri bogu griešan. 18. Ta rečenica nije sasvim jasna. Po smislu talijanskog originala (*Non sapendo però, l'humo di buona mente questi impedimenti, pure che non sia l'ignorántia colpabile, è scusato avanti il tribunal di dio*) trebalo bi da stoji i *ako* (pure che).

bez da: Gdi su oni većma duzi u ispitovanju, bez da vam otkriju težinu od griha 7. — Opet jedan kalk prema talijanskom: senza che. Taj je primjer jedan od svega dva primjera takve upotrebe toga prijedloga koja navodi AR I 261.

dakle: Najprvo, dakle, imate zapametiti. 5. Ove dakle knjižice jesu općeno upravljenje. 7. Smrtni dakle grieh jest oni ... 9. Ima, dakle, od smrtnoga grieha vazda čoviek bižati. 11.

dali (suprotno): Po samomu popievanju od ptice vierovati da će se zgoditi koje godi zlo, nije smrtni (tj. grieh), dali je stvar tašta. 47. Nenavidieti s voļom pristanom grieh jest smrtni, dali ako jest bez pristanutja voļe ... grieh jest mali. 60. Nije potreba ih reći ... dali ako bez dielovanja jesu učinena, potreba je skazati. 67. Tancati, tamburati ... cieća bluda, grieh je smrtni, dali činiti rečene stvari za naslađenje od očućenja jest mali. 68. Nije zadosta ispoviedati vrstu od grieha, dali od potrebe je izrieti vse okolovine koje ... promieñuju vrstu. 32.

dokle, doklem: Dokle bog uzbudi kogagodier naučnijega. 4. Kovati ... suprot iskrñemu dokle ti moliš boga i doklem nastojiš na svete stvari. 42.

i (sastavlja riječi i rečenice): Studen i nepomļiv. 90. Da poznate osobitu vlastitost i izvrsnost ovoga ispoviedaonika. 7. Koji ockvrni žensku glavu posilmice i suprotiva ñe voļi. 41. Igrati i dobiti stvar od vriednosti. 83. Smrtni grieh jest oni kojino diže dušu od ljubavi ... i uzrokuje smrt viečnu. 9.

i (suprotno): Jest suprotiva zakonu ... ukrasti, i ja ukradem jedan filir. 12.

i (posļedično): Zakleti se za učiniti zlo od vriednosti grieh je smrtni, i ne veže prisega. 53.

ili: Ako misao bila je na mušku glavu, ili na žensku, ili na rođakinju, ili na redovnicu. 66. Urešivati se ili krasiti se 67. Činiti piesne ili štiti stvari od ljubavi. 68. Koji drži ili štiti knige zabrahene. 35.

iliti: Za ukrasti iliti na drugu svrhu. 21.

jer, jere: Ima se razmisliti ... je li imao odluku uzdržati se od grieha, jer inako ima se povratiti ispovied. 28. Izručiti dohodak crkovni ... rođakom ali prijateļem ... zato jere su rođaci ili prijateļi, a ne jer su dostojni. 84. Rasrditi se na iskrñega ... jere ga je uvriedio. 88.

U vezi s prilogom zasve ovaj veznik daje novi veznik dopusnoga značenja: Psovati boga ... kada se zna ono što se govori, zasve jere hitro (quantunque sia presto), grieh je smrtni, akoli se ne zna što se govori, jest otpuštļivi: 49.

kada (s prezentom svršenih glagola): Kada se ostavi bog ... za ljubav od dobra stvorena. 9. Kada se ukrade žena ... jest ugrabļenje. 21. Kada se prigodi. 60. Kada ... ukradu se stvari. 70.

kada (s prezentom nesvršenih glagola): Kada čoviek dieluje suprotiva zakonu naravnomu ... sgrešuje. 11. Kada se sgrešuje. 21. Kada zabrahuje se. 32. Kada se govore rieči koje nijesu istinite. 49. Kada se čini za ugoditi mužu. 67. Kada se ckni vele, grieh jest. 69. Oholost kada jest svršena, vazda je grieh. 77. Oholost nesvršena jest kada se žudi kojegodi veličastvo. 78.

kada (s perfektom i pluskvamperfektom): Kada se nije dignuo istini korien od života duhovnoga. 9. Kada bio je obećao. 84.

kada (s kondicionalom I i II): *Kada bi držao istinito da ... 17. Ne ispovidiyeti vieru kada bi bila smetna ne ispovidiyeti ju ... grieh je. 45. Kada čovjek koji je činio izvrći ne bi bio imao one pomje koja se ište. 62. Držan je čoviek pokopati ... i vse ine kada za neukopanje sliedila bi šteta. 92.*

kadano (s prezentom nesvršenoga glagola): *Kadano se čuti ockvrnen, držan je ispovidiyeti se. 17. Ovo se događa kadano se krade. 21. Hoteći sumljiti, to jest kadano mu jest ugodno sumljiti. 42. Kadano se vraća istomu redovniku, zadovoljno je da reče ... 23. Kadano se prigovaraju s neviernici, sagrašnju. 44. Ne postiti u poste zapoviedne kadano jest na dobi od dvadeset i jedno godište, grieh je. 55.*

kadano (s prezentom svršenoga glagola): *Ovo ima rieti pokornik, kadano se spomene. 22. Poviedati ga (nedjelo) drugomu kadano ... ne nađe se pokapanje (štampano pokaranje). 72.*

kadano (s kondicionalom): *Kadano pristupanje bilo bi od male važe ... tada. 12. Ovo se ima razumieti kadano bi to bilo uzrok od grieha. 21.*

kadno: *Kadno je došao na vrieme zakonito, držan je ispovidiyeti se. 16. Ovo se događa kadno se krade očito. 21.*

S prilogom *osvin* veznik *kada* stvara novi veznik koji ima izuzetno značenje, a dolazi s indikativom i s kondicionalom: *Ova okolovina nije potrbna ... osvin kadano bi navlastito grieh bio učinjen u pogrdu od svetaca. 22. Ne očitujući grieha tujega osvin kada ne bi mogao rieti grieha svoga bez tujega. 24. Ukrasti ... grieh jest smrtni ... osvim kada se ukrade malo. 68.*

kako, kakono (veže riječi i rečenice, priloga kao u Matijevića nema): *I ja čoviek jesam podložan nemoći kako i ostali. 4. Poklañati se komu godi stvoerenju kako bogu. 42. Od općenieh dobara, kako od dohodkov gradskih, ošpitalskih, crkovnih. 61. Ona upadanja ... kako od dne do dne događaju se. 6. Kako govori sveti Toma. 9. Paziti gonetanja ... kako su činili pogani. 47. Vierovati gonetanja od ptica ... kakono po samomu popievanju od ptice vierovati da će se zgoditi kojegodi zlo. 47. S koiem ugovorm taštciem, kakono riečma pisanim na koži. 49. Toliko većma — kakono od zrna paprena — očititi hočeš krepost veću. 95. Kakono nemoć jest smrtna ... tako je grieh smrtni. 9.*

li (suprotno): *Nije grieh smrtni, ako ona ne ima zle misli, to jest za ne roditi ... li zato jest bijeg od smrtnoga požudenja. 86.*

li (upitno): *Je li imao odluku uzdržati se od grieha. 20. Kuhač li je? 30. Redovnik li je, ali svietovni li je čoviek? 30.*

nego, negoli (uvode riječi ili rečenice koje dopuñuju komparativ ili komparativni izraz): *Okolovina od svrhe jest od veće vriednosti nego sve druge. 39. Teže jest krivo sviedočiti u sudu nego li izvan suda. 36. Inako nego sam žudio. 4. Govoriti malo mañe nego se ima. 13. Oni koji ubijaju i poraze ali rane, veće (sagrašuju) nego ako bi samo jednu zaušnicu učinili. 34. Koji ubogomu uzimju, većma (sagrašuju) nego da bi ukrali bogatomu. 34. Većma razmisliti se ima opako hotenje negoli šteta koja od onuda ishodi. 39.*

Udružen s prilogom *prije* ovaj veznik daje novi složeni veznik vremensko-komparativnoga značenja *prije nego*: *I znañ da kada čara čini se tolikom prieproštinom ... nije smrtni prije nego bude sviešten od ljudi. 49.*

Nego i negoli uvode riječi i rečenice koje se suprotstavljaju pozitivnom značenju zanimakanoga dijela rečenice: *Ovo krepostno dielo sastavljeno je ne za nadgovarati se od tancieh sciehenij ... nego za naučiti lastan put za ispoviediti se.* 5. *Nije grieh smrtni nego samo venijali.* 12. *Nije grieh smrtni negoli mali.* 53. *Cieniti da dobro koje se ima ne ima se od boga negoli od samoga sebe.* 78.

Uvode i dio rečenice koji odgovara izrazu *ne samo*: *Ne samo ne može dostojati kojugodi stvar duhovnu nego još ne more se ustati od grieha.* 10. *Ne samo broj od dielovanja ima se uspomenuiti negoli i od mišjenja, koliko se uzmože.* 38.

I napokon, pod utjecajem romanske sintakse *ne nego* ima pozitivno značenje izuzimaña: *I zato ne more nego dati vam veliku pomoć.* 8.

neka (zapovjedno i željno): *Neka odrišenje bude potvrđeno!* 15. *Neka šti način ovi kratak!* 26. *Neka se upokoji!* 27. *Neka razložito razabere deset zapoviedi!* 30.

neka (namjerno): *Neka se boje razumije, znano je u tretjemu opomenutju.* 8. *Ima još rieti ako je mnogo puta upao u isti grieh ... neka ispoviednik znade dati mu dobru likariju.* 22. *A neka se more boje pokornik k ispoviedi pripraviti, neka šti način ovi kratak.* 26.

U namjernom značenju može se ovaj veznik združiti s istoznačnim veznikom *da*: *Neka da jesmo od nega* (tj. odrješenja) *dionici ... dao si službenikom tvojim ... da odpuštaju ... grieha.* 96. *Učini da budemo vierni ... neka da tvoje dobtvorje ne bude zaludu.* 97³¹⁸. I ovaj je tautološki složeni veznik nastao po uzoru na talijansko *accìo chè*.

Veznik *neka* može se povezati i s prijedlogom *za*: *Da iste pomljivo ... u u kakove grieha obiçaje upletati se, za neka mu u pamet dođu sva pomankanja koja je učinio.* 29.

ni: *Ne more se ustati od grieha ni pripraviti se k milosti.* 10. *Ovo dielo sastavljeno je ne za nadgovarati se ... ni za pogrđiti.* 5. *U smrtnomu griehu od koga ni se skrušio ni ispovideo.* 57.

nići: *Toliko putova kolikrat nakani se i odredi da se ne ispoviedi, toliko puta smrtno sagriješ, nići ga ... prilični uzroci ne mogu otvietovati.* 16.

ništamañe je dopusni veznik, koji je načinen prema lat. nihilominus ili tal. nondimeno. Danas ga u našem jeziku više nema, ali je u Matijevićevo vrijeme bio vrlo živ u kniževnom jeziku³¹⁹ pa ga je i on nerijetko upotrebljavao: *Ne diže od čovieka ljubav božju, ništa mañe čini ga ckniti za poći k svojoj srhi.* 10. *Ako ravno s kojimgod bezredjem ljudi se stvorenje, ništamañe ne ostavlja se ljubav stvoriteļa.* 11. *Ništa mañe gdi se obiçaji more se jesti sir i jaja.* 56. *Ništa mañe potrieba je razumno tiemi stvari služiti se, jere nije vazda korisno.* 72. *Ja u istinu nijesam dostojan tebe primiti, ništa mañe ... prihodim.* 99.

pak: *Budući slièpi, pak se čine od slièpieh voditi.* 7. *jesu pak mali po svojoj naravi oni kojino ...* 13.

premda (s prezentom i kondicionalom): *Trud ovi moj, premda je ubah mao, primi z drage voļe.* 4. *Nemoć nije smrtna gdi se ... ne gubi (život), premda bi bila razlika smućenja u tielu.* 9. *Premda bi nami išao život, imamo se kleti istinom.* 52. *Ako jest u prvomu ganutju od duše, premda bi i nikoliko hipa trajalo, grieh je mali.* 60.

³¹⁸ U AR VII 874 ima dosta potvrda za ovaj veznik, ali mahom iz čakavskih pisaca starijih od Matijevića, a u Matijevića se on nalazi samo u tekstu molitava potkraj knige.

³¹⁹ Vidi AR VIII 197.

ter, tere: Ako se znade ter se može znati. 62. Ovo se zgada kad čovjek nije ondi, ili kad jest tere stoji besjedeći (na misi). 55. Kada se može tere se neće. 69. Koji ne umije puta od spasenja i poznaje da jest taki tere ne haje, mogući, poći onamo gdi može naučit se. 91.

zasve jer — vidi kod jer.

zašto (jer): Ispovied nije vriedna bila ili zašto je hoteći ostavio ... kojigodi grieh ... ali zašto ispoviednik ... nije znao razabrati grieha smrtnieh od malieh. 18.

Kao veznici služe, kao i danas, i relativne zamjenice, pridjevi i prilozii. Navest ćemo samo nekoliko primjera:

koji: Paziti gonetanja koja se čine s majstorijom. 47. Ne budući podložan gospodinu koji ju (tj. vojnu) čini. 63. Da razmisli s kieme u kući svaki dan jest dugovao. 30. Iziskivati s kojiami okolovinami griesi jesu zapleteni. 31. Miesto u komu se sagrašuje. 35.

kakav: Da se promisli kakvo jest pomankanje. 35. Ima promisliti od kakva jest bitja. 30.

što: Da se promisli kakvo jest pomankanje i u čemu se čini. 35.

kako: Ima se preresti ... kako grieh jest učinien. 40.

kakono: Kakono svaki, koliko većno može, trudi se. 6.

koliko: Pomljivo koliko je uzmožno. 31. Čuvati se koliko se većma more. 11. Koliko voļa jest bila veća ... toliko jest teži grieh. 39.

gdje: Miesto gdje učinien je grieh. 21.

Usklici. U cijelom tekstu Matijević je došao u priliku da upotrijebi samo dva pokazna usklika evo i eto: Knižice ove ljubznosti tvojoj eto pridajem i šaljem na svietlo. 3. Blagoslovljen i zahvaļen budi, nemoj nas zapustiti, evobo da vierom i ufanjem providenja mislimo na grieha naše. 97. Evo prilika od drugoga. 92.

OBLICI. *Padeži. Predikatno ime uz kopulu biti stoji u nominativu ili u instrumentalu: Biti dionik. 63. Biti uzrok. 90. Bto je nenaučen. 18. Ispovied ima biti čista. 24. Ispovied ima biti razborita. 25. To se zove kriva pokora. 26. Ukazati se gruba. 67. — Biti ispoviednikom. 79. Biti odvietnikom. 79. Biti slobodniem. 24.*

Kad se predikatno ime tiče objekta, ono stoji u akuzativu kao i objekt: *Cieniti se dostojna za biskupat. 78. Mene učini dostojna. 99. Nećete učiniti dušu zabludljivu. 8. Držati čistu dušu svoju. 25. Učiniti nas dionike. 97.*

Glagol *vjerovati* ima dopunu u akuzativu: *Vierovati gonetanja od ptica ili živina. 47. To je nastalo doslovnim predvođenem: credere gli angurij.*

Glagol *nadati se* dopuñuje se akuzativom: *Ter se nada promienenje života. 59. Takva je rekciija posljedica talijanskoga quando si spera emendatione.*

Pravi objekt uz zanijekane glagole stoji redovno u genitivu: *Ne bi mogao ispoviednika imati. 17. Nije imao dopuštenja. 18. Ne očitujući grieha tujega. 24. Ako ne znaš dobro broja od grieha. 38. Koji ne govori oficija božanstvenoga. 51. Ne obslužiti zavietta. 51. Ne more po.lnositi posta. 55. Ne obslužiti korizme. 58. Ne obslužiti časti očine ili materine. 58. Ne ukazati bijega od prijateljstva iskrñemu. 60. Ne povratiti tujega blaga. 69. Da ne učini kogagodi dobra. 70. Ne požudi žene iskrñega tvoga. 76. Ako nije učinio pomñe. 80. Ne postavļaj u ñoj svoje svrhe. 81. Ne pristupajući zapoviedi božjih. 81. Ne umije puta od spasenja. 91.*

Takav objekt može, rjeđe, stajati i u akuzativu: *Ne ispovidiyeti vieru.* 45.

U genitivu mjesto u akuzativu stoje i zamjenica i pridjevi kad su bez imenice a tiču se biča: *Koje se čine za svieħ.* 61. *Za onieħ koji su potrebni.* 92. *Prosim te za svieħ.* 99. — *Moliš boga i svetieħ.* 42. *Hvaliti sebe ili družieħ.* 81.

Genitiv zamjenice *koji* upotrijebljen je dva puta u jednoj rečenici mjesto akuzativa, iako se ne odnosi na živo: *Oni život koga imaš u tebi samomu, kojega ti moreš darovati.* 100. U takvim je slučajevima redovan akuzativ.

U genitivu stoji i dopuna glagolu *žudjeti*, koji danas ima drugačiju rekciju: *Žudio jest diela putenoga.* 66. *Žudieti ili iskati glasa ili slavu od ljudi.* 81.

Uz glagol *dobiti*, kad znači dobiti na kartama, dopuna koja označuje onoga od koga se dobiva stoji u dativu: *Igrati s odlukom za oguliti drugoga dobivši mu sve.* 82. Potvrde ovakvom slagađu nema u AR. I to je utjecaj Panormitana, koji piše: *vincendoli il tutto.*

Pasiv. Matijević dosta često, češće nego je to običaj u narodnom jeziku, upotrebljava pasivne oblike. Vršilac pasivom izrečene radnje kazuje se imenicom s prijedlogom *od* i, rjeđe, s prijedlogom *po*: *Od njihove čiste istine biti će veden.* 7. *Neka bude potvrđeno od tvoga veličanstva.* 15. *Pokoru danu mu od ispovjednika.* 28. *Komu zapoviedano jest da podajemo.* 34. *Proklestvo postavljeno od svetoga oca.* 44. *Knige zabraħene od svete matere crkve.* 45. *Priego bude svišten od ljudi.* 48. *Opomenut od mudrijieħ i razumnijieħ.* 49. *Poslovanje zabraħeno od crkve.* 54. *Bio jest opomenut od svojieħ starijieħ.* 56. *Imati za drago da jest ljublen.* 77. — *Sabran po meštru Jeronimu Panormitanu.* 1.

Pasiv se izriče i refleksivom: *Kada se ostavi bog.* 9. *Ova molitva more se rieti.* 15. *Dvojiem načinom krivac čini se.* 36. *Broj od grieha ima se iziskavati.* 38. *Liečiti se od Žudija.* 43. *U khizi koja se šti na Veliki četvrtak.* 44. *Paziti gonetaħa koja se čine s majstorijom.* 47. *Da se blaguje jednom na dan.* 55. *Kada se ukrade malo.* 68. *Ne bi se činila čara.* 48. *Čin se ima rieti.* 69. *Iskati da se to učini od družieħ.* 87. *Ne ostavlja se ljubav stvoriteħa.* 11. *Kada se ukrade žena.* 21. *Onda se promieħuje vrsta od grieha.* 32. *Ono što u jednomu pohvaħuje se, u drugomu pogruđe se.* 33. *Jere se ne ima učiniti nijedno uvriedenje.* 36.

Infinitiv. Upotreba infinitiva uglavnom je ista kao i danas. Samo je u jednom slučaju ona različna od današnje, a to je nastalo pod utjecajem strane sintakse. To je u rečenici: *I znaj da kada čara čini se tolikom prieproštinom i voľom da, ako bi se znalo činiti zlo, ne bi se činila čara — nije smrtni.* 48. Tu je rečenicu teško shvatiti. Po našoj, današnjoj i ondašnjoj sintaksi rečenica s *ako* u najboljem bi slučaju značila: ako bi čovjek umio činiti zlo, ne bi činio čare; a to nema smisla. Besmisao je nastao doslovnim prevođenjem talijanskoga infinitiva: *che se si conoscesse far male, non vi faria.*

REČENICA. *Participske rečenice.* Matijević vrlo mnogo upotrebljava participske rečenice mjesto koje podređene ili suprotne rečenice. U nje ga su, kao i u nas danas, subjekti participske i glavne rečenice isti: *Navesti druge na kletvu vierujući da će priseći krivo.* 53. *Otvorivši vrata ulieze u kuću.* 37. *Koji znade poluvierce ... i ne osvadi ih, mogući, svetomu oficiju.* 45. *Ne govori oficija božanstvenoga mogući i bez razloga.* 51. *Ne haje, mogući, poći onamo.* 91.

U griehu od koga ni se skrušio ni ispovidio, mogući se. 57. Oni budući slije-
pak se od slijepeh čine voditi. 7. Ima dakle od smrtnoga grieha vazda čoviek
bižati ... budući grieh smrtni ... jedno upadnutje bez ufanja. 11.

Ali on ima dosta i takvih rečenica u kojima je subjekt participske rečenice
objekt glavne: *Tko je* (tj. knjižice) *bude dobro razumjeti, užajući one u riečeh*
vlastitstvo ... od njihove čiste istine biti će veden. 7. *Preuzeti se od milosrdja*
božjega da će mu prostiti napredujući ili stojeći u griehu smrtnomu i ne hajuci
se za promieniti život. 93.

Ima jedna rečenica u kojoj subjekt participske rečenice niti je subjekt niti
objekt glavne: *Knjižice ove od ispoviedi prošnom nikieh drazieh prijateľa, bu-*
dući kapelan sarajevski u Sarajevu, počete. 3.

U povodeńu za talijanskim participskim rečenicama Matijević je načinio
i dva oblika kojih naš jezik nema: gerundij prošli i gerundij pasivni³²⁰
Prvi od njih znači isto što naš glagolski prilog prošli: *Ne na tašte, to jest budući*
blagovao ili pio (avendo mangiato o beuto). 58. Drugi od njih služi mjesto
prezenta pasiva u neskracenoj rečenici: *Kada čovjek štogod čini ... budući*
ganut od naglosti (essendo trasportato da quegli impeti). 12. *Jere se ne ima*
učiniti nijedno uvriedenje miestu svetomu, budući česti božjoj prikazano (essendo
al culto divino dedicato). 36. *Ne budući podložan gospodinu* (non essendo
soggetto al signore). 63.

Gerundij je prodro i u njegov izvorni tekst: *Budući poznao potrebu taku*
šest godišta u Sarajevu ... ispoviedajući. 3.

Namjerna rečenica. Jednom je izrečena relativnom: *I to samo dokle bog*
uzbudi kogagodier naučnijega ... koji (tj. da on) *i obilnije i razumnije ... narodu*
našemu ... upiše i prikaže. 4.

Red riječi. Pridjevi i zamjenice u atributskoj službi mogu doći ispred svoje
imenice i iza nje, ali o tome nema čvrstih pravila.

Kad je uz imenicu samo jedan atribut, taj može doći i ispred nje bez obzira
je li to zamjenica ili pridjev i bez obzira na njegovo značenje (prisvojni, opisni
ili građevni pridjev, razne vrste zamjenica) i na njegov oblik (određeni ili
neodređeni oblik pridjeva i zamjenica). Sudeći po broju primjera, u ovoj
knjizi atribut nešto češće dolazi ispred imenice: *male bratje* 1, *u različieh*
miestieh 4, *od vlastitieh grieha* 5, *svetieh stvari* 5, *izvorsnitije i vieštije liekare*
6, *općena pomankanja* 7, *pridraga bratjo* 7, *k većemu poznanju* 7, *u taštu slavu*
14, *u rečenieh prigodah* 17, *bez pravoga skrušenja* 23, *kriva pokora* 26, *žensku*
glavu 26, *zlu priliku* 33, *tude krvi* 36, *svietovni ljudi* 44, *po inomu gibanju* 47,
dobro hotenje 49, *po tudeh riečah* 52, *veći dio* 55, *zlo srce* 62, *s muškom glavom*
64, *s tuđom ženom* 65, *zle misli* 66, *bez zloga mišljenja* 67, *kriva pisma* 70, *ino*
dobro 70, *s lagahnem naslađenjem* 76, *bez zle odluke* 77, *lagahna zavidost*
87, *s velikim pohlepljenjem* 89, *dobar nauk* 91, *bratinske ljubavi* 94, *neizmiernom*
dobrotom; — *među prvie opomenutjem* 6, *u prvomu ganutju* 60, *u drugu*
vrstu 32, *druge zapoviedi* 90; — *od tvoga veličastva* 15, *od tvoje istine* 15,
tvoje dobrotvorje 96, *negovu poslu* 30, *negovieh nasliednika* 67, *negova posta* 78,
negova zakona 78, *k svojoj svrhi* 10, *svoju vrstu* 39, *svojiemi riečmi* 90, *svojom*

³²⁰ U našoj gramatici nemamo imena za takve oblike. Ja sam ih nazvao prema talijanskoj gramatici.

nepomjnom 90, svoje hotienje 95, svoje grihe 95, naših grieha 96, naše grieha 96, po ti način 12, tiemi stvari 72, bes te misli 79, u ovizieh knjižicah 13, ova okolovina 22, ove knjižice 95, takov početak 9, take grubosti 14, taciem načinom 73, takiem službenikom 96, od svake vrste 45, svega diela 14, vse okolovine 32, sviem člankom 42, sa sviem hotenjem 78, u svako doba 65, po samomu popievanju 47, kojigodi stvar 10, kojigodi ugovor 45, kojigodi stvari 48, kogagodi čovieka 59, kojigodi veličastvo 78, kojagodi šteta 92; — jednoga prosjaka 34, dvojiem načinom 36.

Samo malo rjeđe dolaze atributi iza svoje imenice: *k štiocu krstjanskomu 3, u državi bosanskoj 3, otac duhovni 6, suprotiva zapoviedem ljudskiem 11, na vrieme zakonito 16, od grebja krstjanskoga 16, čoviek dobrodušan 18, grieha tujeja 24, osobštine nepoštene 25, ženi mužatoj 35, dobro duhovno 35, od zabračenja crkovnoga 43, stvari došaste 46, na svrhu taštu 40, na sramotu božju 50, stvaram svetijem 53, vieru Isukrstovu 53, svece zabračene 54, s voľom pristanom 60, dobrotvorja općena 60, s rodjaci ženiniemi 65, s redovnicom zavietovanom 65, s ženom ugrađenom 66, diela putenoga 66, miesto nepošteno 67, dohodak crkovni 70, kniže zapečatene 80, od osvete zamierne 81, stvar tuđu 84, zapoviedem crkovniem 89, stvari božastvene 90, od milosrdja tielesna 92, istini poznanoj 94, kriepest veću 95, zrna paprena 95, molitva bogoljubna 96, s vierom nekrivom 97; — na dušu moju 15, spasiteľu moj 15, ľubaznosti tvojoj 3, na slavu tvoju 97, ocu tvomu 96, duh tvoj 96, narav űegova 55, časti űegovoj 88, dielom űihoviem 98, grieha naše 97, neprijateľu svomu 12, duše svoje 27, grieha svoje 26, dušu svoju 52, u poslu svomu 62, s rodjaci svojiami 65, oca svoga 92, u dielovanju našem 50, stvar kojigodi 52, knjižice ove 3, potrebu taku 3.*

Kad uz imenicu stoje dva atributa, oba mogu stajati ispred imenice. Ako su to dvije zamjenice, na drugom je mjestu prisvojna: *od svih mojeh grieha 14, ovu moju ispovied 15.* Ako su to pokazna ili prisvojna zamjenica i pridjev, na prvom je mjestu redovno zamjenica: *u moj bosanski jezik 3, nikieh draziej prijateľa 3, űegovoj jedinog zaručnici 5, ovo kriepestno dielo 5, tvojom neizmiernom dobrotom 15, tvoga zadovoljna učienja 97;* ali zamjenica, zapravo zamjenički pridjev, može biti i na drugom mjestu: *iniem taciem kletvami 52.*

Oba atributa mogu stajati i iza imenice, ali je i tada pokazna ili prisvojna zamjenica ispred pridjeva: *narodu našem slovinskomu 4, trud ovi moj 4, način ovi kratak 26, udi sramiemi božjiemi 53.*

Od dva atributa jedan može stajati ispred imenice, a drugi iza űe: *jednoj ženi mužatoj 35, od kogagodi grieha smrtnoga 56, od inoga zla zamiernoga 86, od trieh kriepesti bogoslovnieh 93;* ako je jedan od űih prisvojni pridjev ili zamjenica, oni dolaze iza imenice: *svetoj crkvi rimskoj 5, kriviem častenjem božjiem 48, neizmiernom dobrotom tvojom 96, svih pomankanjij našieh 96, sve crkve tvoje 97, s velikom pogrdom űegovom 73.*

Prijedlozi se smještaju kao i danas. Svi stoje ispred svoje imenice, samo se radi može smjestiti ispred i iza űe: *radi koje stvari 26, radi naravi 47, radi kakojstva 47, radi naslađenja 86, radi žestokosti 89; radi moga bogoljubstva 3, radi koje stvari 26, radi toga; — dohodka radi crkvenoga 52.*

Enklitični veznici *li* i *bo* dolaze odmah iza prve naglašene riječi u rečenici: *Otvara vami koji li je grieh smrtni, koji li je venijali.* 8. *Skular li je, meštar li je, svetovni li je čoviek.* 30. *Je li imao odluku?* 28. *Jeli pokoru izvršio?* 28. *Evo bo da vierom i ufanjem ... mislimo na griehe naše.* 97.

Smještaj zamjeničkih i glagolskih enklitika nije strogo određen, kao ni danas³²¹. Uglavnom su dva mjesta koja zauzima enklitika u Matijeveća. Ona se, prvo, uklapa u prvi akcenatski član svoje rečenice. U prostoj ili glavnoj rečenici ona se naslađa na prvu riječ: *Učinio sam ta i ta grieh* 25. *Dao si službenikom tvojim.* 96. *Dosti je rieti.* 64. *Svetoložje, to je sakriledium.* 65. *Ovo su općena opomenutja.* 14. *Naučili su.* 8. *Isto ćeš rieti.* 13. *Bio bi grieh.* 13. *Imao bi pomļu.* 14. *Dignut bi bio.* 16. — *Hoće se govoriti.* 19. *Hote se postaviti.* 14. *Tako se razumije.* 85. *Onada se promieňuje vrsta.* 32. *Ne ostavlja se ljubav stvoritelja.* 11. *Poznava se.* 49. *Naslađevajući se u nemu.* 82. *Daj mi!* 14. *Hoteći mu učiniti.* 87. *Čineći im koju krivinu.* 58. *Ima ju poslati tja.* 26. *Susreti ga.* 12. *Molim te.* 14. *Ne osvadi ih.* 45. *Paziti ih.* 45. *Tko je (knižice) bude razumjeti.* 7. *Učiniti je (grijehe).* 89. *Prošti je (knižice) opeta!* 95.

U složenoj rečenici naslađaju se enklitike na veznik ili na riječ koja služi kao veznik: *Inako nego sam žudio.* 4. (Grijesi) *od kojih sam držan ispovidieti se.* 15. *Govoreći da sam čuo.* 72. *Koji si dan za me.* 99. (Smrt) *koju si ti podnio.* 100. *Premda je ubah mao.* 4. *Filer, što je po novca.* 13. *Ako je čoviek posvećen.* 20. *U čemu je sagrašio.* 30. *Cieneci da je tašt.* 58. *Nije grieh, ali bi mogao izaći.* 12. *Koji bi metnuo.* 14. *Jer bi to bilo.* 6. *Kada bi grieh bio učinjen.* 22. *Ako bi umro.* 15. *Većna nego da bi ukrali.* 34. *Kakono da bi hotio biti sudcem.* 79. *Ali se osviesti.* 17. *Ter se poteže grieh.* 32. *Je se neće ispovidieti.* 57. *Brzo koliko se more.* 71. *Kolikokrat se blaguje.* 56. *Kada se nije dignuo.* 9. *Ako se ne povrati.* 10. *Neka se boje razumije.* 8. *Koji se nahode.* 64. *U komu se bude naći.* 102. *Od kojih se nije ispovidio.* 17. *Čemu se klaña.* 42. *Gdi se takov početak gubi.* 9. *Nije učinio pomñe kako se ima.* 80. *Post hoće imati da se blaguje jednom.* 55. *Ono što te prosim.* 98. *Podložan gospodinu koji ju (vojnu) čini.* 83. *Učini da ju imamo.* 98. *Je li pokoru izvršio danu mu od ispoviednika.* 28. *Da mu prosvietli razum.* 27. *Kadano mu nije drago.* 43. *Bez da vam otkriju.* 8. *Za privesti ih na grieh.* 21. *Za držati ju.* 70. *Ne pokarati ga.* 90.

Iza prve riječi u rečenici nalazi se enklitika i u glavnoj rečenici koja stoji iza zavisne, i u umetnutoj rečenici: *Čoviek, kadano je došao na vrieme zakonito, držan je ispovidieti se.* 17. *Je on koji se ispovieda, bio je zadržan.* 18. *Ako dielo bilo jest u crkvi, ima se povidieti.* 66.

Drugo mjesto koje zauzima enklitika ako bilo iz kojega razloga ne dođe u prvu akcentsku jedinicu, jest odmah iza participa s kojim tvori složeni oblik, ako je glagolska, ili iza glagola koji dopuňuje, ako je zamjenička: *Imate zapametiti da ovo krepostno dielo sastavljeno je ne za nadgovarati se.* 5. *Zašto (jer) ispoviednik bio je toliko nenaučen.* 18. *Miesto gdje učinjen je grieh.* 21. *Ako bilo je u crkvi.* 21. *Koliko puta u dan mogao je sagrašiti.* 29. *Na koje griehe prignut je.* 29. *Ima da razmisi ... s kakviem izvan kuće imao je družbu.* 30. *Koliko vremena u takovu griehu pribivao si.* 39. *Kada bio je obećao.* 84. *Koje*

³²¹ »Namještaj enklitika dosta je slobodan.« — Maretić: Gramatika³ 402.

neizmiernom dobrotom svojom hotio si platiti. 96. Onom ljubavjom kojom zado-
voľio si nas. 97. Kadano pristupanje bilo bi od male vaľe. 12. Kada za neuko-
paňe umrlieh sledila bi kojagodi šteta. 92. To zove se pokora. 26. Ono što u
jednomu pohvaľuje se, u drugomu se pogrđuje. 33. Ne samo broj od djelovanja
ima se spomenuti. 38. Od kojega nije se stavio na pamet. 89. A to razumije se.
43. Kada čoviek postavi se. 50.

Zamjenička enklitika koja dopuňuje infinitiv uz glagol nepotpuna značenja,
ako nije u prvoj akcenatskoj jedinici, naslaňa se ili na infinitiv ili na oblik
toga glagola: *Ne more nego dati vam.* 8. *Neka ispoviednik zna dati mu pokoru.*
22. *Ne drži obsluževati ga.* 51. *Poći onamo gđi može naučiti se.* 91. *Neće prostiti
mu.* 94. *Vieruje da svojiemi riečmi ne može ga pokarati i napruditi mu.* 90.
Koji mogu se obratiti. 97. *Česa sami moremo ukloniti se.* 50.

Kad enklitika služi kao kopula pa ne dođe u prvu akcenatsku jedinicu,
ona može doći i iza predikatnoga imena: *Ako neće, to biľeg je da nije skrušen.*
26. *Venijali grieh oni je kojino nije suprotiva ľubavi.* 10.

Malo je čudan smještaj enklitike u rečenici: *Nije potreba ih reći inako.*
67. To je nastalo vjerojatno zamjenom sinonima: autor je mislio »ne treba«,
a napisao je »nije potreba«.

Kad se nađu jedna do druge dvije ili više enklitika, u Matijevića je prevladao
novi red, tj. redovno glagolska enklitika osim je stoji ispred zamjeničke, a
je stoji iza zamjeničke³²²: *Inako nego bi se hotielo.* 4. *Ako bi se ispovidio.*
24. *Ako bi se reklo.* 53. *Kada se ukrade malo s misaljom za ukrasti vele, da bi
se moglo.* 68. *Da bi se učinili istiniti slišaoci od onoga što on govori.* 73. *Draga
bi mu bila.* 12. *Ako bi joj dao.* 12. *Ako bi im uzeli.* 34. *Tako da bi ga učinio.*
87. *Samo da bi je (čast i dostojanstvo) dobio.* 79.

Glagolska enklitika je smješta se iza zamjeničke: *Od koje se je šteta dala.*
13. *Pomankanje koje ... meni se je dogodilo.* 15. *Od kojieh se je ispovidio.* 17.
Kada se je samo obećao. 84. *Koji ga je držao.* 65. *Koji te je uvriedio.* 61. *On
koji ga je učinio.* 51. *Ĵere ga je uvriedio.* 88. *Izvan oblasti koja mu je dopuštena.*
6. *Da vam je spomina.* 7.

U društvu sa starim enklitičkim veznikom *li* glagolski oblik je na početku
rečenice ne osjeća se kao enklitika nego kao naglašeni oblik, kao što je to i
danas: *Ĵe li imao odluku?* 28. *Ĵe li dovršio pokoru?* 28.

Kad se nađu jedna za drugom dvije zamjeničke enklitike, dativna stoji
ispred akuzativne, kao što je to bilo oduvijek³²⁴: *Čuje da mu se užeže
krv od srčbe.* 12. *Koja mu se sama pridade.* 41. *Što mu se vidi.* 57. *Ĵudio jest,
i radi toga smi mu se.* 66. *Izvan da vam je spomina.* 8.

Genitiv lične zamjenice stoji ispred akuzativa povratne: *Hoćete ga se
ukloniti.* 8.

³²² »Vajada je u najstarije vrijeme zamjenična enklitika bila uvijek na prvom mjestu pred
glagolskom, pa je tek docnije ova druga prešla na prvo mjesto osim događaja gdje je glagolska
enklitika oblik *je*, koji do dana današnjega ostaje na svom mjestu . . . Zašto je u starije vrijeme
zamjenična enklitika išla pred glagolskom? Ja mislim da je tomu razlog što su zamjenične
enklitike starije od glagolskijeh.« — Rešetar: Lekcionari 175.

³²³ »Od dvije zamjenične enklitike prije ide dativna pa onda akuzativna; od svih en-
klitika u slav. jezicima najstarije su naime baš dativne *mi, ti, si*, pa je onda sasvim u redu da
su i one, i u povodu za nima druge mlade, na prvom mjestu.« — Rešetar: Lekcionari 176.

Tri se enklitike slažu na isti način kao dvije: *Ono što mu se je prigodilo*. 25.

Stari smještaj enklitika, tj. prvo zamjenička pa onda glagolska, održan je u rečenici: *Napasti koje mu su dane*. 29. Takav je red riječi sačuvan u Dubrovniku više nego u drugim krajevima³²⁴, ali je redovan i kod Divkovića³²⁵.

Futurska enklitika u dodiru s kojom drugom još nije zauzela određeno mjesto. Prirodno je da se ispred nje nalaze zamjeničke enklitike, koje su, nastavši prije, već zauzele mjesto uz naglašenu riječ. Tako se nalazi ovaj poredak: *Uzdajući se da bog mu će prostiti*. 93. *Biti vam će opomenutje*. 7. Tako je i u Divkovića³²⁶ i u Gundulića³²⁷. Ali kako su glagolske enklitike, osim prezenta 3. lica *je*, zauzele s vremenom mjesto odmah iza prve naglašene riječi, futurska se enklitika, povodeći se za nima, i sama gura ispred zamjeničkih. U Matijevića se i taj red nalazi uz stari: *Da će mu prostiti*. 93. Takav se red vrlo rijetko — samo triput — nalazi i u Gundulića³²⁸, a u starijih ga pisaca nema nikako³²⁹.

Enklitike i puni oblici. Iako su enklitike sasvim obične u našem tekstu, ipak se dosta često upotrebljava naglašeni oblik ondje gdje se danas uzima enklitika. To vrijedi osobito za glagolske enklitike. U takvim rečenicama gdje je upotrijebljen naglašeni oblik, i red riječi je nešto drugačiji nego da je upotrijebljena enklitika: *Orvara vami*. 8. *Spomenuvši se da i ja čovjek jesam*. 5. (Lubav) *kojom sakramentat ovi naredio jesi*. 97. (Život) *koji ti, kruhu živi, jesi nam zadobio*. 100. *Dostojan jest od muke*. 11. *Kakovom pomoćju grieh učinjen jest*. 20. *Ako bilo jest u dan svečani*. 22. *Koliko puta cieni da jest bio grieh*. 22. *Ima promisliti od kakva jest bitja, ali koga čina* 30. *S kieme u kući svaki dan jest dugovao*. 30. *Koliko im jest uzmožno*. 31. *Onaj koji držan jest ukazati*. 33. *Što u jednomu jest vriedno proštenja, u drugomu jest teško i vriedno pokaranja*. 33i *Hvaliti vieru luteransku ... grieh jest smrtni i jest prokletstvo*. 45. *Kadano jest na dobi od dvadeset i jedno godište*. 55. *Žudio jest diela putenoga*. 66. *Pitati razlog od svega onoga u čemu jest uvriedio boga*. 101. *Ako meštar učini kojegodi zlo prid skularom od koga cieni da hoće prijati zlu priliku*. 33.

Utjecaju originala može se pripisati suvišna upotreba nominativa ličnih zamjenica uz glagole: (Život) *kojega ti moreš darovati komu hoćeš*. 100. (Smrt) *koju si ti podnio*. 100. *Ako se ja ne varam*. 8.

RJEČNIK

UVOD

U knjiži Stjepana Matijevića nađeno je svega jedanaest riječi koje uopće nisu potvrđene u Akademijskom rječniku, ili nisu potvrđene u tome značenju, ili o kojima treba reći što čega nema u Akademijinu rječniku. To su:

³²⁴ Zadarski i Bernardinov lekcionar imaju današnji red enklitika, a Račinin ima stariji. — Rešetar: Lekcionari 174. I Gundulić ima stariji red. — Rešetar: Gundulić 36.

³²⁵ Đorđević 151.

³²⁶ Ibidem 152.

³²⁷ Rešetar: Gundulić 36.

³²⁸ Ibidem.

³²⁹ Rešetar: Držić 100 i 109.

crkovni i crkveni: Učiniti suprotiva zapoviedem crkveniem. 89. U AR 1, 830 potvrđen je iz Matijevića samo oblik *crkovni*.

dari, adv.: *Ne pokajati se dari do svrhe*. 95. U AR 2, 276 potvrđena je veza *dari do* samo u čakavaca.

harta: *Na harti općenoj*. 49. U AR 3, 578 ove potvrde nema; sve druge su samo iz čakavskih pissca.

kip, m. primjer, uzrok: *Ako otac, koji držan jest ukazati sinu svomu priliku od kreposti, učini kojegodi prigriešenje prid nim, teže sagrešuje cieća kipa, radi okolovine od smutne koja ishodi od takova kipa*. 33. Ovoga značenja nema u AR s. v. *kip*.

nanutkati, *nanutkam*, pf. *nagovoriti*, *navratiti*: *Koji za izvršiti svoje opako dielo veće ljudi uzbudi ... teže sagrešuje nego ako bi nanutkao jednoga samoga*. 37. U AR 7, 468 potvrda je samo jedna i to iz 18. stoljeća.

naznahe, n, *napomena*: *Ovo su općena opomenutja ali naznanja diela*. 14. AR te riječi nema.

očito, adv. u *očitu*, javno: *Ima se izrieti, ako bilo je u crkvi aliti u očitu*. AR 8, 525 ima samo po jednu potvrdu za *u očito* (Budinić) i *na očito* (Radnić).

odgovarati, *odgovaram*, impf. *opravdavati*, *ispričavati*: *Dobro hotenje odgovara kadgodi i čini da nije smrtni (grieh)*. 49. U AR 8, 583 potvrda za ovo značenje ima samo iz 16. vijeka (Proroci), pa iz 19. (Vuk i Milićević).

posilmice, adv. *silom*: *Koji ockvni žensku glavu posilmice*. 41. *S ženom uzetom posilmice*. 66. *Uzeti tuđe blago posilmice*. 75. AR 10, 908 ima potvrdu za riječ *posilmice* Ova riječ nije potvrđena.

potrba, v. u poglavlju o refleksa jata.

prieproština, f. *prostodušnost*, *naivnost*, *lakovjernost*; izvedeno od pridjeva *priepro* 19; koji je potvrđen još samo s čakavskog područja: *Kada čara čini se s tolikom prieproštinom*. 48. *Kadgodi u ovomu prieproština odgovara*. 46. *Gola prieproština i dobro hotenje odgovara kadgodi*. 49.

prud, m. *korist*: *Na prud onoga koji želi*. 27. AR 12, 519 donosi osim jedne iz Zlatarića sve samo potvrde iz čakavskih tekstova.

složnik, m. *sastavlač*: *Kako uči složnik*. 13. U AR 15, 608 riječ je potvrđena samo iz Kanižlića i Jambrešića. Ova je potvrda starija više od stotinu godina, a proširuje i areal riječi.

smečna, f. *smetna*: *Ako bi sliedila smečna ili šteta*. 61. U AR ova riječ nije unesena.

U rječnički materijal može se uvesti i posebno značenje glagola *činiti*, koji s infinitivom kojega drugoga glagola znači *navesti*, *prisiliti* ili *obavezati* koga da uradi ono što izriče infinitiv: *Oni budući slipepi pak se čine od slipepih voditi*. 7. *Činiti vas poznati kakojstvo od grieha*. 32. *Čini ga ckniti za poći*. 10. *Okolovine koje čine rasti vrstu od grieha*. 32. *Čoviek koji je učinio izvrći (dijete)*. 62. *Činiti sagriešiti bludno iskrnega*. 77.

Sav ostali rječnički materijal koji upotrebljava Matijević vidjet će se iz indeksa, jer je svaka riječ navedena u onom poglavlju kamo pripada po gramatici.

ZAKLJUČAK

Analizom Matijevećeva jezika utvrdili smo ovo:

1. Matijeveć piše štokavskim ijekavskim govorom s nekim primjesama ikavskim i ekavskim i čakavskim.

2. Današnji govor Matijevećeva zavičaja ima više ikavizama nego ih ima u Matijevećevoj knjiži; a i u ono doba bilo je u narodnom govoru vjerojatno više ikavizama nego ih ima u toj knjiži.

3. Ikavizmi Matijevećevi su dvojaki. Jedni su oni koje je on naučio od matere i koje je, svjesno ili nesvjesno, unio u svoje djelo: *bižati, niki, gori, pogibio*, prefiksi *pri-*, sufiksi *-gdi, -godi, -iti* mjesto *-jeti*. Drugi su oni koje je naučio iz literature i upotrebljavao ih kao gotove riječi: *na slipašku, metati ždribi*. Od riječi koje redovno upotrebljava u ijekavskom obliku, a samo mu se ponekad omakne ikavski, jedne će vjerojatno ići u prvu grupu: *nesrića, najposliđna, potriba, razumi se*, a druge u drugu: *divica, sagrišenje, grih, uvriđenje, hotinje, izbina, likarija*.

4. Ekavski oblici dolaze u ņega u nekoliko riječi pored ijekavskog oblika, a mogu se protumačiti i kao slabosti pravopisa, ali se podudaraju s ekavizmima u čakavskim ikavsko-ekavskim govorima.

5. Matijeveć je svoj rođeni govor čistio od ikavizama pod utjecajem više ijekavskoga govora ljudi s kojima je živo (Sarajevo, Dubrovčani), a možda i pod utjecajem tada modernih Divkovićeavih djela, ostavljajući uglavnom one ikavizme u svom jeziku koji se nalaze i u tim govorima: *pri-* mjesto *prje-* ili *pre-*, *-godi, -gdi, gori, slovinski, pogibio, bižati*.

6. Matijevećevi čakavizmi također su dvojaki. Za neke od njih možemo sigurno reći da nisu bili sastavni dio govora u ņegovu kraju, već da su preuzeti u školi ili iz kniga: *grehov, ostni, ždribi, listake, s misaljnom, narejenje, naslajenje, na slipašku, veličastvo, dievičastvo, božastvo, množastvo, mogućstvo, pokujstvo vse, ov, on, ta* (taj), *s vrstu, po načineh, h mjesto k, odazgar, dari do*. Za druge možemo vjerovati da ih je naučio kod kuće: *greb, tujega, meju, takojer, prijati, zajati*.

7. Matijeveć još nema novoštokavskih oblika za dativ-lokativ-instrumental plurala. Stari su oblici poľulani samo i nekim padežima i-deklinacije.

8. Na Matijevećevu se jeziku vidi i utjecaj crkvenoslavenske literature: *dožast, ubožstvo, evanđelije*, velik broj glagolskih imenica od svršenih glagola, gen. plur. *pomankañij*.

9. U sintaksi se, ako se odbiju utjecaji talijanske sintakse, Matijevećev jezik razlikuje od današnjega samo u tome što se u ņega pored današnjega poretka enklitika čuva još i stari poredak, po kojemu zamjениčka enklitika stoji ispred glagolske.

Matijevećev jezik je, prema tome, primjer kniževnoga jezika izrađenog na osnovu ņegova zavičajnoga govora s korekturama prema jeziku Dubrovčana i jeziku ljudi iz ņegova južnog susjedstva, s utjecajima crkvenoga i čakavskog kniževnog jezika i, osobito u sintaksi, s odrazima jezika s kojega je prevodio.

D O D A T A K

1. *Primjer Matijeve jezika* (izvorni tekst)

K štioću krstjanskomu

(str. 3) Knižice ove od ispoviedi prošnom nikiéh draziéh prijateļa, budući kapelan sarajevski u Sarajevu, počete; a nanutkaniem P. O. F. Rafaela Levakovića, moga Reda, a države Bosne Hrovatske, Bogoslovca razumnoga, budući u Rimu, radi moga bogoljubstva, svršene, i u moj Bosanski jezik iz Latinskoga prinesene, ljubnosti tvojoj eto pridajem, i šalëm na svietlo. A to ne za drugi uzrok nego samo za dati pomoć bogoljubniëm Krstjanom, kojise nahode u državi bosanskoj, budući poznao potrebu taku šest godišta u Sarajevu, a prie i posle toga veće od dvakrat šest inieh u razli (str. 4) cieh miestieh ispoviedajući, i to samo dokle Bog svemogući uzbudi kogagodier naučniega, koji obilnije, i razumnije, i slatkiëm govorenjem od iste ispoviedi narodu našemu slovinskomu slovinskiëm jezikom upiše i prikaže. Ti meuto trud ovi moj, prem da je ubah mao, primi z drage voļe, tere ako gdi kojegodi besjedu, ili kojegodier slovo pomankanjem moje slabosti, inako nego sam žudio, i negobise hotielo nađeš u njih, molimte, razumom i dobrotom tvojom pospravi, i ponačini, spomenuvšise da i ja čoviek jesam grešnik, i podložan nemoći kako i ostali. Zdrav budi.

2. *Primjer Matijeve jezika* (prijevod)

(str. 5) Opomenutje prvo.

Naprvo dakle imate zapametiti da ovo krepostno dielo sastavļeno je, ne za nadgovarati se od tancieh scieñenij u nauku meu vriedniëm Katolici, ni pogrditi zabludjenje poluvieraca, nego za naučiti lastan, i općeni put, za umietise ispovidieti od vlastitieh grieha, oniem kojino čine istinito obećanje od posluha Isukrstu, i ñegovoj jedinoj zaručnici svetoj crkvi Rimskoj, i žele istinitu čistoću od duše, ostavivši na stranu ona zamrljana upadanja od zaveza, kamata, šimonije, prodavanja svetieh stvari, i ostala prilična, što ima biti s naučeniem naučiteļi bogoslovci, (str. 6) od svetieh kanona, ili zakona, kako od dne do dne događajuse razlika, jer bi to bilo činiti jedne velike kniige za razgovaratisë. Pače meju prviëm opomenutjem, ima zabilježiti čoviek pokorući, da otac duhovni, h komu ima poći za ispovidieti se, izvan oblasti, kojamuje dopuštena veća, ali maña, još da ima zadovoljnost znanja i razabranja duhovnoga, da jest vriedan za ozdraviti nemoć od duše, kakono svaki, koliko većma može trudise za zdravje tiela, za iznaći izvrsnitije, i vještije liekare, s izabraniem lieci. I do istine jest jedna velika kuga u Krstjanieh, da ļudi idu na slipašku u tolikom poslu, nehajućise mnozi bez srama ispoviednici za znati nauk, na koji nastoje, i vierujući mnozi ļudi i pokornici, (str. 7) za učiniti zadovoljno dušam, oni budući sliepi pakse čine od sliepieh

voditi: i zato nije čudo, ako svjedočanstvom od istine, ovi i oni upadaju u osuđenje. Ove dakle knjižice jesu općeno, i lasno upravljenje za općena pomankanja kojase događaju u većemu dielu, i tkoje bude dobro razumieti, užajući one u riečeh vlastistvo, a u govorenju pravo razumienje, svaki čas većma, od njihove čiste istine bitiće veden k većemu poznanju.

Izvorni tekst drugoga primjera

Primo aviso.

Primieramente adunque sarete avvertiti che questa vituosa operetta è stata composta, non per disputare delle sottili opinioni tra catholici, ne per confonder gli errori de gli heretici, ma per insegnare una via facile, et commune di sapersi confessare de i proprij peccati, a quelli che fanno vera professione di obediencia a Christo et a la sua unica sposa Santa Romana Chiesa et desidera la vera purità della conscientia, lasciando da parte quelli intricatissimi casi di censure, di usure, di sinomie, et alteri simili, i quale hanno da essere son dotti professori di Theologia et de sacri canoni: secondo che di giorno in giorno occorrono diversi che faria fare un gran volume a ragionare. Anzi tra i primi avisi deve osservar la persona penitente che il Padre Sacerdote, alquale ha d' andare per confessarsi oltra autorità che gli è concessa, maggiore, o minore, habbia ancora tal sufficientia di scientia, et di discrezione spirituale, che sia bastevole per sanare l' infermità dell' anima, come ogn' uno, quanto più può s' affatica per la salute del corpo, in ritrovare eccellenti et pratici medici, con elette medicine. Et certo e una gran peste nei Christiani, che i popoli vanno alla balorda in tanta impresa, non si curando molti prosuntuosi confessori di saper l' arte, della quale fanno professione et credendosi molti pazzi confitenti, di sodisfare alla coscienza, essi essendo ciechi si fanno guidar da ciechi, la onde non è meraviglia se a testimonio della verità, et questi, et quelli cascano nella damnatione. Questo libretto adunque e commune, et facile indirizzo per li communi digetti, che occorrono nella maggior parte, et chi ben lo intenderà (usando egli nelle parole proprietà, et nelle sentenze realissimo sentimento) ogni hora più, della sua sincera verità sarà intradotto a maggior cognoscimento.

POPIS RIJEČI

koje upotrebljava Matijević

(Promjenljive riječi navedene su u osnovnom obliku – nominativ, muški rod, infinitiv – bez obzira na to je li upravo taj oblik nađen u Matijevića. Sve ove riječi citiraju se i u ovoj radnji.)

a	bogoљubstvo
aer	bogoslovac
ako	bogoslovan
ali	bolest
aliti	bolieti
Anikin	boļe
Arđentina	bosanski
Augustin	Bosna
	boļanstveni
	boļji
bajaņe	braniti
bajati	bratinski
bajka	bratja
bdjeti	brez
besieda	broj
besiediti	brzo
bez	budi
bez da	budi – budi
bezređe	budi – ili
bezsrēdice	buduć
bezufanje	
biel	
biļeg	cieća
biskupat	ciena
biti	cieniti
biti se	cio
bitje	ckniti
bivati	crkva
biļati	crkovni
blago	crkven
blagoslovjeti	
blagovati	
blud	čara
bludan	čarati
bludnica	čas
bludnost	čast
bo	častan
bog	častenje
bogat	često
bogoļuban	četiri

čtvrtek
čtyrty
čiji
čin
činiti
činěnjem
čist
čistoča
čitati
članak
čoviek
čudo
čuti
čuvati se

čutieti

da
dajbare
dakle
dali
dan
dar
dari
darivati
darovati
dati
dekret
deset
deseti
deveti
Desiderije
dieca
dielo
dieliti
dielovanie
dielovati
diete
dievica
dievičanstvo
dignuti
dinar
dio
dionik
dioništšovati
dioštiňa
dizati
djak
djavao
djavaoski
do
dob
doba
dobar
dobitak
dobiti
dobro n.
dobro adv.
dobročinilac

dobro da
dobrodušan
dobrota
dobrotvorje
dobrovoljno
doči
dogadati se
dogoditi
dohodak
do istine
dokle
doklem
dominikan
domisliti
domišljanje
dopustiti
dopuštenje
dosti
dostignuti
dostojan
dostojanstvo
dostojati se
drag
drago
drugi
drugo
družba
držati
država
dug
dugovati
duh
duhovan
duša
dužan
dva
dvadeset i jedan
dvakrat
dvoj

eresija
eto
evangelije
evo

filer
Frančesko

ganuti
ganutje
gdie
gdino
gibanje
glas
glava
glavni
gledati
gniev

godište
go
gori adv.
gori odj.
gospodar
gospodin
gospodinov
govorenje
govoriti
govoru
gradski
građanin
grebje
grieh
griešan
griešnik
grub
grublji
grubost
gubiti
gvozdje

hajati
harta
himba
hip
hitro
hleb
hotienje
hotieti
hrovatski
htieti
hudoban
hvala
hvaliti

i
ići
igra
igrati
ikadare
ili
iliti
imanje
imati
ime
imenit
imenovati
in
inako
inčestum
inkvižicion
Isidoro
ishoditi
iskati
iskrni
iskušati
iskušenje
iskuševati

iskušiti
ispitovanje
ispitovati
ispovidieti
ispoviditi
ispovied
ispoviedati
ispoviedaonik
ispoviediti
ispoviednik
ispuniti
isti
istinan
istina
istinit
isto da
Isukrst
Isukrstov
Isus
Isusov
istomačiti
itko
iz
izabrani
izaći
izbina
izgubiti
izhoditi
iziskanje
iziskati
iziskavati
izliečan
izliečiti
iznaći
iznova
izreći
izrieti
izručiti
izvan
izvan da
izvanski
izvrći
izvrsnitiji
izvrsnost
izvrstit
izvršiti
izvršivati

ja
jaje
jakost
jedan
jedanput
jedenje
jedini
jednoč
jednokrat
jednom
jer

jerbo
jere
Jeronim
jesti
jezbina
jezik
još
jošter
joštere

k
ka
kada
kadano
kadgod
kadno
kajati se
kakav
kako
kakono
kakojstvo
kakov
kamata
kanon
katolik
kaž
kip
klañati se
kleti se
kletva
kluč
kmet
kniga
knjižice
ko (k)
koji
kojigodi
kojigodier
koji mu drago
kojino
koji ti drago
kolieno
koliko
kolikojstvo
kolikokrat
koliko puta
korien
korist
koristan
korisno
korizma
kovati
koža
kračahan
krađa
krasiti se
krast
krasti
kratak

kratiti
krepostan
kriepost
kriv
krivo
krivac
krivina
krivočastje
krizma
krst
krstjanin
krstjanski
krštenje
kruh
kruto
krv
kuća
kuga
kuhač
kum
kupati se
kupiti
kupovati
kvatre

lačan
lagahan
lagahno
lakomost
lastan
lašne
Latin
latinski
laž
lemozina
Leon
li
liečiti
liečnik
liek
liekar
lienost
lietanje
likarija
listak
lupeština
lupeštvo
lupež
luteranski

leto
ľubav
ľubezniv
ľubeznost
ľubiti
ľubko
ľudi
ľudski

majstorija
mañi
mañe
mao
malahan
Marija
mariti
materin
mati
Matijević
matrimonij
matrimonio
meju
meso
meštar
metati
meu
meuto
mi
miedenisica
mier
miesec
miesto
miesto
milosrdje
milost
mimopuštenje
miris
misa
misao
misliti
mišljenje
mlak
mnog
mnogo
mnoštvo
moći
moguć
mogućstvo
moj
moliti
molitva
mrmļati
mrtac
mrtvi
mućati
mudar
muka
muzovieriti
muž
mužata

na
naćin
naći
nadati se
nadgovarati se
nadopuñivati se
naglost

nahoditi se
nahraniti
najmañi
najposjedni
najprvo
najteži
najveći
nakaniti
naliev
nanutkanje
nanutkati
napast
napastovati
napisati
napojiti
napokon
napokoñi
napredak
napredovati
napruditi
napuno
narav
naravan
naredba
naređenje
narejenje
narediti
narod
naslađenje
naslajenje
naslađevati se
naslađivati se
nasljednik
nasljedovati
na slipašku
nastojati
naš
natašte
natruhliti
naućnji
naućitelj
naućiti
nauditi
nauk
navadan
navesti
navlastito
navlaš
naznanje
ne
nebeski
nebo
nedjeļa
nedostojan
nedostojnost
nego
negoli
neistinit
neizliećan

neizmieran
neka
neka da
neki
nemilost
nemoć
nemoj
nenavidieti
nenavidost
nepokajanje
nepomla
nepomliv
nepomljivo
nepomna
neposvećen
nepošten
nepravedan
nepravedno
neprijatelj
neprijateljstvo
nerazložan
nesklad
nesrića
neukopanje
neumietelan
neviernik
nevoja
neznanje
ni
nijedan
niki
nikoji
nikoliko
ništa
ništamañe
niti
noć
noseća
nositi
novac
nož
nutkati

ñegov
ñihov

o
obdržati
obećanje
obećati
običaj
običavati
običajiti
obilniji
obitelj
oblast
obogatiti
obratiti
obsluževati
obslužiti

ockvrnuti
očin
očit
očito
očitovati
očućenje
oćutjeti
od
oda
odatle
odazgar
odcieplivati
odgovarati
odgovoriti
odieti
odieva-ti
odkupiti
odlućan
odlućenje
odlućiti
odluka
odonuda
odpuštati
odpuštenje
odpuštvljiv
odrediti
određenje
odriešenje
odriešiti
od srca
odveći
odveće
odvietnik
odzgara
odzgora
oficij
ogañ
oguliti
oholost
okolovina
okruha
on, ona, ono, oni, one, ona
on (onaj)
onada
onamo
onamo
ondi
oni
onuda
opako
općeni
općiti
opet
opeta
opojiti
opomenuti
opomenutje
oponašati
oporučiti

oporuka
oprostiti
opsovanje
opsovati
oružje
osam
oslabljivati
osmi
osobit
osobština
osramotiti
ostajati
ostali
ostan
ostaviti
ostavljati
osvađenje
osvaditi
osvajati (osvadati)
osveta
osvetan
osvetiti se
osvjestiti
osvin
osvin ako
osvin kada
ošpitalski
ošter
otac
otajan
otajno
oteštivati
otkriti
otpuštiv
otvietovati
otvarati
otvorati
otvoriti
otvrdnuti
otvrdnutje
ov
ovi
ozdole
ozdraviti
ozgor
ozloglašenje
ozloglaševati

pače
pak
pakao
pamet
Panormitan
papa
papren
pasti
Pavao
pazar
pazenje

paziti
pečat
pet
peti
petak
pisati
pismo
pitati
piti
pitje
picsne
platiti
plodan
po
početak
početi
poći
pod
podati
podavati
podbadanje
podlagati
podložan
podložiti
podnieti
podnositi
podoban
poganim
pogibilan
pogibilno
pogibio
poglavit
poglavje
poglavnik
pogovarati
pogrda
pogrditi
pogrdivati
pohlepljenje
pohoditi
pohvalivati
poispraviti
pokajanje
pokajati se
pokarati
poklañati se
pokora
pokornik
pokorući
polak
polašti
položiti
poluvierac
pojubiti
pomagati
pomañkanje
pomļa
pomljiv
pomljivo

pomna
pomoc
pomoci
pomocnik
ponaciniti
ponizan
popaliti
popievanje
popievati
poraziti
posao
posilati
po sili
posilmice
poslati
poslovati
posluh
poslušati
poslje
posreći
post
postava
postaviti
postavljati
postiti
posvetiti
pošten
poštenje
poštovati
potezati
potomtoga
potomu
potreba
potreban
potrieba
potrieban
potriba
potriban
potrba
potrban
potrbit
potvrditi
potvrdivati
poviedati
poviedati
povratiti
pozdraviti
poznanje
poznati
poznavati
požrlost
požudenje
požudieti
prav
pravedan
pravo
pravoslavni
prem
prema

premda
premilostiv
preproština
preuzeti se
preuzetje
preuzimati se
pri
pribivanje
pribivati
približivati
pričestenje
pričestiti se
pričiniti
priči
prid
pridati
pridielati
pridobiti
pridrag
prie
prie nego
prieprost
prieproština
prigibati
prignuti
prignutje
prigoda
prigoditi
prigodan
prigovarati se
prigriešenje
prihodim
prijatelj
prijati
prikazati
prikorivati
prikrvje
priličan
prilika
priljubodievstvo
primati
primilostivi
primiti
prinieti
prinositi
pripoviedalac
pripoviedanje
pripoviest
pripraviti
priprostiti
priseći
prisega
pristan
pristanenje
pristanutje
pristojanje
pristojati
pristupanje
pristupati

pristupjenje
prisvet
privara
privariti
privesti
pritrpeti
probuditi
procieňenje
procieniti
proći
prodati
prodavanje
prodavati
progledati
proklestvo
prokleti
prokliňati
prolievati
prolitje
promienjenje
promieniti
promiešivati
promisliti
prositi
prosjak
prostiti
prosuti
prosvietliti
prošna
proštenje
proštiti
protresti
providenje
proz
prst
prsten
prud
prvi
prvo
psovati
ptica
pun
put
puten
putnik

radi
rađati
raniti
raskošan
rasrditi se
rasti
ravno
razabranje
razabrati
razbijenje
razbiti
razbitje

razbor
razborit
razbrati
razdieliti
razgledati
razgovarati
razgristi
razlik
razlika
razlog
razložit
razložito
razmisliti
razmišljati
razmišljenje
razum
razuman
razumienje
razumieti
razumnije
razumniji
razumno
račenje
reći
red
redovnik
redovnica
resiti se
rieč
rieti
Rimjanin
rimski
roditi
rodjak
rodjakiňa
rugati se
rvati se

s
sa
sabrati
sagrešivati
sagriešiti
sagrišenje
sajam
sakramenat
sakupiti
sam
samo
san
Sarajevo
sarajevski
sastaviti
sasviem
sav
scienjenje
se
sedam

sedmi
sesiona
sieme
sila
silan
silom
sin
sir
skazati
skrovit
skrovito
skroviština
skrušenje
skrušiti
skular
sladak
slabost
slati
slava
slicben
slicediti
slicp
slišalac
slišati
slobodan
slovinski
slovo
složnik
sluga
služba
službenik
služitelj
služiti se
smesti
smečna
smetna
smijanje
smišljati
smok
smućenje
smućna
smutna
smrt
smrtan
smrtno
sniti se
Soliňanin
spasenje
spasitelj
spasiti se
spomenuti
spominati
spoviednik
spoznati
sprave
sram
sraman
sramota
srce

srčba
srditi
srdito
srčca
sredoveža
stajati
stan
stanje
stanovit
stanovito
starišina
stariji
stati
staviti
stavljati
stid
stidieti
Stiepan
stojati
strana
studen
stvar
stvorenje
stvoritelj
stvoriti
subota
sud
sudac
suditi
sumlja
sumljiti
sumljiv
supersticio
suprot
soproti
suprotiva
susretiti
sužan
svaki
sveder
svemogućí
svet
svetac
svetčani
svetiti
svetokradje
svetokrađenje
svetoložje
sveudijno
sviedočanstvo
sviedočastvo
sviedočba
sviedočiti
sviest
sviestiti
sviet
svietao
svietlost
svietovan

svictovati
svoj
svrha
svršiti

šala
šale
šaptati
šest
šesti
šimonija
šteta
štilac
štiti
što
štogodi
štovati

tada
taki
tako
tako da
također
takov
tamburati
tanak
tancati
tast
ter
tere
težak
teži
težina
ti
ti (taj)
ticati
tielesan
tielo
tja
tko
to je
to jest
tolik
toliko
Toma
tražiti
tretji
trgovina
tri
tridentinski
triebati
trpjeti
trpljenje
trud
truditi se
tudie
tuđ
tužan

tvoj
tvrđ
tvrdo

u
ubah
ubijati
ubiti
ubog
ubožstvo
ubožstvo
ubožstvo
učiniti
učinenje
učiti
ud
udati
ufanje
ugodno
ugoditi
ugonenuti
ugovor
ugrabiti
ugrabljenje
ukazati
uklapati
ukloniti se
ukopati
ukrasti
ukriepiti
ulagati
uliesti
umnožati
umieti
umrieti
umrtviti
unapredak
uočitu
uopćeno
upadalište
upadanje
upadati
upadnutje
upasti
upisati
upitati
upletati
upokojiti
upraviti
upraviti
upravljati
upravljenje
upućivati
uputiti
urešivati
usilovati
Uskrs
uspomenuti se
ustati

ustegnuti
utiesiti
utlina
utvrditi
utvrdivati
uvriediti
uvriedenje
uz
uzbuditi
uzdavati se
uzdržati
uzeti
uzetje
uzimati
uzmoći
uzmožno
uzrasti
uzrok
uzrokovati
uzvišenje
užati
užeći

vaja
vajati
varati
vazda
vas
večera
veći
veće
većma
veličastvo
veličiti
velik
velel
venijali
veoma
Veronež
veseliti se
vesti
vezati
vi
vidieti
viečan
viečni
vienčati
viera
vieran
vierovati
vieštiji
vino
vlastistvo
vlastit
vojnik
vojska
voļa
vračati
vrata

vredniji
vriedan
vriedno
vriednost
vrieme
vriemenito
vrsta
vući

z (s)
za
zabiležiti
zabludljiv
zabludenje
zabludivati
zabraniti
zabrañenje
zabrañivati
zaćarati
zadobiti
zadosta
zadovoljan
zadovoljno
zadovoljiti
zadovolnost
zadržati
zadržavati
zahvaliti
zahvatiti
zajati
zajedno
zakleti se
zakon
zakonan
zakonit
zaliština
zaludan
zaludu
zamieran
zamrļanje
zamrļati
zao
zapametiti
zapećatiti
zaplesti
zapovied
zapoviedan
zapriećenje
zapriećiti
zapustiti
zarućnica
zasve
zašto
zatiem
zato
zatvoriti
zaušnica
zavezati
zavezivati

zaviditi
zavidnost
zaviet
zavietovati
zazivati
zbog
zbor
z drage voje
zdrav
zdravje
združiti
zemlja
zgoditi
zgađati
zid
zlamenit
zlo
zloba
zločinac
zloča
znati

znanje
zrno
zvati
zvezda
zvezdoslovje

ždrib
žedan
žela
želiti
žena
ženidba
ženin
ženski
žestokost
živ
živina
život
Žudej
Žudija
žudieti

POPIS CITIRANIH DJELA I RASPRAVA

- ALEKSIĆ Radomir: Jezik Matije Antuna Rečkovića. – Južnoslovenski filolog IX i X.
- ALEKSIĆ Radomir: Prilozi istoriji kajkavskog dijalekta. Južnoslovenski filolog XVI.
- BATINIĆ M. V.: Nekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj poviesti. – Starine XVII.
- BELIĆ Aleksandar: Prilošci istoriji slovenskih jezika. – Glas Srpske akademije nauka LXII.
- BRABEC Ivan: Govor Tuzle i okolice. Disertacija. Zagreb 1953.
- BRABEC Ivan: Izvještaj o radu na ispitivađu govora tuzlanske oblasti u god. 1951. Letopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 59.
- BROZOVIĆ Dalibor: Izvještaj o istraživađu govora u dolini rijeke Fojnice. – Letopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 62.
- DANIČIĆ Đuro: Istorija oblika srpskoga jezika do svršetka XVIII vijeka. U Biogradu 1874.
- ĐORĐEVIĆ Đorđe S.: Matija Divković. Beograd 1896.
- FANCEV Fraño: Jezik protestantskih pisaca XVI vijeka. – Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 212 i 214.
- FERMENGIN Eusebius: Acta Bosnae potissimum ecclesiastica. – Monumenta spectantia historiis Slavorum meridionalium 23.
- FERMENGIN Eusebius: Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae s. Francisci Seraphici. – Starine XXII.
- FERMENGIN Eusebij: Listovi u izdađu glagolskih crkveni kniga i o drugih kniževnih poslovih u Hrvatskoj od god. 1620–1648. (Starine XXIV.)
- HAMM Josip: Štokavština dođe Podravine. – Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 275.
- HORVAT K.: Novi historijski spomenici za povijest Bosne i susjednih zemalja. – Glasnik Zemaškog muzeja Bosne i Hercegovine XXI. Sarajevo 1909.
- ILINSKI G.: Zur Geschichte der serbischen Deklination. – Archiv für slavische Philologie XXVII.
- IVŠIĆ Stjepan: Današnji posavski govor. – Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 196 i 197. (Strane citirane prema posebnom otisku.)
- IVŠIĆ Stjepan: Šapinovačko narječje. – Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 168. (Strane prema posebnom otisku.)
- IVŠIĆ Stjepan: Jedna hrvatska glagolska pjesma iz 14. vijeka u »Libru od mnogijeh razloga«. – Građa za povijest kniževnosti hrvatske 10.
- JAKUBINSKI: Die Vertretung des urslav. ē im čakavischen. – Zeitschrift für slavische Philologie 1.
- JELENIĆ Julijan: Kultura i bosanski frañevci. Sarajevo 1912.
- JELENIĆ Julijan: Spomenici kulturnoga rada bosanskih frañevaca (1437–1878). – Starine XXXVI.
- JEREMIĆ Risto: O poreklu stanovništva tuzlanske oblasti. – Glasnik Geografskog društva VII i VIII.

- JEŽIĆ Slavko: Hrvatska književnost. Zagreb 1945.
- JUKIĆ Fraño: Književnost bosanska. – Bosanski prijatelj I. Zagreb 1850.
- JURIĆ Josip: Pokušaj Zbora za širenje vjere god. 1627. da kod južnih Slavena uvede zajedničko pismo. – Croatia sacra IV.
- KOMBOL Mihovil: Povijest hrvatske književnosti do preporoda.
- KUKUĀEVIĆ Ivan: Književnici u Hrvata s ove strane Velebita živivši u prvoj polovini 17. v. – Arkiv za povjesnicu IX.
- LASTAVICA Bogdan: Korenički govor. – Nastavni vjesnik XIV.
- MARETIĆ Tomo: Gramatika i stilistika. Zagreb 1931.
- MARETIĆ Tomo: Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima. Zagreb 1889.
- MARETIĆ Tomo: Jezik dalmatinskih pisaca XVIII vijeka. – Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 209 i 211. (Strane navedene prema posebnom otisku.)
- MARETIĆ Tomo: Jezik slavonskijeh pisaca. – Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 180. (Paginacija prema posebnom otisku.)
- MARKOVIĆ Svetozar: Jezik Ivana Ančića 1958.
- MIKLOSCHICH Fraño: Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. 1. izd.
- MURKO Matija: Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für geistige Leben der Südslaven. Prag 1927.
- OBLAK Vatroslav: Die Halbvocale und ihre Schicksale in den südslavischen Sprachen. – Archiv für slavische Philologie XVI.
- PAVEŠIĆ Slavko: O narodnom govoru u Lepenici u Bosni. – Letopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 64 (1960).
- PAVIČIĆ Stjepan: Podrijetlo naseĀa i govora u Slavoniji. Zagreb 1953.
- PROHASKA Dragutin: Das kroatisch-serbische Schriftum in Bosnien und Herzegovina. Zagreb 1911.
- QUÉTIF Jacobus et ECHARD Jacobus: Scriptores ordinis praedicatorum recensiti. Luteciae Parisiorum 1719 i 1721. sv. II.
- RADONIĆ Jovan: Štamparije i škole rimske kurije u južnoslavenskih zemĀama u XVII veku. Beograd 1949.
- REŠETAR Milan: Der štokavische Dialekt. Wien 1907.
- REŠETAR Milan: Dubrovački zbornik od god. 1520. Beograd 1933.
- REŠETAR Milan: Glavne osobine Gundulićeva jezika. – Rad (1942) 272.
- REŠETAR MILAN: Jezik Marina Držića. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 248.
- REŠETAR Milan: Najstarija dubrovačka proza. Beograd 1952.
znanosti i umjetnosti 134 i 136. (Paginacija prema posebnom otisku).
- REŠETAR Milan: Primorski lekcionari XV vijeka. – Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 134 i 136 (Paginacija prema posebnom otisku).
- RUŽIČIĆ Gojko S.: Jezik Petra Zoranića. Beograd 1930.
- STOJANOVIĆ L.: Stare srpske poveĀe i pisma.
- ŠTEFANIĆ Vjekoslav: Jakov Ledesma i njegov »Nauk krstjanski« 1583. Sarajevo 1938.
- ŠURMIN Đuro: Osobine današnjega sarajevskog govora. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 121.
- ŠURMIN Đuro: Povijest književnosti hrvatske i srpske. Zagreb 1898.
- VAILLANT André: La langue de Dominko Zlatarić. Paris 1931.
- VEGO Marko: NaseĀa bosanske srednjevjekovne države. Sarajevo 1957.
- VODNIK Branko: Povijest hrvatske književnosti. Zagreb 1913.
- ZLATOVIĆ Stipan: Izvještaj o Bosni god. 1640. od Pavla iz Rovinja. – Starine XXIII.
- ZULIĆ M.: Vareški govor. – Školski vjesnik 15.